

MAHFİ EĞİLMEZ

YENİ EKONOMİ

21. Yüzyıla Özgü Yaklaşımlar

Remzi Kitabevi

MAHFİ EĞİLMEZ İstanbul'da doğdu. Lisans derecesini ekonomi ve maliye alanında AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden (Mülkiye), doktora derecesini kamu maliyesi alanında Gazi Üniversitesi'nden aldı.

Maliye müfettişi olarak başladığı kamu görevinden, yönetim kademelerinin tümünde görev yaptıktan sonra, Hazine müsteşarı iken ayrıldı. Özel kesimde finans kuruluşlarında yönetim kurulu başkanlık ve üyeliklerinde bulundu. *Yeni Yüzyıl* ve *Radikal* gazetelerinde köşe yazıları, çeşitli dergilerde makaleler yazdı. Üniversitelerde öğretim görevlisi olarak görev aldı.

Halen Altınbaş Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapıyor. www.mahfiegilmez adlı bloğunda düzenli olarak yazı yazmaya devam ediyor.

Bunun dışında yayımlanmış 25 kitabı (ikisi Dr. Ercan Kumcu ile ortak) ve çok sayıda makalesi ve köşe yazısı bulunuyor.

MAHFİ EĞİLMEZ

YENİ EKONOMİ

21. Yüzyıla Özgü Yaklaşımlar

Remzi Kitabevi

YENİ EKONOMİ / Mahfi Eğilmez

© Remzi Kitabevi, 2024

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Özlem İşbilir
Kapak resmi: Harvepino/Shutterstock
Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-2178-4

BİRİNCİ BASIM: Mart 2024

Kitabın basımı 10.000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

İçindekiler

Önsöz, 9

Genel Çerçeve, 13

Ekonomi Bilimini Biçimlendiren Etkenler 13
İstekler, İhtiyaçlar ve Kıt Kaynaklar Dengesi 18
Ekonomi Evrensel Bir Bilim mi? 20
Farklı Kültürler, Farklı Sistemler 23
Bugün Geçerli Olan Ekonomi Teorisi 27

Eski Ekonominin Günümüz Dünyasına Uymayan Yanları, 31

Ana Akım Ekonomi Teorisine Yönelik Temel Eleştiriler 31
Rasyonalite-İrrasyonalite 33
Özel Kesim ve Kamu Kesimi Ayrımının Talep ve Büyüme Açısından Yanlışlığı 36
GSYH'nin ve Kişi Başına Gelirin Anlamsızlığı 41
Enflasyon Oranı Doğru Ölçülebiliyor mu? 45
Klasik Dikotomi 49
Kambiyo ve Kambiyo Rejimi 52
Altın Standardından Bretton Woods Sistemine ve ABD Hegemonyasına 55

Küreselleşmeyle Değişen Dünya Düzeni, 61

Yeni Dünya, Yeni Paradigma 61
Küresel Krize Giden Yol 64
Dünya Belirsizlik Endeksi 68
Kamu Kesimi Borçluluğu 70
Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Gereksinimi 72
Piyasa Aldırmazlığı 74
Finans Piyasalarının Egemenliği 77
Gelir Dağılımı Eşitsizliği 79
İstatistiklerin Tartışılır Hale Gelmesi 81

Farklı Durumlar Faklı Yaklaşımlar, 85
Düşük Faiz ve Finansal Yatırım İllüzyonu 85
Resesyon ve Slumpflasyon 87
Ücret Artışlarının Yansımaları 89
Dolar Bollaştıkça Değeri Yükseliyor 90
Eski Hastalık Enflasyon Çeşitlenerek Geliyor 92
Newton Yasalarının Enflasyona Uygulanması 96
Ulusal Para Değer Kaybederse İhracat Artar, İthalat Azalır mı? 99
Yeni Merkantilizm 102

Değişen Dünya, 105
Neoliberal Politikalar, Küreselleşme ve Modern Para Teorisi ..105
Neoklasik Rasyonalizme Tepkiler: Post Otistik Ekonomi Eleştirisi 108
Psikolojinin Ekonomiye Katılması: Davranışsal Ekonomi Yaklaşımı 111
Dış Ticarette Yeni Yöntemler ve Kur Savaşları 113
Ekonomik Gücün El Değiştirmesi 116
Çevre Sorunları 118
Refah Artışının Maliyeti 119
Prekarya ve Sanayi 4.0 121
Farklı Paralar, Farklı Para Politikaları 124
Finans Dünyası 127
Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi 129

Yirmi Birinci Yüzyıl, 133
Yirmi Birinci Yüzyılı Hazırlayan Ekonomik Altyapı 133
ABD Hegemonyası, Doların Egemenliği, Rusya, Çin ve Yeni Paralar 136
Gerçek Ötesinin Gölgesinde Kalacak Görünen Yüzyıl 140
Evrensel Temel Gelir 142
Gölge Ekonominin Ağırlığı 144
Küresel Ticaretin ve Büyüme Hızının Gerilemesi 147
Demokrasinin Yozlaşması ve Lider Sorunu 150
Görünürdeki Demokrasinin Altındaki Yönetim Biçimleri 153
Evrensel Ekonomi, Yerel Ekonomi Politikası 155
Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye 157

Bitirirken, 165

Seçilmiş Kaynaklar, 167

TABLOLAR

Tablo 1: Cari Fiyatlarla GSYH'ye Göre 2015 ve 2021 Yıllarında Ülke Sıralaması 43
Tablo 2: 2015-2021 Döneminde Türkiye ve İran'daki Enflasyon ve Dolar Kuru 43
Tablo 3: Çeşitli Ekonomilerde Borçluluk Oranları 71
Tablo 4: Dünyada Seçilmiş Ülkelerin 2021 Yılındaki Gini Katsayıları 80
Tablo 5: Türkiye'de Ortalama Sepet Kurları (½ USD + ½ Euro), Yıllık İhracat ve İthalat Miktarları 101
Tablo 6: Dünyanın En Gelişmiş Ülkelerinin GSYH ve Kişi Başına Gelirlerinin 1850-2022 Arası Değişimi 119
Tablo 7: Sanayi Kapitalizmine Önderlik Eden Ülkelerdeki Nüfus Artışı 120
Tablo 8: Modern Para Teorisiyle Ana Akım Ekonomi Teorisinin Yaklaşımları Arasındaki Farklar 126
Tablo 9: Dünya Büyümesine Katkılar 138
Tablo 10: Avrupa'da Bazı Ülkelerde Kayıt Dışılık Oranları ve Miktarı (Kayıt Dışı / GSYH) 146
Tablo 11: Türkiye ve Sefalet Endeksi 159

GRAFİKLER

Grafik 1: Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI) 70
Grafik 2: Ekonomik Gücün Zaman İçinde El Değiştirmesi (ABD ve Çin GSYH) 117
Grafik 3: Dünya GSYH'sinde Değişim: Milattan 2023'e 135
Grafik 4: Küresel Büyüme 148
Grafik 5: Ticaret Artışıyla Büyüme Arasındaki İlişki 149
Grafik 6: Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'de Kişi Başına Gelirin Gelişimi 158
Grafik 7: Arjantin ve Türkiye'de Kişi Başına Gelirin Gelişimi 158
Grafik 8: Sefalet Endeksi Uluslararası Karşılaştırma (2022) 160

Önsöz

Küresel Kriz, ana akım ekonomi teorisi olarak kabul edilen Neoklasik-Keynesyen ekonomi teorisinin yetersiz olduğunu yadsınamaz bir biçimde gösterdi. Teorinin 'rasyonellik varsayımının' pek de geçerli olmadığı, 'marjinal eğilimler yaklaşımının' gerçekleri tam olarak kavramadığı, tam rekabet piyasasının hatta sadece rekabet piyasasının hiç var olmadığı hep bilinen ama görmezden gelinen sorunlar olarak halının altına süpürülmüştü. Küreselleşme ve ardından gelen Küresel Kriz artık mevcut ekonomik çerçevenin dünyada olan biteni açıklamakta yetersiz kaldığını âdeta gözümüzün içine soktu.

Mevcut ana akım makroekonomi teorisi pek çok yönden kusurlu görünüyor. Her şeyden önce mikroekonomiden devralarak kullandığı rasyonellik varsayımının bugün artık geçerli olmadığı ya da ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ciddi farklılıklar gösterdiği görülebiliyor. Bu durumda olaylar karşısında insanlardan ve kurumlardan rasyonel davranış beklemek ve bir teoriyi buna göre yapılandırmak rasyonel olmayan bir yaklaşım halini alıyor.

Aslında ölçümleri marjinal eğilimlere göre yapmak (örneğin marjinal tüketim eğilimi ya da sermayenin marjinal verimliliği) bir anlamda rasyonel davranış kabulünün devamı gibi alınabilir. Rasyonel davranış, ekonomi konu olduğunda, kararını son birime göre veren tüketici veya üretici davranışı olarak anlatılır. Ne var ki gerçek yaşamda bunun tam olarak böyle olmadığını, ortalamaların çok daha fazla öne çıktığını görebiliyoruz.

Dünya şimdiye kadar iki önemli serbestleşme yaşadı. Bunlardan ilki ticaretin serbestleşmesiydi ve sonuçta serbest dış ticaret sistemi küresel bir sistem halini aldı. Her ne kadar uluslararası ticaretin önünde gümrük vergisi ve diğer bazı kısıtlamalar olsa da uluslararası ticaret günümüzde ser-

bestçe yürüyor. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi büyük ölçüde sanayi devrimi sonrasında ortaya çıktı. O zamana kadar tarım ürünlerinin ve kısıtlı sanayi ürünlerinin karşılıklı ticareti söz konusuydu. Sanayi devriminin getirdiği üretim patlaması, sanayi devrimini başarmış ülkelerin mallarını dünyaya satması için uluslararası serbest ticareti zorlamalarına yol açtı ve sonunda ticaret serbest hale geldi. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması o zamana kadar geçerli olan klasik ekonomi modeli, ekonomik sistemi ve yeni paradigmayı açıklayamaz hale gelince neoklasik ekonomi teorisiyle güncellendi.

Dünya ekonomisi, 1929'daki Büyük Depresyona kadar bu yeni modelle yürümeyi başardı. Büyük Depresyonla birlikte dünya yeni bir değişime girdi. Bu kez bu değişime uygun elbiseyi Keynesyen ekonomi sundu ve krizden çıkış sağlandı. Böylece Neoklasik-Keynesyen ekonomi teorisi yeni ana akım ekonomi teorisi olarak kullanılır oldu.

2008'de başlayan Küresel Kriz, sermaye hareketlerinin dünya çapında serbest bırakılmasının sonucu olarak çıktı. IMF, bütün üyelerini sermaye hareketlerini serbest bırakmaya zorlamış ve 2000'lerin başında da bu amacına ulaşmış, küresel sistemde sermaye hareketleri serbest kalmıştı. Ne var ki bu değişimin alt yapısını oluşturacak olan hukuk düzeni, denetim sistemi ve ekonomi teorisi henüz tamamlanmış değildi. Mevcut ana akım ekonomi teorisi, bu yeni oluşumu açıklayabilecek ve yönlendirebilecek araçlardan yoksundu. Bunun sonucu olarak 2008 krizi başladı ve çıkış için de Neoklasik-Keynesyen modelin geliştirdiği araçlara başvurulmaktan başka bir şey yapılamadı.

Dünyada sistem ve dolayısıyla paradigma bir kez daha değişmiş, anlayışlar farklı hale gelmiş, yaşam yenilenmiş ama teoriler eskide kalmıştı.

Bu kitap, küreselleşmeyle birlikte birbirlerine daha çok benzeyeceği düşünülen ama tam tersi gelişmelere sahne olan farklı ekonomilere tek tip bir ekonomi politikası elbisesi giydirmek yerine her bir ekonominin farklılığına göre yeniden birer elbise dikilmesi gerekliliğini göstermeyi amaçlıyor. Kitap yeni oluşumlara uygun ekonomik bakış açıları geliştirmeye yönelmiş bir çabanın özetidir.

"Farklı ekonomilere
tek tip bir ekonomi politikası
elbisesi giydirmek yerine
her bir ekonominin farklılığına
göre yeniden birer elbise
dikilmesi gerekir."

"Yaşam değişir, insan değişir, anlayışlar değişir; bilim de bunlara paralel olarak değişir. Bilimin inançtan en önemli farkı budur."

Genel Çerçeve

Ekonomi Bilimini Biçimlendiren Etkenler

Ekonomi bilimi, son elli yılda giderek daha matematik ağırlıklı bir yapıya dönüşse de bütün diğer sosyal bilim dallarında olduğu gibi odağında insan ve toplum bulunan bir bilim dalıdır. Matematiği ağırlıklı olarak analizlerinde kullanması ekonomi bilimine yalnızca teorilerini daha kolay ve kanıtlanabilir bir yoldan ortaya koyma olanağı sunmaktan öte bir şey getirmez. Ekonomiyi diğer sosyal bilimlerden ayıran en belirgin özelliği, ideolojiyle olan yakın ilişkisidir.

İdeoloji, çoğunlukla bilgiye ve öğrenmeye dayalı olmayan nedenlerle bir kişi veya grup tarafından benimsenen inanç veya felsefe kümesi olarak tanımlanıyor. Daha basite indirgersek dünya görüşü olarak özetleyebiliriz. Ekonomi bilimi, bilgiye ve öğrenmeye dayalı nedenlerle ortaya çıkmış bir bilim dalı olsa da ideolojiye göre yani bilgiye ve öğrenmeye dayanmayan ina-

Ekonomi bilimini biçimlendiren etkenlerin başında toplumda geçerli anlayışlar, moda, teknoloji ve verimlilik gelir.

nışlara göre şekillenen bir bilim dalıdır. Bugün kullandığımız ve üniversitelerde okuttuğumuz ekonomi bilimi, ana akım ya da Ortodoks kuram denilen Neoklasik-Keynesyen ekonomi teorisidir. Bu bütünün bir parçası olan mikroekonomi büyük ölçüde neoklasik ekonomi teorisi tarafından, öteki parçası olan makroekonomi de Keynesyen teori (ve onun devamı niteliğindeki teoriler) tarafından biçimlendirilmiştir. Bu teorinin toplumsal duruma biçim vermeye yönelik uygulaması olan ekonomi politikası ise büyük ölçüde neoliberal ekonomik yaklaşımın etkisi altındadır. Hepsinin etrafında asıl olarak kapitalist ideolojik çerçeve yer alır.

Ekonomi bilimi; üretimin kim tarafından, nasıl, hangi miktarda ve hangi fiyata yapılacağını, üretilenlerin nasıl bölüşüleceğini araştıran bilim olarak tanımlanır. Bu durumda yukarıdaki cümle içinde geçen soruların yanıtlanabilmesi için bir model gerekir. İşte bu modelin biçimlenmesi büyük ölçüde ideolojinin etkisi altındadır. Farklı ideolojilerin bu sorulara yanıtları da farklıdır. Aslında tartışma en baştan, üretim araçlarının sahipliği meselesiyle başlar. Kapitalizmde üretim araçlarının sahipliği özel kişilere, özel kurumlara aittir, devlet ilke olarak üretim araçlarına sahip olmaz. Sosyalizmde ise üretim araçlarının sahibi kamu kesimidir. Bu, önemli bir ayrımdır. Çünkü üretim araçları özel kesime aitse üretimi özel kesim, kamu kesimine aitse üretimi kamu kesimi yapacak demektir.

Ekonomi deyimi eski Yunancada hane halkı anlamına gelen oikos sözcüğü ile yönetim anlamına gelen nomos sözcüklerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir sözcük olsa da zamanla anlamı oldukça genişlemiştir. Ekonomi biliminin konusunun ve kapsamının ne olduğu sorusuna pek çok farklı yanıt verilmiştir şimdiye kadar. Verilen yanıt kişinin ekonomi bilimine hangi ideoloji açısından baktığını da açıklar aslında.

Ekonomi biliminin en yaygın tanımı Lionel Robbins'in yaptığı tanımlamadır: Ekonomi bilimi; kıt kaynakların alternatif kullanım olanaklarını inceleyen bir bilimdir. Bu sanki ideolojiden soyutlanmış bir tanım gibi görünse de alternatif kullanım olanaklarının neler olacağı sorusunun yanıtını aramaya giren bir kişi ister istemez kendini ideolojinin içinde bulur.

Ayrıca ekonomi bilimini tüketim ve üretim açısından ele alan bir tanım olması nedeniyle de kapitalist ideolojiye uygundur. Kapitalist ideolojinin bölüşüm sorunuyla ya da daha anlaşılabilir bir ifadeyle gelir dağılımı sorunuyla fazlaca ilgisi yoktur. Oysa ideolojiden soyutlanabildiğinde ekono-

mi bilimi yalnızca tüketim ve üretimle değil üretimin tüketimle köprüsünü kuran paylaşım (bölüşüm) sorunlarıyla da ilgilidir.

Tüketim ve üretim açısından bakacak olursak ekonomi bilimi Lionel Robbins'in tanımına uygun bir işlev üstlenir: Çok sayıdaki ihtiyacın eldeki sınırlı imkânlarla karşılanması çabası. İnsan, elindeki sınırlı imkânlarla çok sayıdaki ihtiyaçları arasında seçim yaparken bazı ihtiyaçlarını karşılamaktan vazgeçmek zorundadır. Her seçilen ihtiyacın gerçek maliyeti aslında vazgeçilen öteki ihtiyaçtır. Örneğin kısıtlı parasıyla sandviçle yetinip sinemaya gitmeyi tercih eden kişi iyi bir yemek yemekten vazgeçmiş olmaktadır. Bu durumda vazgeçilen iyi yemek, sandviç ve sinemaya gitmenin alternatif maliyeti (fırsat maliyeti, vazgeçme maliyeti) olarak karşımıza çıkar.

Üretim açısından bakarsak ekonomi bilimi kimin üretim yapacağı, kim için üretim yapılacağı, ne kadar üretileceği, üretimin kaça mal edileceği ve kaça satılacağı konularıyla ilgilenir.

Paylaşım veya bölüşüm açısından bakacak olursak bu kez ekonominin ilgi alanı üretimden kimin ne kadar pay alacağı konusuna odaklanır. Üretim faaliyetinde yer alan emekçi, sermaye sahibi, toprak (ya da doğal kaynakların) sahibi ve girişimcinin üretimden ne kadar pay alacağı ekonominin temel uğraş alanı haline gelir.

Buraya kadar açıkladığımız konuları bir şemada gösterelim:

Tüketim Açısından	Üretim Açısından	Paylaşım/Bölüşüm Açısından
• Çok sayıdaki ihtiyaç sınırlı imkânlarla nasıl karşılanacak? • Her seçiş bir vazgeçiştir. • Her vazgeçişin bir alternatif maliyeti vardır.	• Üretimi kim yapacak? • Kimin için üretilecek? • Ne kadar üretilecek? • Kaça üretilecek?	• Üretimden kim ne kadar pay alacak? • Ücret (emeğin karşılığı) • Kâr (girişim gücünün karşılığı) • Faiz (sermayenin karşılığı) • Rant (doğal kaynakların karşılığı)

Kapitalist sistem, tüketim ve üretim üzerine odaklanmış bir sistem olduğu için ekonomi bilimini de hep tüketim ve üretimle ilgili bir çerçevede ele alıp tanımı ona göre yapmaktadır. İhtiyaçların sonsuzluğu bir yana çok sayıda olup olmadığı bile bugün tartışmalı hale gelmiştir. Kapitalizmin yarattığı tüketimin en üstün değer olduğu algısı aslında ihtiyaç olmayan birçok şeyi ihtiyaç haline getirmiştir. Bunların gerçekten ihtiyaç olup olmadığı bir yana ekonomi, en az tüketim ve üretim kadar önemli olan paylaşım (bölüşüm) ilişkilerini de çerçevesi içine alan bir tanıma gereklilik duymaktadır. Tüketim, ekonomik faaliyetin itici gücü olsa da insanın üretime geçmesinden sonra üretim ilişkileri ve sanayi devriminden sonra da paylaşım meselesi tüketim kadar önem kazanmış, öne çıkmıştır.

Bu çerçevede ekonomi bilimini şöyle tanımlamak sanırım en doğru yaklaşım olur: Ekonomi bilimi, ihtiyaçları karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretimi, bu üretimin katkıda bulunanlar arasında paylaşılması ve eldeki sınırlı imkânlarla çeşitli ihtiyaçlar arasından tercih edilenlerin karşılanması çabalarını inceleyen ve bu ilişkilerin doğru kurulabilmesi için çözümler öneren bilim dalıdır.

Günümüzde en yaygın biçimde kullanılan ekonomi teorisi kapitalizmin piyasa modeline göre kurgulanmıştır. Buna göre günümüz ana akım ekonomi teorisi de kapitalist ideolojiye göre biçimlenmiş olmaktadır. Bunun karşısındaki yaklaşım sosyalist ekonomi teorisidir. O da en basit ifadesiyle piyasa modeline göre değil, üretimin miktarı, çeşidi ve fiyatlarına ilişkin kararları veren merkezi planlama modeline göre şekillenmiştir. Bir başka ifadeyle sosyalist sistemde neyin, kim için, ne kadar ve kaça üretileceği sorularının yanıtını piyasa değil merkezi planlama örgütü verir.

Ekonomi bilimini şekillendiren bir başka öge zamandır. Bundan iki yüz yıl kadar önce sanayi devrimi filizlenirken ekonomi teorisi de yeniden şekillenmeye başladı. Gelişmeyi bilimsel olarak ilk yorumlayan, tanımlayan ve teorik çerçeveye oturtan Adam Smith'tir. Sanayi devrimi geliştikçe birçok yeni gelişme ortaya çıktı. O zamana kadar olmayan bir işçi sınıfı doğdu, toplumun en üst sınıfını oluşturan aristokrasi sınıfının yerini yeni doğan burjuva sınıfı almaya başladı. Uzunca bir süre sistem, sermayenin sahibi olan burjuvazinin tek taraflı egemenliğinde yürüdü. Zamanla işçiler sendikalaşmaya ve güçlü bir sınıf olmaya doğru ilerlediler. Böylece sermaye ve emek, üretimden elde edilen değerin paylaşılması aşamasında karşı karşıya geldi.

Adam Smith, sanayi devrimine doğru giden dünyayı yorumlayan, yön gösteren bir takım düşünceler ortaya attı. Kapitalist sistemin belkemiğini oluşturan işbölümü ve koordinasyon bu düşüncelerin en önemlileri arasındaydı. Smith'in ardından gelen iktisatçılar bu düşünceleri geliştirdi. David Ricardo, John Stuart Mill, Thomas Malthus kapitalist sanayileşme modelinin başlıca teorisyenleri oldu. Devletin üretimde yer almasını dışlayan ve adına piyasa ekonomisi denen model bu dönemde ortaya çıktı. John Maynard Keynes, bu ekonomi modelini klasik ekonomi ve bu iktisatçıları da klasik iktisatçılar olarak adlandırdı. Bu ekonomi yaklaşımı 1870'lerde ortaya çıkan krize (Uzun Depresyon) kadar ana akım (Ortodoks) ekonomi teorisi olarak kaldı. O sıralarda özellikle insan, firma ve piyasa davranışlarını farklı bakış açılarıyla yorumlayan yeni bir yaklaşım geliştirilmeye başladı. Stanley Jevons, Carl Menger ve Leon Walras'ın aşağı yukarı aynı zamanlarda ortaya attıkları düşünceler faydacılık, rasyonellik, arz ve talep gibi kavramları öne çıkaran ve adına neoklasik ekonomi teorisi denilen yeni bir ekonomi yaklaşımını çıkardı. Bu yaklaşım, Alfred Marshall ile doruk noktasına çıktı. Marjinalizm adı da verilen bu yeni yaklaşım; insanın rasyonel olduğunu, kararlarını rasyonel yaklaşımlarla aldığını, kararların alınmasında marjinal (son kullanılan) birim kavramının önemli ve piyasanın her türlü karışımdan uzak, tam rekabet piyasası olduğunu esas alıyordu. Neoklasik teori aslında klasik ekonomi teorisine bir takım katkılar yapmaktan ve onu biraz daha matematiğe yaklaştırmaktan başka bir şey değildi. İşin özü aynıydı: Piyasa ekonomisi bütün sorunları çözer, devlet ekonomiye karışmamalı.

Zaman içinde bu yaklaşıma itirazlar geldi. Her şeyden önce piyasa tek bir piyasa değildi, pek çok farklı piyasa örgütlenmesi vardı. İşin ilginci dünyada hiç karşılaşılmayan tek piyasa neoklasik ekonominin üzerine inşa edildiği tam rekabet piyasasıydı. Dünyadaki piyasalar; tekeller, oligopoller, tröstler arasında dalgalanan bir eksik rekabet piyasaları silsilesini yansıtıyordu.

1929 Büyük Depresyonu ile sistemin çöküşü, ekonomiye devletin müdahalesinin modele katılmasına yol açtı. Keynesyen ekonomi adı verilen bu model uzunca bir süre karma ekonomi adı altında dünyanın pek çok yerinde ekonomi modeli olarak uygulandı.

* * *

İstekler, İhtiyaçlar ve Kıt Kaynaklar Dengesi

Daha önce de değindiğimiz gibi ekonomi biliminin tanımlarından birisi, sınırsız isteklerin sınırlı imkânlarla en rasyonel şekilde karşılanmasının yollarını araştıran bilim dalı şeklindeydi. Bu tanımdaki sınırsız istekler; insanların ve onların oluşturduğu toplumların istekleridir. Dolayısıyla ekonomi biliminin odağında insan ve toplum yer alır.

Önce tanımda anlaşmamız gerekir. Pek çok ekonomi kitabında (benim bazı kitaplarımın eski baskıları dâhil) ekonomi biliminin tanımı sınırsız isteklerin sınırlı imkânlarla en rasyonel şekilde karşılanmasının yollarını araştıran bilim dalı yerine sınırsız ihtiyaçların sınırlı imkânlarla en rasyonel şekilde karşılanmasının yollarını araştıran bilim dalı olarak geçiyor. Bu dediğim konu İngilizce ekonomi kitaplarında da söz konusu. Tanımdaki istekler ifadesi kimi kitaplarda needs (ihtiyaçlar) kimi kitaplarda wants (istekler) olarak yer alıyor. Oysa bu iki kavram arasında çok fark var. İstekler geniş, ihtiyaçlar ise çok daha dar bir kavramdır. Yemek yemek ihtiyaçtır, buna karşılık dünyanın en pahalı lokantasında yemek yemek bir ihtiyaç değil ancak bir istek olabilir. Dolayısıyla sonsuz olan ihtiyaçlar değil, isteklerdir.

İnsanlar, farklı kültürlerde farklı şekilde yetişirler, farklı zevklere, farklı davranışlara ve farklı yaklaşımlara sahip olurlar. Örneğin bir Çinli ile bir Amerikalı veya bir Hintli ile bir Alman ilk bakışta benzer davranışlar gösteriyor gibi olsalar da yaşama bakışları ve yaklaşımları çok farklıdır. Zevkleri farklıdır, tüketim alışkanlıkları farklıdır, davranışları, tepkileri farklıdır. Aynı miktarda parayı Amerikalı ve Çinli'ye aynı anda versek farklı davranışlar sergilerler: Amerikalı muhtemelen parayı harcar, Çinli ise önemli bir bölümünü ilerisi için tasarruf eder. Bu davranışların oluşması gelir düzeylerinin farklılığına ek olarak geçmişte yaşanan olayların etkisiyle oluşan ve kuşaktan kuşağa geçerek toplumsal bir davranış halini almış olan kültürel farklılıklara da bağlıdır. ABD ve Çin birbirine uzak coğrafyalar-

İsteklerimizi karşılayacak kaynaklar kıt olmasaydı bir ekonomi bilimine ve iktisatçılara gerek kalmazdı. Onun için cennette iktisatçıya gerek yoktur derler.

da olduğu için bu farklılık doğal kabul edilebilir. Buna karşılık aynı coğrafyada bulunan, hatta birbiriyle komşu olan ülkelerdeki insanların davranış kalıpları da farklıdır. Mesela Türkler ve Yunanlar komşu ülkelerde yaşarlar ve bazı davranışları birbirine benzer. Yine de tam bir benzerlik söz konusu değildir. Türk insanı, bir başka yakın ülkede yaşayan Ruslarla farklı davranış kalıplarına sahiptir. Özetle söylemek gerekirse dünyaya yayılmış olan insanlar ve onların oluşturduğu toplumların olaylara bakışı, algılayışı, verdikleri tepkiler, tarihsel, kültürel ve coğrafi farklar nedeniyle farklı biçimler gösterir.

Ekonomi biliminin tanımına geri dönersek tanımda yer alan bütün sözcükler dünyanın farklı yerlerinde farklı algılanır. Buradaki kritik sözcük rasyonel sözcüğüdür. Akla, mantığa uygunluk olarak tanımlayacağımız rasyonellik bile her yerde aynı şekilde anlaşılmaz. Birçok kültürde rasyonellik duygusallıkla bastırılır ve irrasyonelliğin rasyonellik sanılmasına yol açılabilir.

Bütün bunlar bize insanları davranışlarının, algılamalarının ve yaklaşımlarının ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılıklar gösterebileceğini, benzerlikler olsa da bire bir aynı kalıplar içine sokulamayacağını gösterir. O nedenledir ki matematik kullanarak enflasyonu açıklamak her yerde aynı şekilde mümkün olsa da insanların davranışlarından kaynaklanan etkileri aynı şekilde açıklamak mümkün olmaz.

Ekonomilerin gelişmişlik derecesi, dolarizasyon oranı gibi meseleler de ekonominin yapısını ve işleyişini dolayısıyla ekonomik davranışları etkiler. Örneğin parası rezerv para olan (bütün dünyada alış verişte kabul edilen para) bir ülke ile parası rezerv para olmayan bir ülkenin ekonomik yapısının işleyişi farklıdır. Örnek olarak parası rezerv para olan ABD ile parası rezerv para olmayan Türkiye'yi ele alalım. ABD'nin kurdan etkilenebilmesi için doların yüksek oranda değer kaybı yaşaması gerekiyor. Bu pek sık görülen bir durum değildir. Buna karşılık TL devamlı değer kaybıyla karşılaştığı için bu durumun Türkiye ekonomisindeki etkisi yüksektir. TL, dolara karşı değer kaybedince dolarizasyon yükseliyor, ithal girdiler pahalanıyor, dolayısıyla üretim maliyetleri ve satış fiyatları yükseliyor. Sonuçta enflasyon artıyor. ABD'de maliyet enflasyonu denildiğinde kur kaynaklı artışlardan çok ücret artışları gibi maliyet artışlarının etkisi anlaşılırken Türkiye'de asıl olarak kur artışının yarattığı enflasyon anlaşılıyor. Bu farklılığın doğal

sonucu olarak bu iki ülkede enflasyonla mücadele farklı temellere oturtulmak zorundadır.

Eğitimin her konuda olduğu gibi ekonomik olayları anlayıp yorumlamakta da önemli etkisi vardır. İyi eğitilmiş bir toplumun, ekonomide ortaya çıkan sorunları anlayıp eleştirmesi ve yönetimden doğru yaklaşımları talep etmesiyle, iyi eğitilmemiş bir toplumun yönetime eleştiri yöneltmesi ve doğru şeyleri talep etmesi çok farklıdır. Bu farklılıklar yönetimin ekonomiye vereceği biçimi fazlasıyla etkiler. Benzer bir durum kamu hizmetinde görevlendirilecek kişilerin ve yönetime talip olan siyasetçilerin liyakati açısından da geçerlidir. Eğer kamu hizmetinde liyakat esası terk edilmişse, bir başka deyişle kamu görevlerine layık olmayan kişiler getirilmişse, o ülkede ekonomi yönetimi olması gerekenden farklı yönlere gidebilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri örnek olarak ele alalım: Gelişmiş ülkelerde kamu görevlerine atananlar genellikle liyakat esasına göre atanırlar. Öyle olunca ekonomi yönetiminde bilim önde tutulur, hatalar mümkün olduğunca düşük düzeyde kalır. Ya da en azından hatalar tekrarlanmaz. Oysa gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde kamu görevlerine atanmada ve yükselmede liyakatin yerini iktidara sadakat almıştır. Bu da kamu hizmetinin sunulmasında bilimin değil iktidarın isteklerinin önceliği almasıyla sonuçlanır ve kalite düşüşüne yol açar.

Ekonomi Evrensel Bir Bilim mi?

Bilim kelimesi (science) Latince bilgi anlamına gelen scienta ya da bilmek anlamına gelen scire sözcüğünden türemiştir. Bilim başlıca iki alana ayrılır: (1) Doğa bilimleri ya da fizik bilimler (evren ve doğa üzerindeki çalışmaları kapsar), (2) Sosyal bilimler (insan ve toplum davranışları üzerine yapılan çalışmaları kapsar).

Ekonomi bilimi, insanın doğa, insanın insan, insanın toplum ve insanın mal ve hizmet ile olan ilişkilerini konu alır. İnsanın doğa ile ilişkisi kendisini üretimde gösterir. İnsanın insan ile ilişkisi kendisini ticaret gibi ya da mali hizmetler gibi alanlarda gösterir. İnsanın toplumla ilişkisi kendisini örneğin

Ekonomi bilimi evrensel bir bilim olsa da onun, topluma yön vermekte kullanılan formu olan ekonomi politikası her yerde o yere uygun farklılıklara göre biçimlendirilmek zorundadır.

çalışma yaşamında gösterir. İnsanın mal ve hizmet ile olan ilişkisi de örneğin tüketim, yatırım gibi alanlarda ortaya çıkar. Ekonomi bilimi insan ve toplum davranışları üzerine kurulu bir bilim olduğu için sosyal bilimler arasında kabul edilir.

Sosyal bilimlerin temel yaklaşımı, gerçeğin bir modelinin ortaya konulmasıdır. Gerçeği doğrudan ele almak yerine onu bir model çerçevesinde ortaya koymaya yönelmenin iki nedeni vardır: (1) Gerçeğin karmaşık görüntüsünü soyutlamalarla basitleştirip anlaşılır hale getirmeye çalışmak, (2) Karşımıza çıkan benzer olayları her defasında yeniden anlayıp açıklamaya çalışmak yerine elimizdeki modele bakarak çözümlemeye gitmek.

Ekonomi bilimi bir sosyal bilim olduğu ve insan ve toplum temelli olaylarla ilgilendiği için deneylerle incelenmesine ve doğrulanmasına olanak yoktur. Örneğin 'bir malın fiyatı arttığında o mala yönelik talep azalır' önermesini yaptığımızda bunu laboratuvarda deneyle test etmemiz söz konusu değildir. O nedenle sosyal bilimlerde ve dolayısıyla ekonomide deneylerin yerini gözlemler alır. Eldeki verileri inceleyerek fiyat arttığında talepte düşme olduğunu birçok mal ve hizmet üzerinde ve birçok yerde gözlemlediğimiz zaman bu gözlemler bize doğa bilimlerindeki (örneğin kimya laboratuvarındaki) deneyler kadar güvenilir sonuçları vermiş olur.

Bilimin amacı gerçeğin bir modelinin ortaya konulmasıdır. Gerçek değişebilir mi? Fizik ve doğa bilimlerinde gerçek, eğer doğru belirlenmişse değişmez ama insanların gerçek hakkındaki eksik bilgileri değişebilir. Mesela Einstein evrenin sabit olduğunu düşünmüş ve buna göre bir teori geliştirmişti. Edwin Hubble teleskopla yaptığı ayrıntılı incelemeler sonucu yıldızların dünyadan çok ağır bir tempoyla uzaklaştığını gözlemleyince evrenin genişlediği (evrensel enflasyon) görüşünü ortaya attı. Einstein bunu öğrendiğinde sabit evren teorisinin yaşamının en büyük hatası olduğunu itiraf etti. Gerçeğin değişimi bazen bu örnekte olduğu gibi bizim gerçeği algılamamız nedeniyle ortaya çıkar. Aslında burada değişen şey gerçek değil bizim onu algılama biçimimizdir. Sosyal bilimlerin odak noktası insan olduğu ve insanın anlayışı, yaklaşımları, zamana, modaya, algılara, beklentilere göre

değişim gösterdiği için bu durum sosyal bilimlerde daha farklı ve daha sık ortaya çıkar. Kültür farkları, yetişme tarzları, âdetler, gelenekler, moda insanları farklı kılar. Bazen de ekonominin bir parçası olduğu sistem değişir. O zaman da ekonomi bilimi o değişikliğe ayak uydurmak zorunda kalır. Bu farklılıklar birçok konuda evrensel olarak tanımlanan teorilerin yerel olarak yeniden tanımlanmasını ya da en azından yorumlanmasını gerektirebilir.

Para, yaygın olarak kullanılmadan önce bir başka deyişle trampa ekonomisinin geçerli olduğu dönemlerde 'her arz kendi talebini yaratır' biçiminde formüle edilen ünlü Say Yasası geçerliydi. On kilo portakalı satmak üzere pazara götüren bir satıcı, elinde onun işine yarayacak mallar bulunan bir satıcıyla portakallarını değiştirebilirdi. Zaman içinde ekonomi parasallaştı, para alış verişe aracılık eder oldu. Sonuçta pazara portakallarıyla giden kişi almak istediği malı o portakallarla değiştirecek kişiyi aramak yerine portakallarını satarak aldığı parayla istediği malı almaya yöneldi. Değişen bu ortamda her arz kendi talebini yaratmaktan çıkarak tam tersine talep arzı yaratır hale geldi. 150 yıl içinde bir ekonomi yasası tam tersi bir yasayla yer değiştirmiş oldu.

İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth zamanında piyasada aynı değeri taşıyan iki tür gümüş para vardı. Bunlardan birisi tümüyle gümüşten birisi de gümüşe nikel karıştırılarak yapılmıştı. Darphane Müdürü Thomas Gresham piyasadan saf gümüş içeren paraların eksilmeye başladığını fark etti. Biraz araştırdıktan sonra bu paraların eritilerek gümüşçülere satıldığını keşfetti. Böylece bu paralarla daha az gümüş içeren paralar aynı değere sahip olduğu için bunları eriterek gümüşçülere üzerinde yazılı değerden daha pahalıya satmak mümkün olabiliyordu. Gresham buradan giderek kötü para iyi parayı piyasadan kovar tezini geliştirdi. Günümüzde bu tez madeni para önemini kaybedip yerini çok büyük ölçüde kâğıt paraya terk ettiği için özellikle parası rezerv para konumunda olan gelişmiş ekonomiler için geçerli değil. Buna karşılık parası zayıf olan ve dolarizasyona açık bulunan ekonomilerde insanlar tasarruflarını iyi para konumundaki yabancı parayla yaptıkları için Gresham Yasası tam tersine dönerek iyi para kötü parayı piyasadan kovar tezine dönüşmüş bulunuyor.

Bütün bunlardan çıkan sonuç ekonominin arz yasası, talep yasası gibi kimi konularda evrensel olmasına karşılık, tüketim eğilimi, tasarruf eğilimi gibi bazı konularda yerel olduğudur. O nedenle çoğunlukla ABD, İngiltere,

Almanya gibi gelişmiş ekonomilerde geliştirilmiş ekonomi teorilerinin bizim gibi ülkelerde bire bir geçerliliğinin beklenmesi yanlış olur. Örneğin sürprizlere yer olmamasını savunan rasyonel beklentiler teorisi, bizim gibi sürekli sürprizlere açık bir ekonomide yerini irrasyonel kararlar ve uygulamalar beklemek biçiminde formüle edilebilecek bir irrasyonel beklentiler teorisine bırakır. Buna karşılık bu irrasyonel yaklaşımlar süreklilik kazanırsa insanlar onları da rasyonalize edeceği için (yani sürekli irrasyonal adımlar beklemeye alışacağı için) o da sonunda rasyonel beklentilere dönüşebilir.

Farklı Kültürler, Farklı Sistemler

Bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin, üretim araçlarının sahipliğinin ve denetiminin özel kesim elinde olduğu bir sistem olduğunu söyledik. Özel kesim, bu araçları, konulmuş kurallar içinde, kendi çıkarları için yönlendirir ve kullanır. Bu yönlendirme piyasa ekonomisi çerçevesinde arz ve talep kurallarına göre olur. Kapitalizmin temel kabulü, ekonomik birimlerin (kişiler, firmalar) en yüksek çıkarı elde etmeye yönelmiş olmalarıdır. Bu çerçevede üretici, en düşük maliyetlerle en yüksek kârı, tüketici en düşük harcamayla en yüksek tatmini elde etmeyi amaçlar. Sonuçta üreticinin, tüketicinin, tasarruf sahibinin, yatırım yapanın, devletin çıkarları birbirini dengeler ve toplum için ideal bir denge ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle herkesin kendi öz çıkarını en üst noktaya taşımaya çalışması, ekonomik refahın da en üst noktaya çıkmasını sağlayan bir dengeye ulaşmamızı sağlar.

Kapitalizm iyi bir sistem olmayabilir ama birçok yerde uygulandığı biçimiyle ahbap çavuş kapitalizmi olarak öne çıkan sistem aslında bir ekonomik sistem değil bir soygun düzenidir.

Klasik iktisatçılar (Adam Smith'den Alfred Marshall'a kadar uzanan kuşak) kapitalist sistemde, sistemin özünü bozacak, çıkar-yarar dengesini zedeleyecek müdahaleler ve düzenlemeler yapılmadığı takdirde, sistemin her zaman dengede kalacağını öne sürerler. Arada bir ortaya çı-

kacak dengesizliklerin geçici olacağını ve müdahale edilmediği sürece sistemin dengeyi yeniden kendiliğinden sağlayacağını iddia ederler.

Bu iddialara karşın sanayi-finans kapitalizmi irili ufaklı birçok kriz yaşadı. Bunlardan üçü çok büyük çaplı ve uzun süreli oldu. İlki 1873 yılında başlayıp yaklaşık çeyrek yüzyıl süren Uzun Depresyon, ikincisi 1929 yılında başlayıp 10 yıla yakın süre devam eden Büyük Depresyon, üçüncüsü de 2008 yılında başlayan ve devam eden Küresel Kriz'dir.

Keynes, kapitalizmin, kendi kendini dengeye getirecek güçlere sahip olduğu iddiasının boş olduğunu, ekonominin kendi haline bırakıldığı takdirde işsizliğin artmaya devam edeceğini ve durgunluk ya da küçülmenin büyümeye döndürülemeyeceğini öne sürdü. Gerçekten de kapitalizm, kişilerin ve kurumların kendi çıkarlarını maksimize etme peşinde koşarken bir yandan da toplumun genel refahını maksimize etmelerini otomatik olarak sağlamıyor, bazen tam tersine krizlere yol açabiliyordu. Gelişmiş dünyada, gerek 1929 Depresyonu'nda gerekse Küresel Kriz'de Keynes'in yaklaşımı uygulandıktan sonra kapitalizm krizden çıkabildi.

Kapitalizm, her ne kadar yukarıda ortak bir çerçeve içinde tanımlanmış bir sistem olarak görünse de aslında bu sistemi uygulayan ülkelere baktığımızda sistem böyle ortak bir çerçeveye sığmıyor. Kimi ülkelerde kurallar iyi çerçevelenmiş olduğu için sistem, ortak refahın sağlanmasına yönelik olarak daha etkin çalışabiliyor. Gelişmiş Batı ülkeleri ve Japonya bunlara örnek olarak verilebilir. Ne var ki bu ekonomilerde kurallar, yaratıcılığa daha fazla yer açmak için gevşetildiğinde kriz çıkabiliyor. Bunu Küresel Kriz döneminde fazlasıyla gözlemledik. 1980'lerde başlayıp 2000'lerin ilk on yılına kadar uzanan dönemde moda olan deregülasyon, denetimlerin gevşetilmesi, piyasaların kendi haline bırakılması yaklaşımları Küresel Kriz'le sonuçlandı. Uzun Depresyon ve Büyük Depresyon, sistemin kendiliğinden dengeye geleceği iddiasının ve dolayısıyla görünmeyen elin düzeltmesine bırakılmasının kriz yaratabileceğini göstermişti. Küresel Kriz, kuralların fazla gevşetilmesinin, denetimlerin ihmal edilmesinin de kriz yaratabileceğini kanıtladı.

Bazı ülkelerde üretim araçlarının mülkiyeti ağırlıklı olarak kamu kesiminde bulunuyor. Özel kesim şirketleri ancak kamu kesiminin izin verdiği alanlarda kamu kesiminin kurduğu şirketlerle birlikte üretim yapıyorlar. Çin ve Kore, kapitalizmin bu tür uygulanmasının örnekleri arasında-

dır. Bu örgütlenme biçimi tam olarak kapitalist bir üretim biçimi tanımına uymuyor.

Bütün bu farklılıklara karşın bugünkü küresel sistem kapitalizmin her yerde egemen olduğu bir dünya sistemini tanımlıyor.

Kapitalizmin temelini oluşturan serbest piyasa ekonomisinin özelliklerini taşıyor görünen ama aslında iktidara yakın olanlara özel kurallar uygulayan ekonomik sisteme ahbap çavuş kapitalizmi deniyor. Ahbap çavuş kapitalizmi; iş insanlarının işlerini, siyasal iktidar ve bürokratlarla olan yakın ilişkilerine dayanarak yürüttüğü sistemin adıdır. Siyasal iktidarın ve onun talimatı altında bürokrasinin verdiği izinler, ihaleler, teşvikler ve destekler ahbap çavuş kapitalizminin başlıca alanını oluşturuyor.

Ahbap çavuş kapitalizmi bu tür işlerin arada bir yapıldığı bir düzenin değil, bu tür işlerin sistemleştirilerek, olması gereken ilişkilerin yerini aldığı sistem olarak görülmeli. Bir başka ifadeyle bu türlü yasal olmayan, özel işler bir veya birkaç alanda bir veya birkaç kez tekrarlanıyorsa buna yolsuzluk demek daha doğru olur. Eğer bu tür ilişkiler süreklilik gösteriyorsa, siyasal iktidarla veya onun görevlileriyle çıkar ilişkisine girilmeden ihale alınamıyorsa ya da kamu ihalelerini almak için siyasal iktidarın yakınında olmak gerekiyorsa yani olay sistemleştirilmişse o zaman ahbap çavuş kapitalizminden söz etmek gerekir.

Ahbap çavuş kapitalizmi iki şekilde ortaya çıkıyor: (1) Siyasal iktidar sahipleri ya da bürokratlar, bazı işleri yapmak için iş insanlarıyla çıkar birliğine girerlerse ya da (2) Siyasal iktidar sahipleri verdiği ihale vb.nin gelirlerini paylaşabileceği iş insanlarına ihaleleri verir ve kendi özel kesimini yaratırsa. İlki olaya özgü olduğu için sistemik bir risk oluşturmuyor, ikincisi ise sistemi ele geçirmeye yönelik olduğu için sistemik risk oluşturuyor. İkincisi, bazı hallerde ilkinin sistemin tümüne yayılmasıyla ortaya çıkıyor. Başlangıçta bir iki konuda ve bir iki işte ortaya çıkarken giderek yaygınlaşıyor ve her konuda yer altı tarifeleri ve yer altı ilişkileri gelişmeye başlıyor. Sonunda sisteme girebilmek için siyaset-kamu görevlisi-iş insanı üçgeninin içine girmek gerekiyor. Bu üçgenin dışında kalanlar ya küçük işlere razı oluyor ya da sisteme girmenin yolunu arıyor.

1997 Güneydoğu Asya krizi öncesinde birçok Uzak Doğu ülkesindeki durum ahbap çavuş kapitalizminin doruk noktasını temsil ediyordu. Sonradan yapılan incelemeler, siyasal iktidar-kamu görevlileri-iş insanları

ilişkisine dayalı, yapılmaması gereken birçok işin yapıldığını, verilmemesi gereken izinlerin verildiğini, açılmaması gereken kredilerin açıldığını ortaya koydu. Yani uzak doğuda birçok ülkede herkese eşit ve açık yürütülmesi gereken ekonomik ilişkiler ahbap çavuş kapitalizmine dönüşmüştü. Güneydoğu Asya krizinin oluşmasına yol açan nedenlerin başında bu tür yolsuzlukların neden olduğu çarpık finansal yapı geliyordu.

Ahbap çavuş kapitalizminin günümüzdeki doruk noktası olarak Rusya gösteriliyor. Her türlü ekonomik karar Putin'den geçmek zorunda. Onun onaylamadığı kişilerle iş yapılmıyor, onun onaylamadığı izinler verilemiyor. Putin de işleri hep kendi adamlarına veriyor ve karşılığını alıyor.

Ahbap çavuş kapitalizmi aslında gelişme yolundaki ülkelerde çok daha yaygın olarak ortaya çıksa da gelişmiş ülkelerde de görülüyor. Subprime mortgage krizi ve ardından çıkan Lehman Brothers krizi bu tür ilişkilerin ABD gibi kapitalizmin en üst düzeyde geliştiği ekonomilerde de olabileceğini gösterdi. Denetimler yetersiz kalmış, bağımsız diye bilinen kurumlar bile olayı tam olarak görüp sorunu teşhis edememiş ya da önlem alamamıştı.

Bu gibi gelişmeler, gelişmiş ülkelerde daha çok büyümenin yarattığı büyünün gözleri boyaması sonucunda ortaya çıkıyor: İşler iyi giderken kimse el frenini çekmek ya da alarmı çalmak istemiyor.

Türkiye, ahbap çavuş kapitalizminin tam ortasında yer alan ülkelerden birisi. İş dünyasıyla, yargısıyla, medyasıyla, sendikasıyla, üniversitesiyle, bürokrasisiyle, bağımsız olması gereken kurumlarıyla siyasal iktidarla bütünleşmiş bir yapı içinde bulunuyor. Bu yapıya eklemlenmemiş olanların iş yapma ya da yaşama şansı yok denecek kadar az. Soma'da siyasal iktidarla ve kamu görevlileriyle iç içe olduğu için yeterince denetlenmeyen ve birçok eksikliğine karşın işletilmeye devam edilen bir maden ocağı ve sonuçta ortaya çıkan facia ve sonrasındaki gelişmeler, ahbap çavuş kapitalizminin tipik bir sonucunu gösteriyor.

Yolsuzluk her yerde olabilir. Hangi önlem alınırsa alınsın yolsuzluk mutlaka bir yerlerden çıkar ortaya. Mesele yolsuzluğun o olayla sınırlı kalıp kalmaması meselesidir. Eğer yolsuzluk o olayla sınırlı kalmayıp yayılır ve sisteme egemen hale gelirse o zaman sistem kapitalizm olmaktan çıkıp ahbap çavuş kapitalizmine dönüşür. Birisinde yolsuzlukların sistemi bozması söz konusu iken ötekinde (ahbap çavuş kapitalizminde) yolsuzlukların sistem haline gelmesi söz konusu oluyor.

Ahbap çavuş kapitalizminin önlenmesinin bir tek yolu var: Hukuku üstün kılmak. Bir ülkede yargı bağımsızsa yani hesap sorulabilirlik tartışılmaz bir noktaya gelmişse o ülkede ahbap çavuş kapitalizmi yaygınlık kazanamaz. Hukukun üstün kılındığı ve hesap sorduğu yerlerde denetimler de doğru yapılır ve önlemler alınır. Hukukun üstünlüğü yalnızca bireylere karşı değil devlete karşı da olmalı, siyasetçi de hiçbir istisnaya tabi olmadan yargı karşısına çıkarılabilmelidir.

Bugün Geçerli Olan Ekonomi Teorisi

Bugün kullanılan ekonomi teorisi, özellikle 1980'lerden sonra küreselleşme adı verilen değişimden sonra neoliberal yaklaşım ağırlıklı bir görünüm almış olan Neoklasik-Keynesyen ekonomi teorisi denilen teoridir. Günümüzde genel kabul gördüğü için ana akım ekonomi ya da Ortodoks ekonomi çerçevesini temsil eden teori budur.

Neoliberalizm terimi, ilk kez 1950'lerde ortaya atılmış olmasına karşılık asıl olarak 1980'lerde yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Liberalizm, yalnızca ekonomik içerikli olmayan, siyasal ve sosyal bir çerçeveyi de içeren bir kavram olmasına karşılık neoliberalizm, daha çok 'bırakınız yapsınlar' yaklaşımına dayalı ekonomik felsefeye geri dönüşü temsil etmek üzere kullanıldı. Neoliberalizm taraftarları, ekonomik ve finansal serbestleştirme, özelleştirme, deregülasyon, serbest ticaret, kamu harcamalarının düşürülmesi ve dolayısıyla ekonomide kamu kesimi ağırlığının azaltılması, özel kesimin önünün açılması, çevreci koruma önlemlerinin hafifletilmesi gibi görüşleri savunuyor ve bu çerçevenin oluşturulması halinde ekonomik sistemin hiçbir aksamaya meydan bırakmadan çalışacağını ileri sürüyorlardı. Bu görüşler, ABD'de Başkan Ronald Reagan zamanın-

Bugün kullanılan ekonomi teorisi özellikle 1980'lerden sonra küreselleşme adı verilen değişimden sonra neoliberal yaklaşım ağırlıklı bir görünüm almış olan Neoklasik – Keynesyen ekonomi teorisi denilen teoridir.

da (Reaganomics), İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher zamanında (Thatcherism) uygulamaya geçirildi. Türkiye'de de benzer yaklaşımlar ve uygulamalar egemen oldu. Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde bu kurallar yaygın biçimde uygulandı.

IMF neoliberalizmin bir anlamda yön göstericiliğini üstlenmişti. Öteden beri neoliberalizmin önerdiği yaklaşımlara ek olarak, paraların yabancı paralar karşısında dalgalanmaya bırakılmasını, sermaye hareketlerinin serbest kalmasını savunuyordu. Neoliberalizmin doruk noktası 1990'lardan başlayarak küreselleşmeyle birlikte paraların dalgalanmaya bırakılması ve sermaye hareketlerinin dünya çapında serbest kalması oldu. 20'inci yüzyılın son çeyreğinden itibaren bunların hepsi küreselleşmeyle birlikte yaşama geçirildi ve neoliberalizmin bütün önerileri sisteme egemen kılındı.

Neoliberalizmin altyapısını sağlayan 1989 yılında ABD'li iktisatçı John Williamson'un çerçevesini çizdiği Washington Uzlaşısı'dır. Washington Uzlaşısı'nın on temel ilkesini şöylece sıralamak mümkündür: (1) GSYH'ye oranla büyük sayılacak mali açıkları önleyecek bir maliye politikası izlenmeli. (2) Kamu harcamaları, sübvansiyonlardan ilköğretimin, temel sağlık sisteminin ve altyapı yatırımlarının desteklenmesi gibi büyüme odaklı ve fakirleri koruma amaçlı alanlara kaydırılmalı. (3) Vergi tabanının yaygınlaştırılmasını ve ılımlı marjinal vergi oranlarını sağlayacak bir vergi reformu yapılmalı. (4) Faiz oranları piyasada belirlenmeli ve reel faiz çok yüksek olmasa da pozitif bir değer taşımalı. (5) Döviz kurları rekabetçi olmalı. (6) Kota gibi niceliksel kısıtlamaların kaldırılmasını öngörecek biçimde ithalat serbestleştirilmeli, ticareti korumaya dönük kararlar düşük ve tekdüze tarifelere dayandırılmalı. (7) Ülkeye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları serbestleştirilmeli. (8) Kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirilmeli. (9) Güvenlik, çevre koruma, tüketiciyi koruma ve finansal kuruluşların ihtiyat amacıyla gözetimini hedefleyen kurallar dışında kalan ve piyasaya girişi ve rekabeti engelleyen kurallar kaldırılmalı. (10) Mülkiyet hakları için yasal güvenlik sağlanmalı.

Bu on ilkenin çoğu, eğer kapitalist sistem içinde kalınacaksa, aslında doğru ilkelerdir. Ne var ki bazıları, özellikle kuralların gevşetilmesi, serbestleştirmeler gibi kurallar, etik ile denetim arasındaki hassas dengeyi bozduğu için sistemi Küresel Kriz'e götürdü. Neoliberalizm ile gevşetilen kurallar, başlangıçta yaratıcılığı ve büyümeyi teşvik edecek gibi görünürken gi-

derek, daha fazla kazanmak için ahlak dışı yollara sapmayı teşvik eden bir ortamın doğmasına yol açtı. Kurallar gevşetilince ahlâk dışı yollara sapmak konusunda (ahbap çavuş kapitalizmi) gelişmekte olan ekonomilerle gelişmiş ekonomiler arasında büyük farklar olmadığı ortaya çıktı.

Sonuç olarak neoliberalizmin vaat ettiği cennet, cehenneme dönüştü ve kapitalist sistem 2008'de tarihin ilk Küresel Kriz'ine girdi. Neoliberalizm öncesindeki krizlerde kapitalizm böylesine bir küresellik içinde olmadığı için krizler küresel nitelik kazanmıyordu.

Bugün artık IMF iktisatçılarının da neoliberalizmi eleştirdiği bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Eleştiri bu aşamaya kadar geldiyse yeni bir model de kapıda demektir.

Neoliberalizmden geriye kalan ise kural dışılığı para kazanma modeline dönüştürmüş etik olmayan bir ekonomik yapı oldu.

Günümüzde ekonomi biliminin asıl ihtiyacı, krizlere, sıkıntılara yol açmış bulunan kapitalizmin geçmiş ideolojisini yayacak kuramlara dayanmaktan çok, hatalarını gösterecek, bu hataların düzeltmelerini yapacak bir kuramsal çerçevenin gündeme getirilmesidir.

"Devrim niteliğindeki her değişim o zamana kadar geçerli olan teorileri alt üst eder. Sermaye hareketlerinin serbest kalması, ana akım ekonomi teorisinin günümüz yaşamına uymayan yönlerini açığa çıkardı."

Eski Ekonominin Günümüz Dünyasına Uymayan Yanları

Ana Akım Ekonomi Teorisine Yönelik Temel Eleştiriler

Günümüzün ana akım ekonomi teorisi, yani önce Keynesyen sonra parasalcı (monetarist) en sonra da rasyonel beklentiler teorisiyle güncellenmiş neoklasik ekonomi teorisi, aslında kapitalist sistemin ekonomi teorisidir. Bundan 30 yıl önce dünyada, kapitalist sistem ve onun taklidi olan ahbap-çavuş kapitalizmi, yanında sosyalist sistem ve her iki sistemi tek yapıda birleştiren karma ekonomik sisteme sahip ülkeler vardı. O zamanlar güncellenmiş neoklasik teori tek başına egemen değildi. O nedenle evrenselliği tartışmalıydı. Çünkü kapitalizmde sistemin yönetim biçimini oluşturan piyasa, sosyalist sistemde oldukça sınırlı bir yer tutuyor, onun yerine planlı ekonomi modeli denilen bir çeşit merkezi piyasa, yönetim biçimi olarak yer alıyordu. Son çeyrek yüzyılda bütün dünyaya yayılan küreselleşme modasıyla birlikte piyasa ekonomisi iyi kötü her yerde egemen

Piyasa ekonomisi denilen sistem aslında gerçekte olmayan bir rekabet piyasasına dayanan hayali bir sistemdir.

hale geldi. Böylece ilk bakışta kapitalizmin ekonomi teorisi olan güncellenmiş neoklasik ekonomi teorisi, küresel sistemin evrensel ekonomi teorisi haline geldi. Ne var ki kapitalizmin egemenliği kimi ülkelerde kapitalizme en yakın biçime bürünmüş olsa da kimi ülkelerde ahbap-çavuş kapitalizmi formatında yer aldı. Dolayısıyla güncellenmiş neoklasik ekonomi teorisinin evrenselliği hâlâ tartışılabilir konumda duruyor.

Bugün analitik araçlarını kullandığımız ekonomi teorisi, özellikle de mikroekonomi teorisi, zaman içinde birçok katkıyla zenginleşmiş gibi görünse de, büyük ölçüde Alfred Marshall ile doruk noktasına çıkmış olan neoklasik yaklaşımın elden geçirilmiş halidir. Bu yaklaşım bir takım varsayımlara dayanır: (1) İnsanlar rasyoneldir ve aldıkları kararları bu doğrultuda alırlar (rasyonellik varsayımı, homoeconomicus düşüncesi). (2) Piyasaların açıklanmasında tam rekabet sistemi örnek alınır (rekabetin yaygınlığı varsayımı). (3) Kararlar, marjlar dikkate alınarak verilir (marjinalite varsayımı). (4) Tüketicinin amacı, elde edeceği faydayı, üreticinin amacı ise kârını en üst düzeye çıkarmaktır (maksimizasyon varsayımı).

Bir modelin, bir teorinin varsayımlarını tartışmak ancak o model ya da teorinin gerçeklere uyup uymadığını sorgularken gündeme gelir. Yerleşik ekonomi teorisinin gerçek yaşamı tam olarak açıklayıp açıklayamadığı uzun süredir tartışılıyor ve yaygın biçimde eleştiriliyor, dayandığı varsayımlardan yola çıkarak ulaştığı sonuçların tam olarak gerçek yaşama uymadığı öne sürülüyor. Oysa bir teori gerçek yaşamda karşılaşılan olayları basite indirgeyerek, sınıflandırarak ve genelleştirerek anlatmak için kurulur. Ne kadar iyi basitleştirmiş, ne kadar iyi sınıflandırma yapmış ve ne kadar esaslı genelleştirmiş olursa olsun ulaştığı sonuçlar gerçek yaşama uymuyorsa o teori işe yaramaz. Ve o zaman teori bir kenara atılmadan ve yerine yenisi geliştirilmeden önce varsayımlarının doğru olup olmadığı gözden geçirilmeye başlanır. Uzunca bir süreden beri gerçek yaşama tam olarak uymadığı için eleştirilen güncellenmiş neoklasik teorinin varsayımları, bu eleştirilerin en önde gelen parçası konumunda bulunuyor.

Bugün çevremize baktığımızda irrasyonel davranışların yaygınlığını, rekabetin her yerde ayaklar altına alındığını, insanların kararlarını çoğu kez marjları değil ortalamaları dikkate alarak verdiğini, tüketici ya da üreticinin birçok kararında maksimizasyon ilkesini değil bambaşka amaçları kovaladığını görebiliyoruz. Bu aşamada ana akımı temsil eden güncel-

lenmiş neoklasik ekonomi teorisinin gerçek yaşamı anlatmakta ve açıklamakta yetersiz kalıp kalmadığı sorgulanıyor. Bazıları bu teorinin işe yaramadığını, bazıları yeniden elden geçirilmesi gerektiğini, bazıları da teorinin geçerliliğini koruduğunu savunuyor. Ama hiç kimse kapitalizmin nitelik değiştirip değiştirmediğini sorgulamıyor. Neoklasik teori kapitalizmin kurallarının uygulandığı bir ortam için kurgulanmış bir teoridir. Yani batacak olan varsa kurtarılmayacaktır mesela. Bir devlet, batacak olan firmaları kurtarmaya yöneldiğinde neoklasik teorinin çerçevelediği kapitalizmin kuralları işlemez hale gelir. O zaman teori mi hatalı uygulama mı tartışmasına sıra gelir.

Bugün yapılması gereken şey, özellikle sermaye hareketlerinin küresel çapta serbest kalmasından sonra kapitalizmin artık ilk tanımlandığı biçimdeki gibi olmayacağını ama yarım yamalak olarak işlemeye devam edeceğini, yani ahbap-çavuş kapitalizminin asıl modelin yerini aldığını kabul etmek ve ona göre teoriyi düzeltmek olmalı, diye düşünüyorum. Bunu yaparken varsayımları değiştirerek işe başlamak gerekecek. Yarım yamalak bir rasyonelliğe, bozuk bir rekabet düzenine, maksimizasyondan çok tesadüflere ve marjlar yerine ortalamalara uygun hareket varsayımlarına dayanan bir teori kurmak yaşama çok daha uygun düşecektir. Davranışsal ekonomiyle kaos teorisini ve puslu mantıkla irrasyonel beklentiler yaklaşımlarını da işin içine katarak günümüzde egemen olan ahbap-çavuş kapitalizmine uygun bir yeni ekonomi teorisi kurulması gerekecek.

Bu, sanıldığı kadar kolay bir iş değil. Çünkü rasyonellik, rekabet, maksimizasyon, marjlarda hareket varsayımları üzerine kurulmuş koskoca bir ekonomi teorisinden söz ediyoruz. Bu varsayımları kaldırdığınız anda bütün teori alt üst olacak demektir.

Bu aşamada John Maynard Keynes'in sözlerini dikkate alarak yola çıkmak gerek: "Zorluk yeni düşünceler ortaya koymaktan çok, eskilerden kurtulmakta yatar."

Rasyonalite-İrrasyonalite

Rasyonel sözcüğü Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde akla uygun, aklın kurallarına dayanan, ölçülü, hesaplı, ussal olarak tanımlanıyor.

Rasyonel davranmak bugün uygulamada olan ana akım ekonomi teorisinin yaşama yaklaşımının en temel ilkesidir. Makroekonomi açısından rasyonellik; fiyat istikrarı, düşük işsizlik, yüksek büyüme, düşük cari açık gibi makroekonomik hedefleri bir arada yakalayabilmeye dönük politikaları uygulamak olarak tanımlanabilir. Bu yolda atılacak adımların beklentileri de olumlu yönde etkileyerek bunların hepsinin bir arada gerçekleşmesini sağlayabileceği düşünülür.

Rasyonel sözcüğü, akla uygun, aklın kurallarına dayanan, ölçülü, hesaplı, ussal olarak tanımlanıyor. Bu açıdan bakınca ekonomi politikalarının rasyonel olmayan pek çok yanı olduğu görülebiliyor.

Rasyonel sözcüğünün karşıtı olan irrasyonel sözcüğünün TDK'nın *Türkçe Sözlük*'ündeki karşılığı da çok net: Akıl dışı. Yani akla uygun olmayan yaklaşımlar, davranışlar, kararlar.

Mikroekonomi açısından rasyonel davranış ekonominin genel tanımına neredeyse bire bir uygun bir çerçeveye oturur: Kişilerin ve üreticilerin eldeki imkânlarla en iyi seçimleri yapması rasyonel davranış olarak tanımlanır.

Ayın son gününde cebinde bir miktar parası olan bir kişinin önünde üç seçenek olduğunu düşünelim: (1) Bu parayı bankaya yatırmak ve ileride almayı planladığı cep telefonu için yaptığı birikime katkıda bulunmak, (2) Tuttuğu takımın maçına gitmek ve orada bir sandviç yemek, (3) Öteden beri almayı planladığı montu almak.

Burada 1 numaralı seçenek 3 numaralı seçeneği de kısmen içerir. Çünkü bu parayı bankadaki birikimine ekleyen kişi buradaki birikimin bir bölümüyle montu alabilir. Bu durumda geriye 1 ve 3 numaralı seçeneklerle 2 numaralı seçeneği karşılaştırmak kalır. Bu tercih kişinin zevklerine, alışkanlıklarına, o andaki durumuna göre değişebilir. Bu tercihler kişiden kişiye göre de değişiklik gösterir. Demek ki mikroekonomi açısından rasyonalite objektif bir davranış gibi görünse de aslında sübjektif temellere dayalıdır.

Makroekonomi açısından irrasyonel davranmak enflasyonu denetlemek, bütçe açığını ve cari açığı düşürmek gibi hedefleri yakalamaya yönelmek yerine popülizme dönük uygulamalara saparak beklentileri bozmak ve ekonominin yoldan çıkmasına yol açmak olarak tanımlanabilir.

Diyelim ki günün birinde çeşitli nedenlerle risklerde artış başlamış ve

bunun kurlara yansımasının da etkisiyle enflasyon yeniden yükselişe geçmiş, bu durum devam ederken siyasal iktidar, kendi getirdiği yasal düzenlemeye karşın merkez bankasına baskı yaparak faizi yarı yarıya düşürmesini istemiş olsun. Eğer merkez bankası siyasal baskıya boyun eğerek faizi yarı yarıya indirirse piyasa aktörleri, bunu irrasyonel davranışların rasyonel davranışların yerini alacağı biçiminde algılar. Bu durumda enflasyonun artacağı beklentisi yaygınlaşır ve karar alıcıların alacakları kararlar bu yönde değişirse enflasyon da yükselir.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız olay mesela ABD'de olsa ABD Merkez Bankası Fed'in yasasındaki ifade "hükümet içinde bağımsızlık" şeklinde bizdeki kadar açık olmayan bir ifade olduğu halde siyasal iktidar Fed'in faizi nasıl yönlendireceğine karışmaz. Çünkü bu tür bir müdahale toplumda ciddi tepki görür, toplum Fed'e sahip çıkar. Bu saptama Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkeler için de geçerlidir.

Aynı durumun Türkiye gibi gelişme yolundaki çoğu ülkede geçerli olmadığını biliyoruz. Bu ülkelerde hükümet, merkez bankasına baskı yoluyla karışarak beklentinin tam tersini yapmasına neden olabilir. Bunun örneklerini Türkiye'de geçmişte birçok kez yaşadık. Bu tür irrasyonel yaklaşımlar arttıkça beklentiler de uygulamanın irrasyonel biçimde olacağı yönünde gelişmeye başlıyor. Bu durumda rasyonel beklentilerin yerini irrasyonel beklentiler alıyor ve piyasa aktörleri siyasal iktidardan gelecek kararların irrasyonel kararlar olacağını tahmin edebiliyor ve alınacak kararın tersi yönünde gerçekleşmeler olabiliyor. Örneğin merkez bankası faizi indirse bile üreticiler bu kararın enflasyonu indirmek bir yana risklerin yükselmesine yol açacağını ve dolayısıyla enflasyonu arttıracağını tahmin ettikleri için fiyatları artırmaktan vazgeçmiyorlar.

Normal koşullarda bu tür bir irrasyonel yaklaşım şok etkisi yaratır ve piyasalarda bozulmalara yol açar. Ne var ki bu yaklaşım yalnızca bu alanda değil birçok alanda tekrarlanan bir rutin halini almış yani irrasyonel yaklaşımlar beklenir duruma gelmişse şok etkisi fazla büyük olmuyor, piyasalarda bir dalgalanma olsa da bu etki uzun sürmüyor. Bir anlamda insanlar ve piyasalar sürekli irrasyonel yaklaşımlar olacağını bekledikleri için irrasyonelliği rasyonalize etmiş oluyorlar (irrasyonel beklentiler teorisi).

Buradaki kritik nokta yabancı kaynakları yönlendirenlerin bu tür bir irrasyonelliği rasyonelleştirmiş olup olmamalarıdır. Eğer rasyonelleştirme-

mişlerse risk artışı beklenenden daha büyük olabilir çünkü ülkeye yabancı sermaye yatırımı ve borç şeklinde döviz girişi düşer.

Türkiye, her iki yaklaşımı da geçmişte göstermiş, hatta zaman zaman ikisini bir arada sergilemiştir. Bu yaklaşımın doruk noktasını oluşturan faiz neden, enflasyon sonuçtur teziyle başlayan yaklaşımlarla ekonomi raydan çıkmış, beklentiler bozulmuş, ülke çıkmaz sokaklara girmiştir. Bu yaklaşımların sonucu olarak Türkiye ekonomisi, enflasyonun kabul edilebilecek düzeyin çok üzerinde olduğu, cari açığın giderek büyüdüğü, bütçelerin altı ayda tükendiği Merkez Bankası rezervlerinin eksi düzeyde seyrettiği, beklentilerin son derecede olumsuz göründüğü bir duruma düşmüştür.

Uzun süredir irrasyonel kararlar alınmasına alışmış ve irrasyonel kararları bir anlamda rasyonelleştirmiş olan iş çevresinin, alınacak rasyonel kararları sürpriz karar olarak algılayacak olması da işin bir başka ilginç yanıdır. Böyle bir ortamda mesela faizlerin enflasyon düzeyine yükseltilmesi gibi rasyonel kararların bazıları ilk anda olumsuz etkiler de yaratabilmektedir.

Rasyonellikten irrasyonelliğe geçiş çok kolaydır. Piyasa sistemi içindeyken ve dolarizasyon etkisi altındayken faizin enflasyonun altına düşürülmesi, kurlara ve fiyatlara müdahaleye başlanması irrasyonellik ortamına hızlıca geçiş için yeterlidir. Ne yazık ki tersi doğru değildir, yani irrasyonelliğin yerleştiği bir ortamdan yeniden rasyonel bir ortama dönüş hem çok zaman hem de çok yoğun çaba gerektirir.

Özel Kesim ve Kamu Kesimi Ayrımının Talep ve Büyüme Açısından Yanlışlığı

Eski ekonomi yaklaşımının açıklanmamış ama her açıdan hissedilen önermelerinden birisi kamu kesiminin eline geçen paraların özel kesimden farklı kullanıldığı görüşüdür. Bunun altında yatan mantık klasik ekonomi teorisinden beri ekonomi teorisinin içinde yer alan kamu kesiminin verimsizliği anlayışıdır. Klasik ekonomi teorisi kamu kesimini verimsiz olarak görür: Özel kesim, kâr peşinde koştuğu için kaynakları bu amaçla verimli kullanır,

Özel kesim ile kamu kesimi arasında ekonomi politikalarının öngördüğü gibi keskin bir ayrım yoktur. Ama kamu kesimi irrasyonel uygulamalara girdiğinde özel kesimi de olumsuz etkileyebilir.

oysa kamu kesiminin kâr elde etmek gibi bir sorunu olmadığı için kaynakları verimli kullanma gibi bir derdi de yoktur. Klasik iktisatçılar bu nedenle kamu kesiminin mal üretimi konusuna girmemesini, adaleti sağlamak, vergi toplamak, altyapıyı inşa etmek, ülke savunmasını ve güvenliği sağlamak gibi hizmet üretimiyle sınırlı konularda görev yapmasını, gerisini kâr peşinde koşacağı için çok daha verimli ve rasyonel üretim yapacak olan özel kesime bırakmasını savunurlar. Kâr peşinde koşmak kaynakların verimli kullanılması anlamına geleceği için aynı zamanda kaynakların da rasyonel kullanılmasını yani tahsis mekanizmasının doğru çalışmasını sağlar.

Klasik ekonomi teorisinin, son iki yüz yıldır ekonomi bilimine kattığı bu düşünce hemen hiç değişmeden günümüz ekonomi yaklaşımının da temelinde yer almaya devam ediyor. İlk bakışta mantıklı da görünüyor. Ne var ki biraz daha eşeleyip derinlere indiğimizde bu yaklaşımın o kadar da mantıklı olmadığını görebiliyoruz.

Kamu kesiminin, kişi ve kurumlardan 100 birim vergi topladığını düşünelim. Klasik ekonomi teorisinin günümüze de taşınan yaklaşımı çerçevesinde bu para zorunlu devlet harcamaları için toplanmıştır. Çoğu, ücret, bina bakımı, savaş çıkmadığı sürece işe yaramayan savunma alanı gibi verimsiz alanlara harcanır ve ekonomiye yararı dokunmaz. Oysa gerçekte kamu kesimi vergi ve benzeri dayanaklarla özel kesimden aldığı bu paraları tıpkı özel kesim gibi harcar. İstihdam ettiği kişilere ücret öder, savunma sanayi için yatırım harcaması yapar, okul yaptırır, sahip olduğu bina ve arabaların bakımını yaptırır, emekli maaşlarını öder vb. Bütün bu harcamalar, bunları alanlar açısından yani kişiler ve özel kesimi oluşturan birimler açısından, gelir olur. Bu kez kamu harcamalarını gelir olarak elde edenler harcamaya başlar. Dolayısıyla kamu kesiminin özel kesimden aldığı vergiler tekrar topluma geri döner. Bu açıdan baktığımızda ana akım ekonomi teorisinin, kamu kesimine giden paranın heba olduğu biçimindeki üstü kapalı yaklaşımı doğru değildir.

Burada dikkat edilmesi gereken mesele, kamu kesiminin bu işlevini gelir dağılımında eşitliği sağlama yaklaşımı dışında servet transferi amaçlı olarak kullanıp kullanmadığıdır. Eğer kamu kesimi, bir kesimden aldığı vergiyi başka bir kesime harcama olarak yönlendiriyorsa o zaman servet transferi yapıyor demektir ki bu, işi başka yönlere götürür. Diyelim ki kamu kesimi, serveti olanlardan servet vergisi almaya karar vermiş ve aynı zamanda da ülkede bir otoyol seferberliği ilan edip bu otoyollar için ihale açarak ihaleleri kendisine yakın yüklenicilere vermişse, bu durumda servet transferi söz konusu oluyor demektir. İhaleleri alan yüklenicilerden de servet vergisi alınmış olsa bile onlara kamu harcaması yoluyla gelir aktarımı da yapılacağı için diğerlerine göre kollanmış olacaklardır.

Kamu kesimiyle özel kesim arasında harcamalar yönünden bir başka mesele daha vardır. Hâlen egemen olan ana akım (Ortodoks) ekonomi yaklaşımında Keynes'in katkısıyla ekonomi teorisine giren kamu kesimi harcamalarının çarpan etkisi önemli bir yer tutar. Bu yaklaşım, devletin yapacağı harcamaların çarpan etkisiyle ekonomide kendisinden misliyle büyük etki yaratması düşüncesine dayanır. Çarpan, kamu harcamalarında ortaya çıkan artışın marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak GSYH'de ne kadarlık bir artış yaratacağının hesaplanmasında kullanılır.

Vergi sonrası kişisel gelir ya da kullanılabilir gelir (Yd) iki şekilde kullanılır: Tüketim (C) ve tasarruf (S).

$$Yd = C + S$$

Buradan giderek şu eşitlikleri yazabiliriz:

$$C = Yd - S$$
$$S = Yd - C$$

Diğer değişkenler (ikame mallarının fiyatları, rakip malların fiyatları, faiz oranı vb.) sabit tutulduğunda (ceteris paribus) bu iki değişken gelirin birer fonksiyonu haline gelir:

$$C = f(Yd)$$
$$S = f(Yd)$$

Bunun anlamı kullanılabilir gelir değiştikçe tüketim harcamaları ve tasarruf miktarı değişir. Gelirdeki değişimin bu iki kalemi nasıl etkileyeceğini

Neoklasik-Keynesyen ana akım teorisi bize marjinal tüketim (mpc) ve marjinal tasarruf eğilimiyle (mps) açıklar. Marjinal tüketim eğilimi kullanılabilir gelirdeki bir birim değişimin (artış ya da azalış) tüketim harcamalarında ne kadar değişime yol açtığını gösteren bir ölçüdür. Marjinal tüketim eğilimi şöyle hesaplanır:

mpc = dC / dYd

Tüketim ve tasarrufun toplamı kullanılabilir gelire eşit olduğuna göre kullanılabilir gelire 1 dersek marjinal tasarruf eğilimini de şu denklemle hesaplayabiliriz:

mps = 1 – mpc

Marjinal tüketim eğiliminin 0,7 olduğunu varsayalım. Yani kişi eline geçen her 1 TL'nin 70 kuruşunu tüketime harcıyor, kalan 30 kuruşunu biriktiriyor olsun. Bu durumda marjinal tasarruf eğilimi:

mps = 1 – 0,70 = 0,30 olarak bulunur.

Bu eğilim değişmediği sürece kişi eline geçen her yeni lira ile yüzde 70 tüketim harcaması yüzde 30 tasarruf yapacak demektir.

Buradan giderek kamu harcamalarının çarpan (PEM) etkisini şöyle bir denklem yardımıyla hesaplayabiliriz:

PEM = 1 / 1 – mpc

Buna göre kamu harcamaları 1birim artırıldığında çarpan:

PEM = 1 / 1 – 0,7 = 1 / 0,3 = 3,3 olarak bulunur.

Bu durumda kamu harcamaları 100 birim artırıldığında GSYH 330 birim artar.

Günümüz ekonomi teorisi, buna vergi çarpanı, para çarpanı, dış ticaret çarpanı, bütçe çarpanı gibi birçok çarpan türü eklemiştir. Bunlardan bazısı (dış ticaret çarpanı) yol açtığı sızıntı nedeniyle marjinal tüketim eğiliminin ve dolayısıyla kamu harcamaları çarpanının büyüklüğünü düşürür, bazısı ise (vergi çarpanı) GSYH'de düşüşe neden olur.

Bugüne kadar hiç kimse özel kesim harcamalarının da bir çarpan etkisi yaratabileceğini hesaba katmamıştır. Özel bir şirketin yurt dışından borç-

lanarak ülkeye 100 birim döviz getirdiğini ve bunu ulusal paraya çevirerek işlemlerinde kullandığını düşünelim. Özel şirket bu parayı işçilerine ücret ödemesinde, yatırım harcamalarında ve çeşitli yönetsel giderlerinde kullanır. Bu paraları ellerine geçirenler için bu onların gelirinin bir parçası olacak ve harcamaya dönüşecektir. Tıpkı kamu harcamaları çarpanının yarattığı katlanmış harcama artışı gibi özel kesim harcamalarındaki artış da katlanmış harcama etkisi yaratacaktır. Dolayısıyla bir kamu harcamaları çarpanından söz ediyorsak bir de özel kesim harcamaları çarpanından söz etmek gerekecektir.

Vergi çarpanı açısından geçerli teori bize devletin daha çok vergi alması halinde GSYH'nin küçüleceğini söylüyor. Oysa bu doğru bir yaklaşım değil.

Vergi çarpanı (TM) şöyle bir denklemle ifade edilir:

$$TM = - mpc / mps$$

mpc'nin 0,7, mps'in 0,3 olduğu varsayımıyla TM şöyle hesaplanır:

$$TM = - 0,7 / 0,3 = - 2,3$$

Buna göre bu ekonomide vergilerde ortaya çıkacak bir birimlik artış GSYH'yi 2,3 birim azaltacak demektir. Devletin vergileri 100 birim artırdığını varsayalım. Bu durumda:

$$TM = 100 \times - 2,33 = - 233 \text{ olur.}$$

Buna göre 100 birimlik vergi artışı GSYH'de 233 birim düşüşe neden olacak demektir.

Bu yaklaşımın doğru olmadığına yukarıda değindik. Doğru değildir çünkü devlet özel kesimden vergi olarak topladığı bu 100 birimlik geliri yok edecek değildir. Topladığı bu vergi gelirini harcayacak, ücret ödeyecek, kamu taşıtlarına benzin alacak, binaların aydınlatma parasını ödeyecek, yatırım yapacak, emekli maaşları ödeyecektir. Bu harcamalar özel kesimin geliri olacak ve onlar tarafından yeniden harcanacak böylece tıpkı kamu harcamaları çarpanı gibi GSYH'yi artırıcı sonuçlar yaratacaktır.

Özetle söylemek gerekirse, ana akım ekonomi yaklaşımının kamu kesimi ile özel kesimi birbirine geçişi olmayan ayrı kompartımanlar olarak gören yaklaşımı doğru değildir. Ekonomide, bütün parçaların birbiriyle ilişkisi vardır.

GSYH'nin ve Kişi Başına Gelirin Anlamsızlığı

GSYH cari fiyatlarla ölçüldüğünde üretilen nihai mal ve hizmet miktarı bu mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla çarpılır ve GSYH bulunur. Genellikle konuşulan GSYH bu şekilde cari piyasa fiyatlarıyla hesaplanmış olan GSYH'dir. Bulunan bu miktar o yılın ortalama dolar kuruna bölündüğünde dolar cinsinden GSYH bulunmuş olur. Örneğin Türkiye'nin 2022 yılı için hesaplanan GSYH'si 15.012 milyar TL ve aynı yılın ortalama dolar kuru 16,56'dır. Buna göre GSYH (15.012 / 16,56 =) 906 milyar dolar olarak bulunur.

GSYH satın alma gücü paritesi (SAGP) esas alınarak ölçüldüğünde SAGP'ye dayalı olarak hesaplanan uluslararası dolarla dönüştürülmüş bir katsayıyla hesaplanır. SAGP'ye dayalı uluslararası dolar hesaplaması doların sahibi olan ABD'deki fiyatlar temel alınarak bulunur. ABD'deki bazı mal ve hizmetlerin oluşturduğu bir sepetin değeri hesaplanır, sonra bu sepetin öteki ülkelerde kaç para ettiği bulunur. Bulunan bu değerin dolara dönüştürülmesiyle bir katsayı bulunur. Bunu bir örnekle açıklayalım:

Bütün ülkeler için aynı mal ve hizmetlerin esas alındığı bir sepet düşünelim. Bu sepetin ABD'de bugünkü ederi 100 dolar, Türkiye'deki ederi ise 2.000 TL olsun. Bu hesabın yapıldığı tarihteki dolar / TL kuru 16,56 TL ise bu sepetin Türkiye'deki dolar karşılığı aslında (100 × 16,56 =) 1.656 TL olması gerektiği halde 447,5 TL olduğu için satın alma gücü Türkiye'de ABD'ye göre 3,7 kat daha yüksek demektir. Bu durumda 100 dolar ABD'de 100 dolarlık mal alırken Türkiye'de 370 dolarlık mal alabilir. Sonuç olarak SAGP hesabına göre Türkiye'nin GSYH'si 202 yılında (906 × 3,7 =) 3.353 milyar dolara eşit olur.

Cari fiyatlarla ölçülen GSYH'mi anlamlıdır yoksa SAGP'ye dayalı olarak ölçülen GSYH'mi anlamlıdır? Uluslararası karşılaştırmalarda hangisini kullanmak daha doğru olur?

Uluslararası karşılaştırmalarda daha çok cari fiyatlarla ölçülen GSYH kullanılıyor olsa da zaman zaman satın alma gücü paritesine daya-

GSYH ve özellikle de kişi başına gelir, ölçü birimi olarak anlamlı ölçüler değildir. Ancak daha iyisi bulunamıyor denilerek uzun süredir uygulanıyor.

lı olarak ölçülen GSYH'ye göre de karşılaştırmalar yapılıyor. Bu iki farklı ölçüm şekline göre yapılan hesaplamaların sonuçları oldukça farklı görünümler sunuyor.

Örneğin eldeki son kesin verileri içeren 2021 yılına ilişkin cari fiyatlarla ölçülen GSYH karşılaştırmasında ABD 19 trilyon dolarlık GSYH'siyle birinci sırayı alırken Çin 17,5 trilyon dolarlık GSYH'siyle ikinci sırada bulunuyor. Buna karşılık SAGP'ye göre ölçülen GSYH karşılaştırmasına baktığımızda Çin 27,2 trilyon dolarlık GSYH'siyle ilk sıraya yükselirken, ABD 23 trilyon dolarlık GSYH'siyle ikinci sıraya düşüyor.

Son günlerin gündemde en fazla yer tutan konularından birisi Türkiye'nin cari fiyatlarla GSYH büyüklüğü açısından son altı yılda 16'ncı sıradan 21'inci sıraya gerilemesi ve İran'ın 27'nci sıradan 14'üncü sıraya yükselmesiydi.

Tablo 1'e göre cari fiyatlarla ölçülen GSYH'de Türkiye 2015'de 16'ncı sıradayken 2021'de 21'inci sıraya gerilemiş, buna karşılık İran 2015'de 27'nci sıradayken 2021 yılında 14'üncü sıraya yükselmiş görünüyor. İran'ın bu inanılmaz sıçramayı haklı kılacak bir büyümesi yok (2015-2021 arasındaki dönemde İran'ın büyüme ortalaması yüzde 1,9 oysa Türkiye'nin aynı dönemdeki büyüme ortalaması yüzde 4,9). O zaman bu sonuç nasıl ortaya çıkıyor? Türkiye'de farklı döviz kurları yok. Merkez Bankası'nın müdahalesine karşın kurlar piyasada arz ve talebe göre belirleniyor ve sürekli değişiyor. Buna karşılık İran'da birden çok kur var. Örneğin 2021 yılında resmî kur 1 USD = 42.000 riyaldi. Aynı yıl İran'ın GSYH'si cari fiyatlarla ulusal para cinsinden 59.904.602 milyon Riyal olarak hesaplanmış ve 1 USD = 42.000 Riyal kuru esas alınarak dolara çevrilerek dolar cinsinden GSYH (59.904.602 milyon / 42.000 =) 1.426 milyar dolar olarak bulunmuştu. Oysa aynı yılda serbest piyasadaki kur yaklaşık olarak 1 USD = 270.000 riyaldi. Hesabı bu kura göre yaparsak GSYH (59.904.602 / 270.000 =) 222 milyar dolar olarak karşımıza çıkıyor.

Tablo 2'ye göre 2015-2021 döneminde TL'nin iç değer kaybı (enflasyon) İran riyalinin iç değer kaybına göre düşük kalırken TL'nin dış değer kaybı İran riyalinin dış değer kaybına göre çok yüksek olmuştur. Burada İran riyalinin resmî kurla belirlenmiş ve sabit tutulmuş olmasının açık etkisi var. Öte yandan İran'da piyasada bir (hatta birden fazla) karaborsa kuru oluştuğuna dikkat etmekte yarar var.

Tablo 1: Cari Fiyatlarla GSYH'ye Göre 2015 ve 2021 Yıllarında Ülke Sıralaması

Ülke	2015 CF GSYH	Sıra	Ülke	2021 CF GSYH
ABD	18.206,0	1	ABD	22.939,6
Çin	11.113,5	2	Çin	17.458,0
Japonya	4.444,9	3	Japonya	4.937,4
Almanya	3.357,9	4	Almanya	4.255,9
İngiltere	2.957,2	5	İngiltere	3.187,6
Fransa	2.438,2	6	Hindistan	3.042,0
Hindistan	2.103,6	7	Fransa	2.935,5
İtalya	1.836,8	8	İtalya	2.101,3
Brezilya	1.800,0	9	Kanada	2.016,0
Kanada	1.556,5	10	Güney Kore	1.798,5
Güney Kore	1.466,0	11	Rusya	1.775,5
Rusya	1.356,7	12	Avustralya	1.633,3
Avustralya	1.233,1	13	Brezilya	1.608,1
İspanya	1.195,7	14	İran	1.426,3
Meksika	1.171,9	15	İspanya	1.426,2
Türkiye	864,1	16	Meksika	1.294,8
Endonezya	860,7	17	Endonezya	1.186,1
Hollanda	765,7	18	Hollanda	1.018,7
İsviçre	702,2	19	S. Arabistan	833,5
S. Arabistan	654,3	20	İsviçre	812,6
Arjantin	642,4	21	Türkiye	806,8
İran	408,3	27		

Kaynak: IMF, WEO Database, April 2022.

Tablo 2: 2015-2021 Döneminde Türkiye ve İran'daki Enflasyon ve Dolar Kuru

2015-2021	Türkiye	İran
Ortalama Yıllık Enflasyon (%)	15,6	25,5
Ortalama USD Kuru Değişimi (%)	37,8	0

Kaynak: IMF, WEO Database, April 2022.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz hesaplamalar ve açıklamalar GSYH'nin uluslararası karşılaştırmalar yapmak üzere dolara çevrilmesinde sorunlar olduğunu ortaya koyuyor. Zaten oldukça tartışmalı olan GSYH hesabı bir de bu tür sıkıntılarla karşılaştığında daha da sorunlu hale geliyor.

Bu tür sorunların aşılması amacıyla geliştirilen satın alma gücü paritesiyle ölçme yapıldığında da bu kez başka sorunlar ortaya çıkıyor.

Öte yandan enflasyon oranlarının gerçekleri yansıtıp yansıtmadığı da ayrıca sorunlu alanlardan birisi. GSYH'nin cari fiyatlarla veya SAGP yöntemiyle gerçek durumu gösterebilmesi için enflasyon ve büyümenin doğru ve tarafsız ölçülmesi, dolar kurunun da piyasada müdahale olmaksızın arz ve talep kurallarına göre belirlenmesi gerekiyor. Bu kuralların işlemediği ekonomilerde GSYH gerçek durumu yansıtmıyor ve uluslararası karşılaştırmalarda da doğru sonuçlar çıkmıyor.

GSYH ölçümü yalnızca dolara çevrilirken ya da SAGP'ye göre hesaplanırken sorun yaratmıyor. Bu hesapta işin içine katılmayan birçok üretim yer alıyor. Örneğin ev kadınlarının evdeki çalışmaları bir ücret karşılığı sunulmadığı için GSYH hesaplarına üretim olarak girmiyor. Buna karşılık eve bir temizlikçi ya da bakıcı geldiğinde ona ücret ödendiği için bu harcamalar GSYH hesaplarına giriyor. Benzer bir şekilde kendi tüketimi için bahçesinde sebze meyve yetiştiren ve bunu piyasaya sunmayan bir kişinin bu üretimi de GSYH hesaplarına alınmıyor. Ayrıca kayıt dışında kalan işlemler de en azından bir bölümü itibarıyla GSYH hesaplarının dışında kalıyor. Örneğin illegal olduğu için uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirler eğer bir şekilde piyasaya sokulamazsa GSYH hesaplarının dışında kalır. Bu şekilde kara para olarak elde edilen gelirler ise aklanarak piyasaya harcama şeklinde sokulduğunda harcamalar hesabıyla bulunan GSYH hesaplarına yansır.

GSYH hesaplarının görüldüğü gibi birçok sorunu vardır. Bunlara ek olarak birçok harcama ya da gelir kalemi tahmin olarak hesaplara girer. Her tahminde hata olması söz konusu olacağı için bu şekilde hesaplara katılan tutarlarda da sorunlar ortaya çıkar. Örneğin GSYH hesabı birçok alanda devletin vergi ya da sosyal güvenlik kayıtlarına dayanır. Bu kayıtların pek çok açıdan eksiklikler taşıdığını biliyoruz. Öyle olunca bunlara dayanarak yapılan hesaplar da sorunlu olur.

GSYH hesaplarında ortaya çıkan bu tür sorunlar gelişmiş ülkelerden ge-

lişmekte olan ülkelere doğru gidildikçe daha da artar. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde hem kayıtlar eksiktir hem de birçok konu kayıt dışıdır.

Böyle pek çok sorun taşıyan GSYH hesabından kişi başına ortalama gelir hesabına geçmek daha da büyük sorunlar yaratır. GSYH, yıl ortası nüfusuna bölünerek kişi başına gelir hesabı yapılır. Bu hesap birçok açıdan sorunludur. Her şeyden önce herkesin aynı gelire sahip olduğu gibi yanlış bir görünüm yaratır ve gelir dağılımının bozuk olup olmadığını gündemden düşürür. O nedenle kişi başına gelir hesabı yapılırken mutlaka aynı zamanda gelir dağılımı da ölçülmelidir.

Son yıllarda büyük sayılarda sığınmacı alan Türkiye'deki hesaplamada bir başka sorun daha ortaya çıkar. Sığınmacıların ülkede ürettiği mal ve hizmetler, elde ettikleri gelirler ve yaptıkları harcamalar GSYH hesaplarına katılır. Bir başka ifadeyle GSYH hesabında sığınmacıların de katkısı vardır. Buna karşılık bu kişilerden ülke yurttaşlığına geçmemiş olanlar ülke nüfusu içinde kabul edilmediği için kişi başına gelir hesaplanırken bunlar yok sayılır. Yani GSYH, sanki bunlar yokmuş gibi ülkenin yurttaş sayısına bölünür ve kişi başına gelir öyle hesaplanır. Bu durumda kişi başına gelir, olması gerekenden daha yüksek görünür. Oysa işin doğrusu GSYH'nin oluşumunda yer alan herkesin kişi başına gelire geçişte de orada sayılmasıdır.

GSYH'yi ölçmenin ve özellikle de GSYH'leri uluslararası karşılaştırmalarda kullanmanın yeni bir yönteminin geliştirilmesi şart görünüyor.

Enflasyon Oranı Doğru Ölçülebiliyor mu?

Enflasyon; çeşitli mal ve hizmetlerin fiyatlarının, aile bütçelerinde yer alan kullanım ağırlıklarına göre dâhil edildiği bir sepetin aylar itibarıyla değerindeki değişimle ölçülür. Bu sepete endeks denir. Endeksin genel düzeyinin sürekli olarak artmasına enflasyon denir. Bir başka tanıma göre paranın satın alma gücünün belirli bir dönemde düşmesine enflasyon denir.

Enflasyonu ölçmekte kullanılan başlıca iki sepet (endeks) vardır: (1) Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) ve (2) Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE).

Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE); belirli bir dönemde (genellikle ay ve yıl) tüketicilerin satın aldığı mal ve hizmetlerin, aile bütçesindeki ağırlığına göre (anketlerle belirlenir) bir sepette toplanmasıyla oluşturuluyor. Her ay bu sepetteki mal ve hizmetlerin fiyatları derleniyor ve sepetteki ağırlıklarıyla çarpılıp toplanarak bir endeks sayısı elde ediliyor. Sonra bu sayıdan bir önceki ayın endeks sayısı çıkarılıp fark yine bir önceki ayın endeks sayısına bölünerek o aya ait enflasyon bulunuyor. Üretici fiyatları endeksi (ÜFE); belirli bir dönemde (genellikle ay ve yıl) ülkede üretilen ve satışa konu olan ürünlerin, üretici aşamasındaki fiyatlarını karşılaştırarak fiyat değişikliklerini ölçen fiyat endeksidir. ÜFE'nin TÜFE'den iki önemli farkı vardır: (1) TÜFE, fiyatların tüketiciye satış aşamasında derlenen, bir başka deyişle mal ve hizmetlerin nihai satış fiyatlarını temsil eden endekstir. Buna karşılık ÜFE, yalnızca malların üreticiden toptancıya ya da satıcıya devredildiği (satıldığı) aşamadaki fiyatları temsil eden endekstir. (2) TÜFE, her türlü vergiyi (KDV gibi) içerdiği halde ÜFE bu vergileri kapsamaz.

Herkesin enflasyonu farklıdır. Çünkü yaşam biçimi, mal sahipliği, zevkleri, tüketim biçimi farklıdır. Ayrıca yaşanan yerlere göre fiyatlar da farklıdır. Bu çerçevede ortalama bir enflasyon hesaplayıp herkesin bundan aynı şekilde etkilendiğini söylemek doğru değildir.

Enflasyonun iki kaynağı vardır: (1) Talep enflasyonu, (2) Arz enflasyonu (maliyet enflasyonu).

Talep enflasyonu; bir ekonomide para arzındaki (belirli bir anda ekonomide mevcut para stokunun düzeyi) artış oranının ekonomik büyümeyi aşması halidir. Bu durumda, ekonomide üretilen ve ithal edilen mal ve hizmetlere yönelik talep, ekonominin üretim ve ithalat hacminden (arzdan) hızlı artar ve fiyatlar yükselir. Parasalcı (monetarist) iktisatçılar bu durumu genelleştirerek enflasyonun temel nedenini para arzındaki artışa bağlarlar. Milton Friedman, bu yaklaşımı şöyle formüle eder: 'Enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur.'

Talep enflasyonunun günümüzde rastlanan bir alt türü öne çekilmiş talebin yarattığı fiyat artışlarıdır. İnsanlar enflasyonun gelecekte daha da artacağını bekliyorlarsa ileride almayı düşündükleri malları bugünden alarak stoklamaya yönelirler. Bu eğilim mallara yönelik talebin normalden hızlı

artmasına yol açar. Üretim (arz), talepteki bu hızlı artışa hemen ayak uyduramayacağı için de ister istemez fiyatlar artmaya başlar.

Maliyet enflasyonu ya da arz enflasyonu; üretim sürecinde kullanılan faktör ve girdilerin fiyatlarındaki artışlarla oluşan enflasyondur. Üretim sürecinde kullanılan girdiler ikiye ayrılır: (1) Üretim faktörleri; emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciliktir. Bunların üretim sürecine katılma karşılığındaki aldıkları paylar sırayla ücret, faiz, rant ve kârdır. Bunların bedellerinde ortaya çıkacak artışlar üretim maliyetlerini artırarak fiyatlara yansır ve enflasyona neden olur. (2) Üretim sürecinde kullanılan girdiler; doğal gaz, su gibi malın içeriğini oluşturan hammaddeler, un gibi nihai ürünün (ekmek) içinde kaybolan ara malları ve makine ve teçhizat (ekmek fırınının makineleri) gibi malı üretmekte kullanılan sermaye mallarıdır. Bu iki grupta ortaya çıkan fiyat artışları mal veya hizmetin üretim maliyetinin ve dolayısıyla da fiyatının artmasına yol açarak enflasyona neden olabilir.

Maliyet enflasyonunun önemli bir alt türü ithal edilmiş enflasyondur. İthal edilmiş enflasyon; üretim sürecinde önemli oranda ithal üretim faktörleri (özellikle dış borçlanma şeklinde sermaye) veya girdi (petrol, doğal gaz, makine vb.) kullanan ekonomilerde, ithal faktör ve girdi fiyatlarında ortaya çıkan artışların önce üretim maliyetlerini sonra da satış fiyatlarını etkilemesi sonucu ortaya çıkan enflasyon türüdür.

Dolarizasyon oranının (döviz mevduatı / toplam mevduat oranı) yüksek olduğu ekonomilerde maliyet enflasyonu, yerli paranın yabancı paralara karşı değer kaybetmesiyle de (kurun yükselmesi) ortaya çıkabilir. Ülkede yürütülen yanlış siyasal, sosyal ve ekonomik politikaların sonucu olarak ekonomideki risklerin artışı, insanların ve şirketlerin kendilerini korumak amacıyla dövize taleplerini artırmalarıyla kur yükselir, kur yükselişi ithal edilen üretim faktör ve girdilerinin fiyatını yükseltir ve bu da enflasyonu yukarıya iter.

Bu iki tip enflasyona ek olarak bir de yerleşik enflasyondan söz edilebilir. Yerleşik enflasyon; insanların mevcut enflasyonun gelecekte de bu şekilde devam edeceğini beklemeleri ve mevcut durumlarını aynen sürdürebilmek için fiyatlarını, ücretlerini ya da sundukları mal veya hizmetten elde ettikleri bedelleri bekledikleri enflasyona göre arttırmaya yönelmeleriyle ortaya çıkar. Ekonomide beklentilerin önem kazandığı son elli yılda özellikle rasyonel bekleyişlerin öne çıkmasıyla gündeme gelmiş olan bir enflasyon tü-

rüdür. Enflasyonun yükseleceğine ilişkin olumsuz beklentilerin yol açacağı en bilinen durum ücret – fiyat sarmalı denilen olgudur. Mevcut durumunu gelecekte de korumak isteyen ücretli kesim, sendikaları aracılığıyla, gelecekte beklenen enflasyonun farkını şimdiden almaya yöneldiğinde bunu ödeyecek olan işveren bu farkı fiyatlara yansıtır ve bu da enflasyonu yükseltir.

Oranına göre sınıflandırıldığında üç çeşit enflasyondan söz edilir: (1) Ilımlı (sürünen) enflasyon, (2) Yüksek enflasyon, (3) Hiper enflasyon.

Ilımlı enflasyon; düşük oranlı enflasyona verilen addır. Gelişmiş ekonomiler için yıllık yüzde 1-3 arasındaki oran ılımlı enflasyon olarak kabul edilir. Gelişme yolundaki ekonomiler için bu oran yıllık yüzde 4-6 arası olarak kabul ediliyor. Bu oranların altındaki enflasyon oranları düşük oranlı enflasyon olarak adlandırılabilir.

Yüksek oranlı enflasyon; enflasyon oranının genellikle yıllık yüzde 6'nın üzerinde oluşması halini ifade eder.

Hiper enflasyon terimi; enflasyon oranının aylık olarak yüzde 50 ve üzeri olması halini anlatmak için kullanılır.

Yüksek enflasyonu belirten yıllık yüzde 6 ve üzeriyle hiper enflasyonu belirten yıllık yüzde 500 ve üzeri orandaki enflasyon arasındaki her orana yüksek enflasyon denmesi konuyu eksik bırakmak olabilir. O nedenle mesela yıllık yüzde 15 ve üzeri enflasyona çok yüksek oranlı enflasyon denilebilir.

Buraya kadar anlatılanlara ek olarak enflasyonun doğru ölçülüp ölçülmediği meselesinin üzerinde durmak gerekir. Türkiye bu konu için önemli bir örnek oluşturuyor. Türkiye'de enflasyon ölçümünde kullanılan endeksleri (TÜFE ve ÜFE) TÜİK hazırlıyor. Son üç yıldır ENAGrup-Enflasyon Araştırma Grubu adında bilim insanlarının oluşturduğu bir grup TÜİK'in yöntemini ve malları ağırlık vermede kullandığı ölçüleri kullanarak elektronik olarak elde ettiği fiyatlarla bir tüketici fiyat endeksi hesaplıyor. TÜİK'in TÜFE'siyle ENAGrup'un E-TÜFE'si arasında çok büyük farklar var. Örneğin TÜİK'in yayımladığı 12 aylık TÜFE endeksi değişimi 2023 sonunda yüzde 62 çıkmışken ENAGrup'un aynı tarihli endeks değişimi yüzde 130 çıktı. İki endeks arasında 68 puan yani TÜFE endeksinin bir katından fazla fark var. Bu durumda bu iki endeksten hangisine güvenip esas alınacağı meselesi de ciddi bir soru işareti olarak ortada duruyor.

Enflasyonun doğru ölçülmesi her şeyden önce para politikasının doğru uygulanabilmesi için önemli. Enflasyon yüzde 62 ise uygulanacak politika,

örneğin faiz artırımı farklı, yüzde 130 ise çok farklı olacaktır. İkinci durumda çok daha sıkı bir para politikası uygulanması gerekir.

Klasik Dikotomi

Dikotomi, bir bütünün birbirine geçişi olmayacak biçimde iki parçaya bölünmüş halini ifade eden bir terimdir. Bu iki parça arasında genellikle bir geçiş olmaz ama ikisi birbirini tamamlar görünür. En tipik örneği cennet ile cehennemdir. Biri olmadan öteki de olmaz ama birinden ötekine geçiş söz konusu değildir. Kavram, asıl olarak felsefede kullanılır. Rene Descartes, orta çağda egemen olan gerçek ile görünenin aynı şeyler olduğu görüşünü tersine çevirerek, bir başka ifadeyle görünenle gerçeğin farklı şeyler olabileceğini öne sürerek, felsefi dikotomi yaklaşımını ortaya attı. Çeşitli bilim dalları gibi ekonomi bilimi de bu terimi felsefeden ödünç alarak kendi bünyesine uyarladı.

Klasik dikotomi ifadesi, ekonomide, klasik iktisatçıların para arzındaki değişimlerin reel ekonomiyi etkilemediği yönündeki görüşlerini tanımlamak için kullanılır. Klasik iktisatçılara göre ekonomi iki parçadan oluşur: Parasal ekonomi ve reel ekonomi. Reel ekonomi; ekonominin, mallar ve hizmetlerle ve bunların üretimiyle uğraşan parçasıdır. Parasal ekonomi de bu mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik) kiralanması ve çalıştırılması için ödenen karşılıkları ve bu mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında kullanılan tutarları ve tasarrufları kapsar. Bu iki parça, tanım gereği birbirine eşittir ve ikisi yan yana ekonomiyi oluşturur:

Parasal Ekonomi = Reel Ekonomi

Reel ekonomiyi sayısal olarak ifade edebilmenin yolu orada yer alan mal ve hizmetleri piyasadaki değerleri yani fiyatları cinsinden yazmaktan geçer. Buna göre denklemin sağ tarafını şöyle daha açık yazabiliriz:

Ekonomi, iç içe geçmiş ilişkilere dayanır. Ekonomideki parçalar birbirinden tren vagonları gibi ayrılmazlar. O nedenle bir parçada oluşan bir gelişme öteki parçaları etkiler.

Reel Ekonomi = (A malının miktarı × A malının satış fiyatı) + (B malının miktarı × B malının satış fiyatı) + ... + (N malının miktarı × N malının satış fiyatı)

Bunu basitleştirirsek:

Reel Ekonomi = PQ

Burada P, fiyatlar genel düzeyini; Q, mal ve hizmetlerin satışa sunulan miktarını temsil eder.

Denklemin sol tarafını da açık olarak şöyle yazabiliriz:

Parasal Ekonomi = Para Arzı × Paranın Dolaşım Hızı

Bunu basitleştirirsek:

Parasal Ekonomi = MV

Burada M, para arzını (yani belirli bir anda ekonomide mevcut toplam para miktarını); V, paranın dolaşım hızını (yani para biriminin belirli bir dönem içinde kaç kez el değiştirdiğini) gösterir.

Şimdi bu ikisini bir araya getirelim:

MV = PQ

Buna göre bir ekonomide parasal ekonomi reel ekonomiye eşittir. Bu denklem iktisatçı Irving Fisher'e aittir ve miktar denklemi ya da değişim denklemi olarak anılır. Klasik iktisatçılara göre bu denklemin iki yanı birbirinden ayrıdır. Para, ekonomide bir örtüden ibarettir ve ekonominin reel tarafını etkileyemez. Klasik dikotomi denilen bakış açısının asıl yansıması da bu şekilde ortaya çıkar.

Klasik dikotomi, paradan daha çok barter'in (fiziksel değiş tokuş, trampa) geçerli olduğu dönemlerde doğru bir açıklama biçimiydi. Sonuçta bir mal ile başka bir mal ya da hizmet değiştirildiği için paranın etkisi olmuyordu. Aynı şekilde bir başka klasik iktisatçı Jean Baptiste Say'in ünlü her arz kendi talebini yaratır biçiminde sloganlaştırılan Mahreçler Kanunu da o dönemde geçerliydi.

Yukarıda değindiğimiz gibi Irving Fisher'in ünlü değişim denklemi, ekonominin bu iki kesimi arasındaki ilişkiyi şöyle ortaya koyar:

MV = PQ (M: Para arzı, V: Paranın dolaşım hızı, P: Fiyatlar genel düzeyi, Q: Fiziksel üretim miktarı)

Klasik iktisatçılara göre denklemin sol tarafında yani para arzında (M) veya paranın dolaşım hızında (V) ortaya çıkacak artış ya da azalış, denklemin sağ tarafında yine parasal bir ilişki olan fiyatlar genel düzeyini (P) artırmak ya da azaltmaktan başka bir sonuç vermeyecek ve üretim miktarı (Q) üzerinde bir etki yaratmayacaktı.

John Maynard Keynes, paranın, klasik iktisatçıların iddia ettiği gibi ekonominin reel kesimi üzerinde etkisiz olmadığı görüşünü reddetti. Parasal ekonominin geçerli olduğu dönemde mal ve hizmetlerin değeri mal ve hizmetle değil parayla ölçülür. Bu durumda para arzı değiştiğinde kısa dönemde yalnızca fiyatlar değişir (enflasyon oluşur) ama orta-uzun dönemde reel üretim de değişir. Çünkü daha çok para daha çok talep demektir, daha çok talep de üretimin artması demektir. Değişim denklemi üzerinden gidersek, Keynes'e göre para arzını (M) artırırsak kısa vadede denklemin sağ tarafındaki fiyatlar genel düzeyi (P), orta-uzun vadede fiziksel üretim (Q) artar. Böylece ekonominin parasal kısmında yapılan değişiklik reel kesimi de etkiler.

Şimdi bu denklemi, Türkiye gibi dolarizasyon etkisi altındaki bir ekonomi için, biraz farklı yorumlayarak bir analiz yapalım.

Para arzı ile para talebi birbirine eşittir:

Ms = Md (Ms, para arzı; Md, para talebi)

Türkiye gibi dolarizasyona açık ekonomilerde para talebi iki parçadan oluşur:

Md = Mdtl + Mdyp (Mdtl, TL talebi; Mdyp, yabancı para talebi)

Bu durumda miktar teorisi denklemimizi şöyle yazabiliriz:

(Mdtl + Mdyp) V = PQ

Ulusal paraya talep hiç değişmese bile yabancı paraya talebin artması halinde fiyatlar genel düzeyi yükselmeye başlar (enflasyon). Bu durumda yabancı para talebi artışı ilk aşamada fiyatlar genel düzeyinin (P) yükselmesine yol açarak enflasyonu besler, enflasyon yükseldikçe de yabancı pa-

ra talebi (Mdyp) dolayısıyla para talebi (Md) artarak bir kısır döngüye yol açar.

Bir ülkenin bu kısır döngüden kurtulmasının yolu ulusal parasını güvenilir hale getirmeye çalışmaktır. Bunun için de enflasyonu düşürmekten başka çare yoktur.

Kambiyo ve Kambiyo Rejimi

Kambiyo rejimi farklı anlamlarda kullanılsa da aslında döviz kuru rejimleri olarak bilinen konudan başka bir şey değil. Buna karşılık Türkiye'de 1980'lere kadar uygulanan kapalı sisteme kambiyo sistemi adı verildiği için kambiyo terimine atıfta bulunulduğunda sermaye hareketlerinin kısıtlanması, dövizin denetlenmesi gibi geçmişte geçerli olan yaklaşımlarla ilişkilendiriliyor.

Kambiyo, asıl olarak ticarette kullanılan bir terimdir. Bu çerçevede iki anlamı bulunuyor: (1) Para yerine geçen ve bir alacağı temsil eden ve adına kambiyo senetleri denilen belgelerin değiş tokuş edilmesi. (Türk Ticaret Kanununda kambiyo senetleri poliçe, bono ve çek olarak sıralanmıştır.) (2) Yabancı bir ülkedeki bir alacağın tahsil edilmesi, bir borcun ödenmesi ya da bir yabancı ülkeden toplanan para ya da para yerine geçen taşınabilir değerlerin başka bir yere aktarılması için yapılan işlem. Kambiyo, bu iki anlamı dışında ekonomi alanında da yeni bir anlam kazanmıştır. (3) Döviz ve efektif. Döviz, dar anlamda yabancı parayı temsil eden belgeler ve hesaplar; efektif ise nakit olarak bulundurulan ve merkez bankası tarafından alış ve satışı yapılan yabancı para anlamında kullanılır. Bu çerçevede bir ülke parasının, başka ülkelerin parasına dönüştürülmesiyle ilgili işlemlere kambiyo işlemi veya döviz işlemi denir.

Dünya genelinde egemen olan kambiyo rejimi dalgalı kur rejimidir. Ne var ki bu rejimin her yerde aynı şekilde işlediği iddia edilemez.

İki ülke parasının değiştirilmesi için örneğin 1 USD = 30 TL gibi bir eşitlik kullanılma-

sı gerekiyor. Bu değişimi sağlayan ve kısaca kur dediğimiz eşitliğin uzun adı kambiyo kuru ya da döviz kurudur. Eskiden yabancı paralarla ilişkiyi tanımlamakta kambiyo ve kambiyo kuru terimleri çok daha fazla kullanılırdı günümüzde onun yerine döviz ve döviz kuru terimleri kullanılıyor.

Kambiyo rejimi denildiğinde anlaşılan konu sermaye hareketlerinin durumuyla ilgili düzenlemeler ve döviz kurlarının nasıl belirleneceği meselesidir. Sermaye hareketleri denildiğindeyse, bir ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı, portföy yatırımı (borsaya yatırım gibi) ya da borç şeklinde girecek ve geri çıkacak olan yabancı paralar ve parayla ifade edilen ödeme araçlarına nasıl bir rejim uygulanacağı anlaşılır. Bu konuda iki farklı rejim vardır: (1) Sermaye hareketleri denetim altındaysa ya da daha açık ifadeyle yabancı para ve yabancı paraya dayalı kaynakların ülkeye giriş ve çıkışı kısıtlanmış ve yabancı para alım satımı denetim altında tutuluyorsa buna kambiyo kontrol rejimi ya da kontrollü kambiyo rejimi adı veriliyor. Bu rejim altında ülkeye yabancı para girişi ve ülkeden yabancı para çıkışı devletin denetimine ve iznine tabi durumdadır. (2) Sermaye hareketleri serbest bırakılmışsa (buna da serbest kambiyo rejimi deniyor) ülkeye girecek ve ülkeden çıkacak yabancı paralar ve döviz alım satımı, kara para gibi konular dışında denetime tabi değildir.

Sermaye hareketlerinin denetime tabi tutulduğu kambiyo kontrol rejimine genellikle sabit döviz kuru yöntemi eşlik eder. Bu yöntemde merkez bankası yabancı paralara karşı ulusal paranın paritesini (eşitlik kurunu) belirler ve bunu savunur. Eğer belirlenen bu kur bir süre sonra gerçek durumu yansıtmaz hale gelirse o zaman devalüasyon (ya da revalüasyon) yapılarak kurun yeni değeri belirlenir. Bir başka deyişle bu yöntemde kur, piyasada arz ve talebe göre değil, merkez bankası tarafından belirlenir.

Sermaye hareketlerinin serbest olduğu serbest kambiyo rejiminde dalgalı döviz kuru yöntemi geçerlidir. Bu yöntemde ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini bir otoritenin belirlemesine gerek yoktur, döviz kurları tıpkı diğer malların fiyatları gibi piyasada arz ve talebe göre belirlenir ve yine arz ve talebin durumuna göre sürekli değişim gösterir.

Türkiye, 1980'lere gelene kadar 1930 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çerçevesinde yönetime büyük yetki tanıyan bir sistemle sıkı bir kambiyo kontrol rejimi uyguladı. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte dünyada Büyük Depresyon denilen kriz

egemendi. Büyük Depresyon sonrasında da kambiyo rejimi bu kanun çerçevesinde uygulanmaya devam etti. 1980'lerin ortalarına doğru döviz kurlarının piyasada arz ve talep kurallarına göre belirlenmesi yöntemine geçilmekle birlikte bir yandan da müdahale söz konusu olmaya devam etti. O tarihlerde dünyada egemen olan yöntem de aşağı yukarı aynıydı. Buna müdahaleli dalgalı kur rejimi (dirty float) deniyor. Türkiye, 1990 yılında IMF Ana sözleşmesinin 8'inci maddesindeki koşulları tamamlayarak bu yarı denetimli rejimden sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı serbest kambiyo rejimine geçti ve Türk lirası konvertibl hale geldi. Böylece yurt içinde yerleşik olan kişi ve kuruluşların yurt içindeki bankalarda yabancı para üzerinden hesap açabilmeleri, bankaların yabancı para üzerinden kredi verebilmesi ve ülkeye döviz giriş çıkışı serbest bırakılmış oldu.

Günümüzde Türkiye serbest kambiyo rejimi içinde olmasına karşın çeşitli alt düzenlemelerle kur denetimi yapmaktadır. Bu alt düzenlemeler arasında döviz alım satımına vergi uygulanması, kur korumalı mevduat hesapları, ihracat gelirlerinin belirli bir yüzdesinin merkez bankasına satılması zorunluluğu, piyasada fiyat (kur) oluşumuna merkez bankası ve kamu bankaları eliyle döviz satışı yapılarak sürekli müdahale edilmesi gibi uygulamalar yer almaktadır. Son dönemde bu uygulamalara bakılarak Türkiye'nin kambiyo kontrol rejimine (piyasada kapalı kambiyo rejimi ifadesi de kullanılıyor) döneceği yönünde görüşler öne sürülüyor. Yukarıda değindiğimiz uygulamalar, kambiyo kontrol rejimine kesin bir dönüşü göstermese de yarı kontrollü bir kambiyo rejimine girildiğini gösteriyor.

Bugünün tartışma konularından birisi de imkânsız üçlü ya da üçlü açmaz denilen olgunun Türkiye'de çalışıp çalışmadığıdır. İmkânsız üçlü, en basit anlatımıyla; sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda sabit döviz kuru ve bağımsız para politikası uygulamasının bir arada var olamayacağını öne süren bir tezdir. Bu tezi daha anlaşılabilir bir biçimde şöyle ifade edebiliriz: Sermaye hareketleri serbest bırakılmışsa, kur ve faiz aynı anda kontrol edilemez, böyle bir ortamda ya ikisini de serbest bırakmak ya da ikisinden birini kontrol etmek söz konusu olabilir. Günümüzde Türkiye'de sermaye hareketleri serbest, döviz kurları ve faizler piyasada belirlenir görünse de Merkez Bankası hem faizi hem de kuru kontrol etmeye çalışıyor. Faizi kontrol ederken piyasa faizinin çok altında bir politika faizi belirliyor ve bankaları bu düşük faizle fonluyor. Ne var ki Merkez Bankası'nın faizi

düşük tutması kredi faizlerinin bu faiz oranının üç katına yakın oluşmasını engelleyemiyor. Dolayısıyla faiz kontrolü yarı kontrol gibi bir etki yapabiliyor. Merkez Bankası bir yandan da döviz satışı yaparak döviz kurunu belirli bir düzeyde tutmaya çalışıyor.

Burada, Türkiye örneğinden yola çıkarak, bazı uygulamaların adı ve çerçevesinin korunup, içeriğinin değiştirilerek bozulmasıyla farklı düzenekler oluşturulduğuna ve bu yeni durumun mevcut teorik çerçeveyle bağdaşmadığına dikkat çektik ve bu durumların teorik çerçevenin yanlış olduğunu göstermeyeceğini vurgulamaya çalıştık.

Altın Standardından Bretton Woods Sistemine ve ABD Hegemonyasına

19'uncu yüzyılın ilk çeyreğinde kâğıt paranın giderek yaygınlaşmasıyla birlikte İngiltere'de altın standardına geçildi. İngiliz poundu, altına bağlı para olduğu için genel kabul gördü ve giderek dünyadaki en önemli rezerv para haline geldi.

Altın standardı sistemi, ülkelerin, kendi kâğıt paralarını belirli bir ağırlıkta saf altın olarak tanımlamasıyla ortaya çıkmış bir sistemdir. Kâğıt paranın altına, altının da kâğıt paraya sorunsuz çevrilebilmesi konvertibilite olarak adlandırıldı.

Altın standardında bütün ekonomiler kendi parasını belirli bir oranla altına bağladığında, sisteme girmiş bulunan bütün ülkelerin paraları sabit kur üzerinden öteki paralara bağlanmış oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde hemen her yerde hükümetler kâğıt para basımını tekel haline getirdi ve çoğu bu yetkiyi merkez bankasına verdi. Basılan kâğıt paraların altın kar-

Kâğıt paraların hiçbir maddi karşılığının olmadığını, sadece devletlerin itibarına dayalı olarak değerlendiğini söylediğimizde sokaktaki insanın şaşkınlığı neredeyse dinozor görmüş insanın şaşkınlığı gibidir.

şılığı vardı. Bu karşılığı bulundurmakla, kâğıt parayı getirene o karşılığın altın olarak ödenmesi sözü verilmiş oluyordu. Bu dönemde İngiliz poundu, altına bağlı ilk para olmanın sağladığı avantajın yanı sıra İngiliz ekonomisinin dünya ticaretindeki ağırlıklı yeri itibariyle de dünyanın en itibarlı parası olmaya devam etti. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte merkez bankalarına yönelik altın talebi artınca altın karşılığı para basma meselesi rafa kaldırıldı ve kâğıt para yalnızca yasal bir zorunluluğa dayalı olarak kullanılır oldu. Savaştan sonra karşılık meselesi yeniden oturtulmaya çalışılsa da gerçekleşmedi. İngiltere, poundun altın karşılığını tutmakta uzun süre direndi ama başarılı olamadı. Bu dönemde parasını altına bağlı olarak tutmaya devam edebilen yalnızca ABD olduğu için dolar, poundun yerini aldı ve yavaş yavaş dünya parası konumuna yükseldi.

1944 yılında Bretton Woods'da toplanan ve IMF ile Dünya Bankasının kuruluşuna önderlik eden toplantıda kabul edilen yeni para sistemi sonrasında doların altın karşılığı 35 dolar = 1 Ons (31,1 gram) altın denkliğiyle açıklanmış ve böylece dolar altın karşılığı basılmaya devam etmişti. Bütün öteki ekonomiler, paraları için dolar karşısında açıkladıkları kur üzerinden dolaylı konvertibiliteye sahip hale gelmişlerdi.

Dünyadaki bütün ülkelerin altın karşılığını terk etmelerine karşın doların altın karşılığında basılması, doların dünya parası konumuna geçmesini sağladı. Bu gelişmede ABD ekonomisinin, dünya ekonomisindeki büyüklüğü, dünya ticaret hacmindeki yeri, küresel finans sistemindeki önemi de etkili oldu. Dünyada merkez bankaları rezerv olarak altının yanında dolar tutar oldular. Çünkü dış dünyayla alış verişte en çok kabul gören araç dolardı. Dolar öylesine kabul gördü ki dünyanın her ülkesinde ülkenin parası kadar hatta bazen ondan bile fazla tercih edilir oldu.

Bu gelişmeye petrol ve altın gibi çok önemli iki malın dolarla fiyatlandırılıyor olması da büyük katkı yaptı. Dolar zaten altın karşılığı basıldığı için altının dolarla fiyatlandırılması zor olmadı. Petrolün dolarla fiyatlandırılması ise ABD'nin körfezde İngiltere'den devraldığı hegemonik güç ve yine doların altın karşılığı basılıyor olmasıyla sağlandı.

Vietnam Savaşının yarattığı mali ve parasal sıkıntılarla bunalan ABD, 1971 yılında doların altın karşılığı olarak basılması ilkesini terk edince karşılıksız kâğıt para basan ekonomiler arasına katılmış oldu. O zamana kadar karşılıksız para basan ekonomiler, paralarını bir anlamda dolar üzerinden

altınla ilişkilendirdikleri için, bu gelişmeden sonra dünyadaki bütün kâğıt paralar karşılıksız kalmış oldu.

Madeni para, üzerinde yazılı değer kadar olmasa bile bir değer taşır. Altın karşılığı kalmamış olan kâğıt paranın üzerinde taşıdığı değere karşılık gerçek değeri ise yalnızca kâğıt ve mürekkep değeridir. Bu tür paraya 'fiat para' deniyor. Fiat, Latince'de olması gereken anlamını taşıyan bir sözcük. Kâğıt paraların altın karşılığı basılması ortadan kalkınca kâğıt paranın üzerindeki değer, yalnızca hükümet veya yasalar öyle söylediği için var olan bir değere dönüştü.

Uzun süre tek başına altın karşılığı olarak tedavül etmiş olmasının yarattığı itibarla, altın karşılığı kaldırıldıktan sonra bile dolar, sanki altın karşılığı varmış gibi dünyada kabul görmeye devam etti.

Gelişme yolundaki çoğu ülkenin kendi parası yeterince güçlü olmadığı ve sürekli değer kaybettiği için, konvertibiliteye geçiş sonrasında insanların bir bölümü paralarını dolara çevirerek saklar oldular. Eğer bunun tersi olur, ulusal para dolara tercih edilmeye başlanırsa ters para ikamesi oluşur.

Bretton Woods sisteminin çökmesinden önce birçok yorumcu doların artık dünya parası olarak kalamayacağını, tahtının sarsılacağını öne sürmüştü. Belçikalı iktisatçı Robert Triffin, 1960 yılında Bretton Woods sisteminin, sonunda gelip bir açmaza dayanacağını ileri sürdü. O yıllarda altın karşılığı basıldığı için rezerv para konumundaki dolara, ABD içinden olduğu kadar dış dünyadan da talep vardı. Triffin'e göre cari açık veren ABD, bu açığı kapatmak için dolar basıp dünyaya dağıtmaya devam ettikçe insanlar, ABD hazine kasalarındaki altının bu kadar doların karşılığını vermeye yetmeyeceğini düşünecek ve dolara güven azalacaktı. Cari açığı kapatmak üzere dolar basmakla dolara güven sağlamak arasında oluşan çelişki Triffin Çelişkisi (Paradoksu) adıyla anılır oldu. Triffin'in öngörüsü 1971'de gerçekleşti ve Bretton Woods sistemi çöktü, dolar da diğer paralar gibi karşılıksız kalmış oldu. Ne var ki bu gelişme doların dünya parası olarak devam etmesine engel olmadı.

2008 Küresel Finans Kriziyle birlikte Triffin'in öngördüğü yüksek miktarda dolar basılması tekrar gündeme geldi ve ABD Merkez Bankası Fed'in bilanço büyüklüğü bu dönemde on kat arttı. Bu büyük bolluk, bollaşan her şeyin değerinin düşmesinde olduğu gibi doların da değerini düşürdü ve güven sarsılmasına neden oldu. Bu dönemde bir yandan Çin yuanının IMF ta-

rafından rezerv para olarak kabul edilmesi ve SDR sepetine dâhil edilmesi, bir yandan ülkelerin birbiriyle karşılıklı ticaret ilişkilerini kendi paralarıyla kurmaya çalışmaları doları devirmese de sallamaya başladı.

Dolara son darbe Rusya'dan geldi. Ukrayna savaşı nedeniyle kendisine ambargo uygulanan Rusya, kendisine cephe alan ülkelere yapacağı doğalgaz satışını dolar ya da euroyla değil rubleyle yapacağını açıkladı. Rusya, bu hamleyle savaş nedeniyle değeri hızla düşmüş olan rubleye değer kazandırmayı hedefliyordu. Bu hamle de doları tahtından etmeye yetmedi.

Bunlara ek olarak dünyada hızla artan bir kripto para piyasası var. Kripto para piyasasında işlem gören paraların toplam değeri bugün itibarıyla 2,6 trilyon dolar dolayında bulunuyor. Her ne kadar bunlar bu aşamada para gibi satın almalara aracılık edemese de ileride bu konuma geçmeyeceklerini söyleyemeyiz. Dolayısıyla kripto paralardan doların tahtına gelen ve giderek artacak olan darbeyi de göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Öte yandan dolara dayalı bir takım ödeme sistemlerinin yerine yerel paralara ve özellikle Çin yuan'ına dayalı bazı sistemlere geçiş için çalışmalar yürütülüyor. Çin'in, dünyanın en büyük ticaret hacmine sahip ülkesi konumunda olduğu dikkate alınırsa Asya'dan başlayarak dünyaya yayılan bir siteme liderlik etmesi sürpriz olmaz.

Son olarak, ABD'de enflasyonun hedeflenen düzeye indirilmesinde yaşanan gecikmelerin dolara olan güveni sarsacak önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkacağına dikkat etmek gerekir.

Bütün bu tehditlere karşılık doların tahtını hemen terk etmesini beklemek doğru olmaz. Bunun birkaç nedeni var: (1) Böyle bir paranın herkesçe kabul edilmiş bir dünya parası işlevi görmesi alış verişlerde ve değer ölçümünde önemli bir kolaylık sağlıyor. İki ülkenin karşılıklı kendi paralarıyla ticarete girmesi kur meselesi ve değer ölçme meselesi açısından çeşitli sorunlar yaratabilir. Bir para biriminin dünya parası konumuna geçebilmesi için dolar kadar tanınmış ve kabul edilmiş olması gerekiyor. Mesela euro bu konuma erişemedi. (2) Çok sayıda ülkenin merkez bankalarının rezervlerinde ciddi tutarda dolar ve dolara bağlı ABD Hazine kâğıdı bulunuyor. Bu ülkeler arasında Japonya (1,3 trilyon dolar), Çin (1,1 trilyon dolar) ve İngiltere (609 milyar dolar) ilk üç sırada bulunuyor. Bu ülkeler doların başına bir iş gelmesini, en azından rezerv yapıları değişmeden, desteklemezler. (3) ABD'nin küresel finans sistemi üzerindeki etkisi devam ettiği süre-

ce doların bu darbelerden etkilenmekle birlikte yıkılmasının zor olduğunu da belirtmemiz gerekir.

Siyaset bilimi jargonuyla ifade etmek gerekirse ABD, küresel sistemin hegemon gücü konumunda bulunuyor. 20'inci yüzyılın başlarında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere'den devraldığı bu konumunu İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyice pekiştirdi. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu hale gelen dünyanın batı tarafında ABD'nin hegemon durumu devam etti. Karşısında Rusya vardı ve Çin o dönemde yeni yeni güçleniyordu. Küreselleşmeyle başlayan gelişmeler ve Çin'in giderek güç kazanması dünyadaki dengeleri de değiştirmeye başladı. ABD, hâlen dünyanın en güçlü ekonomisi ve dolar da hâlen dünya parası konumunda bulunuyor. Ne var ki bunun sonsuza kadar böyle gitmesi mümkün değil. Çin, bir süre sonra gücünü parasına da ilişkilerine de yansıtacaktır.

Geleceğin dünyası büyük olasılıkla tek bir devletin hegemonyasında yürüyen bir dünya olmaktan çıkıp bölgesel hegemon devletlere dayalı hale gelecek, ABD de muhtemelen Kuzey Amerika ve Avrupa'nın hegemonu olarak kalacak. Böyle bir gelişmede dünyada ABD doları ve euronun yanı sıra Çin yuanı, Rus rublesi gibi paralar da egemen paralar olarak yer alacaktır.

"Küreselleşme denilen ve aslında Amerikan kapitalizminin dünyaya yayılması anlamına gelen olgu, 2000'lere kadar kör topal yuvarlanarak gelen ekonomik sistemi köklü biçimde değiştirdi. Bu değişiklikler genellikle kötü yönde oldu."

Küreselleşmeyle Değişen Dünya Düzeni

Yeni Dünya, Yeni Paradigma

Paradigma, bir alandaki yazılı ve yazılı olmayan kuralların tümünü ifade ediyor. Daha basit biçimde anlatılacak olursa paradigmayı, bir alandaki geçerli model olarak tanımlamak mümkün. Paradigma değişikliği de önceleri yalnızca fizik bilimlerinde kullanılmış. Mevcut ve geçerli bir modeli paradigma olarak tanımladığımızda bu modeli değiştiren gelişmeleri paradigma değişikliği ya da paradigma kayması olarak tanımlamak gerekiyor. Geçerli modele fazlasıyla bağlılık yeni bir modeli kabul edip ona geçmeye engel oluşturabilir. Yani bir anlamda düşünce katılığına tutulmak yeni bir durumu düşünememe ya da reddetme sonucunu yaratabilir. Buna da paradigma felci deniyor.

Ekonomi tarihi, ekonomi alanındaki gelişim ve değişimlerin yanı sıra, ekonomik sistemin yapısını değiştiren devrimleri de anlatır. Bunların en önemlileri tarım devrimi ve sanayi devrimi-

İnsanların dünyanın her yerindeki mali piyasalara rahatlıkla girip çıkabilmeleri para politikasının etkinliğini azalttı.

dir. Ayrıca devrim olarak tanımlanmasa bile büyük dönüşüm olarak adlandırılabilecek uluslararası ticaretin gelişmesi, kâğıt paranın ortaya çıkışı, sermaye hareketlerinin serbest kalması gibi devrim niteliğinde bazı önemli değişimler de vardır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde başlayan gelişmeler ekonomide ve finansal piyasalarda birçok yeniliği ve dolayısıyla yeni yaklaşımları beraberinde getirdi. Bu yenilikler yirmi birinci yüzyılda küresel sistem diye adlandırılan yeni sistemin altyapısının temel taşlarını oluşturdu. Bunları şöyle sıralayabiliriz: (1) Dalgalı kur rejimi (bu rejimde kur, arz ve talep güçlerinin dengelendiği yerde, piyasada belirleniyor). (2) Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi (bu düzende para ve benzeri değerler dünyanın istenilen bölgesine, ülkesine gönderilebiliyor ve orada hesap açılabiliyor). (3) Konvertibilite, para ikamesi ve döviz yaratma (paraların birbirine kolayca dönüştürülmesi, insanların daha değerli olan parayı tercih etmesi ve kendi ulusal parasıyla açtığı mevduat hesabını dilediği ülke parasından mevduata çevirebilme). (4) Finansal piyasaların herkese açılması (her isteyenin istediği piyasaya girip tahvil, hisse senedi, bono satın alabilmesi). Bu dört gelişim ekonomide bir paradigma değişimine yol açtı: Eskiden kapalı ya da yarı kapalı olan ekonomiler bu değişimle birlikte iç içe girecek şekilde eklemlendiler ve bunun sonucu olarak finansal hastalıklar çok daha çabuk bulaşır oldu. Eskiden tek tek ekonomilerde ya da belirli bölgelerde çıkan ve oraları etkileyen krizler, bu yeni düzende çok daha fazla ekonomiyi etkiler oldu. Buna karşılık eskiden en ufak bir kriz ciddi sarsılmalar yaratır ve uzun süreli etkili olurken bu büyük eklemlenme sonucu şimdiki krizler o kadar uzun sürmüyor. Yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan davranışsal ekonomi ve davranışsal finans yaklaşımları özellikle mikro piyasalarda insanların davranışlarını etkileyen meseleleri ekonomik etkilerle birlikte psikolojik ve sosyolojik açıdan incelemeye yöneliyor.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve yirmi birinci yüzyılı biçimlendirmeye başlayan bu dört alandaki değişime daha yakından bakalım:

Yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar ülkeler arasında sabit kur ve müdahaleli kur ağırlıklı bir kur rejimi uygulaması egemendi. Sabit kur rejiminde Merkez Bankası yerli paranın yabancı paralar karşısındaki kurlarını belirler ve elindeki döviz rezervleriyle bu kuru savunmaya çalışırdı. Rezervler yetmezse bu kez ithalata kısıtlamalar getirilerek döviz çıkışı mümkün mer-

tebe engellenirdi. Eğer enflasyon veya diğer nedenlerle yerli para değer kaybetmişse ve Merkez Bankası döviz kurlarını rezervlerini kullanarak ya da ithalata sınırlama getirilerek savunamaz duruma gelmişse o zaman devalüasyon yapar, yerli paranın dış değerini düşürürdü. Dalgalı kur rejimi yirmi birinci yüzyılda bütün dünyanın uyguladığı kur rejimi oldu. Bu sistemde paraların yabancı paralar karşısındaki değeri anlık olarak, arz ve talebe göre piyasada belirleniyor. Paranın dış değeri, ekonomilerin gücüne ve paranın iç değerine göre her an değişip yeni bir düzeye oturabiliyor.

Yirmi birinci yüzyıl ekonomisinin önceki yüzyıldaki yapıdan önemli bir farkı da sermaye hareketlerinin yani para akımlarının serbest kalmasıdır. Eskiden sermaye hareketleri böyle serbest değildi. Bir ülkenin yatırımcısının bir başka ülkede yatırım yapabilmesi, parasını o ülkenin kâğıtlarına, hisselerine yatırması ya da başka ülkelerde mevduat hesabı açabilmesi uzun izinlere tabiydi. Sermaye hareketlerinin serbestliği fonların bir ülkeden ötekine rahatça akmasına yol açtı. Bu akış serbestliği bir yandan fon ihtiyacını karşılamakta kolaylık sağlasa da bir yandan da krizlerin bulaşıcılığını artırdı.

Eskiden konvertibilite denildiğinde bir paranın altına çevrilebilme durumu anlaşılırdı. Sonra paraların altın karşılığı kalkınca bu kavram da evrim geçirdi. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden başlayan bir değişim sonucu artık konvertibilite denildiğinde bir paranın o anda piyasada oluşmuş kurlar üzerinden serbestçe yabancı paralara çevrilip çevrilemediği anlaşılıyor. Konvertibilitenin yaygınlaşması sonucu paraların birbirlerine çevrilebilme serbestliği ve kolaylığıyla birlikte ulusal para yerine daha istikrarlı olan yabancı paraların tutulması ve hesap birimi gibi kullanılması gündeme geldi. Buna para ikamesi ya da dolarizasyon deniyor. Fed için dolar yaratmanın yasal olmasa da teknik bir sınırı var ama sermaye hareketlerinin serbest olduğu herhangi bir ülkede yaşayan bir kişinin böyle bir sınırı yok. Bir talimatla bankadaki ulusal para mevduatını dolara çevirebiliyor. Konvertibilite, insanları para ikamesine ve o da eldeki yerli parayla yabancı para yaratabilme gücüne kavuşturdu. Bu durumda eskiden parayı yalnızca Merkez Bankaları basarken şimdi dünyanın her yanında elindeki yerel parayı verip istediği parayı alabilen milyonlarca sanal merkez bankası türedi. Bu gelişme para politikası yürütmenin eskisi kadar kolay olmadığı anlamına geliyor.

Yirmi birinci yüzyıla kadar finansal piyasalar herkese açık değildi. Bu piyasalarda işlem yapmak isteyenler bir aracı kurum ya da kişi bulmak ve iş-

lemlerini ona yaptırmak durumundaydı. Oysa artık herhangi bir kurumun bir programı üzerinden kayıt olup sisteme girme yetkisi alan herkes bu işlemleri yapabiliyor. Finansal piyasaların herkese açık hale gelmesi bir yandan bilginin paylaşılması ve kullanılmasını sağlamış olsa da bir yandan da bu piyasalardaki dalgalanmaların kitlelere yayılması anlamına geliyor.

Dalgalı kur rejimi, para üzerindeki baskıyı kaldırdı. Dolayısıyla geçmişte oluşan paranın ani bir devalüasyonla büyük ölçüde değerini kaybedebileceği korkusu ortadan kalktı. Bu korku yerini 'değer kaybı olsa bile para yerinde duracaktır' biçiminde bir güven duygusuna terk etti.

Sermaye hareketlerinin serbestliği, dijital teknolojinin de gelişmesiyle birlikte, paranın kısacık sürelerde bütün dünyada tur atabilmesine olanak sağladı. Eskiden bir yerde sorun çıktığında paranın oradan çıkması izinlere tabiyken şimdi anında bir dijital işlemle çıkıp başka yere gidebilir oldu. Eskiden 'bir an önce parayı çıkarmaya yönelik panik atakların' yerini artık 'sakin biçimde biraz daha bekleme davranışı' aldı. Bu yeni davranış tarzı krizlerin daha rahat çözülmesini sağlıyor.

İnsanların artık dünyanın her tarafındaki finansal piyasalara kolayca girip çıkabilmeleri değerleri alt üst etmeye başladı. Eskiden ekonomi kitaplarında bir ülke ekonomisi anlatılırken önce kapalı ekonomiden başlanır sonra açık ekonomiye geçilirdi. Şimdi bunun hiçbir anlamı kalmadı çünkü kapalı ekonomi kalmadı.

Özetle söylemek gerekirse her büyük dönüşümde olduğu gibi önce mevcut paradigma değişti ve dolayısıyla eski paradigmaya göre biçimlenmiş ekonomi teorileri yetersiz kalmaya başladı. Şimdilerde yavaş yavaş bu yeni paradigmaya uygun teoriler ortaya çıkıyor. Bu büyük değişime karşın ortaya çıkan krizi çözmekte hâlâ Neoklasik-Keynesyen ana akım ekonomi politikası kullanılıyor ve geçen yüzyıldaki kadar olmasa da hâlâ işe yarıyor.

Küresel Krize Giden Yol

İngiliz iktisat tarihçisi Angus Maddison'un geliştirdiği yöntemler kullanılarak geriye dönük tahminlere dayalı olarak yapılan hesaplamalar bize milattan sonra 1 yılında dünyanın toplam gelirinin (GSYH'sinin) 105 milyon dolar olduğunu gösteriyor. 2000 yılına gelindiğinde dünya ekonomi-

Son çeyrek yüzyılda önceki 2000 yıldan fazla gelir yaratılması maddi ve manevi değerleri altüst etti. Krize gidiş böyle başladı.

si kabaca 34 trilyon dolarlık bir GSYH büyüklüğüne erişmişti. Aradan geçen 2000 yılda yıllık üretim değeri yaklaşık olarak 34 trilyon dolar artmıştı. Bu; yılda ortalama 17 milyar dolara yakın bir GSYH artışını gösterir. 2022 yılında dünya GSYH'si 100 trilyon doları aşmış bulunuyor. Son yirmi iki yılda dünya GSYH'sinin yıllık büyümesi ortalama 3 trilyon dolar olmuş. Özetlersek ilk 2000 yılda dünya GSYH'si yılda 17 milyar dolar artarken son 22 yılda artış yılda 3 trilyon dolara yükselmiş. Bu büyük hızlanmayı yaratan gelişme, büyük ölçüde Washington Uzlaşısı denilen düzenlemeler altında bütün dünyaya yayılan neoliberal politikaların getirdiği sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, kuralların azaltılması, denetimin gevşetilmesi, türev ürünlerin normal ürünler kadar genişlemesi ve etik olmayan yaklaşımların yaygınlaşmasına kamu otoritesinin sessiz kalması gibi etkenlerden kaynaklanmış görünüyor.

Büyümenin bu kadar hızla artmasının sonsuza kadar sürmeyeceği çok açıktı. Sonuçta 2008 yılında türev ürünlerin en yaygın düzenleyicilerinden olan Amerikalı yatırım bankası Lehman Brothers'ın batışıyla Küresel Kriz patladı.

Dünya ekonomisi, Küresel Kriz'in yarattığı bunalımdan, aradan geçen uzun süreye karşın, tam olarak çıkamadı. 2013 yılında ve 2018 yılında iki kez çıkışa yaklaştı, fakat ikisinde de bu dönüşü başaramadı. 2020 yılında Covid-19 salgınıyla, krizin yarattığı hasarın üzerine bir de tedarik zincirinin kırılması etkisi eklenince kapitalist sistem yeni bir sıkıntı içine düştü. Salgının yarattığı sıkıntılar geçerken bu kez de Rusya, Ukrayna'ya saldırarak yeni bir kriz ortamının doğmasına yol açtı; o krize uyum sağlanmaya çalışılırken İsrail-Filistin savaşının yarattığı yeni bir kriz durumu ortaya çıktı.

Bu 15 yıllık Küresel Kriz döneminde dünya ticaret hacmi yılda ortalama yüzde 3,3 artmış görünüyor. Önceki 15 yıldaki yıllık artış ortalaması ise yüzde 7,7 idi. Küresel Kriz, dünya ticaret hacminin büyüme hızını yarı yarıya düşürmüş bulunuyor. Kapitalist sistemin temel kabullerinden birisi David Ricardo'nun 'Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi' çerçevesinde formüle ettiği uluslararası ticaretin gelişmesinin uluslararası refahı artıracağı görüşüdür. Aslında Bretton Woods sistemi ve onun getirdiği IMF, Dünya

Bankası ve sonradan onlara eklenen Dünya Ticaret Örgütü tümüyle bu kabulü dünyaya yaymaya uğraşan kurumlardır.

Küresel Kriz'in yarattığı büyüme düşüşlerinin neden olacağı refah kaybını giderebilmek, ekonomileri canlı tutabilmek için para politikası, ABD Merkez Bankası Fed öncülüğünde başka bir yöne doğru evrildi: Parasal gevşeme. Parasal gevşeme iki aşamalı bir politika çerçevesi çiziyordu: Faiz indirimleri ve para arzının artırılması. Her ikisi de bir çeşit talep yönetimi politikasıydı. Para arzının artırılması ve faizlerin düşük tutulması talep artırıcı sonuçlar yaratacak ve ekonomiler canlanacaktı. Fed'in parasal gevşemeye dayalı bu para politikası yaklaşımını Avrupa Merkez Bankası, İngiltere Merkez Bankası ve Japonya Merkez Bankası izledi. Gerçekten de gelişme beklendiği gibi oldu ve ekonomilerde ağır da olsa toparlanma yaşandı. Ne var ki bu büyük gevşeme uygulamasına karşın ekonomilerin krizden tamamen çıkması ve eski normale dönmesi mümkün olamadı.

2021 yılına kadar küresel sistem, gelişmiş ekonomilerin piyasaya sürdüğü likidite ve uyguladıkları düşük faiz politikasına karşın enflasyon kanadından gelen bir meydan okuma yaşamadı. Bu, aslında o zamana kadar ortaya konulan para politikası görüşlerine uymayan bir sonuçtu. O zamana kadar iktisatçılar arasında para arzının büyümeden daha hızlı artırılması ve faizlerin düşük kalması, özellikle de reel faizlerin negatif düzeyde tutulması halinde enflasyonun yükseleceği görüşü egemendi. Uzun yıllar merkez bankalarının izlediği para politikasına bu görüş egemen olmuştu. Küresel Kriz'le birlikte ne pahasına olursa olsun ekonomiyi canlı tutmak, resesyona sokmamak düşüncesi ön plana çıkınca faizlerin düşürülmesi ve para arzının, parasal gevşeme (quantitative easing) adı altında, genişletilmesi gündeme geldi ve son 15 yıla bu yaklaşım damgasını vurdu. Bu uygulamanın son birkaç yılına gelinceye kadar şaşırtıcı biçimde geçmişin çok korkulan çelişkisi yani para arzını artırarak sağlanacak büyümeyle enflasyonun ters yönlü ilişkisi yaşanmadı. Tam tersine para arzının artırıldığı ekonomilerde enflasyon düşük düzeyde kalmaya devam etti. Hatta zaman zaman enflasyonun biraz artmasının ekonominin canlanmasına yardımcı olacağı düşünüldüğü için enflasyonun yükselmemesinden endişe duyuldu. Bu, en çok Japonya ekonomisinde geçerliydi.

Eskiden rastlanmayan bu şaşırtıcı gelişmenin temel nedenlerinden birisi geçmiştekinden farklı olarak sermaye hareketlerinin serbest bırakılmış

olmasıydı. Küreselleşmenin asıl özelliği, sermaye hareketlerinin serbest kalması sonucu paranın ve finansal yatırımların dünyanın her köşesine hiçbir engelle ve denetimle karşılaşmadan seyahat edebilmesiydi. Kazanç nerede yüksekse finansal yatırımlar oraya yöneliyordu. Dolayısıyla ABD'de ya da Avrupa'da Küresel Kriz nedeniyle piyasaya sürülen yüksek miktardaki para, önce bankalara oradan yatırım fonlarına ve onlar aracılığıyla getirinin yüksek olduğu gelişme yolundaki ülkelere akıyordu. Dolayısıyla bu büyük parasal genişleme parayı basan ve piyasaya süren ülkelerde değil o paraların gittiği yerlerde enflasyon yaratıyordu. 2021 yılının ortalarından itibaren görünüm değişmeye başladı. Salgının yarattığı tedarik zinciri bozulması, başta petrol olmak üzere çeşitli kritik malların fiyatlarının yükselmesiyle birlikte enflasyonist etkiler ortaya çıkmaya yöneldi ve ABD'de tahvil faizleri yükselişe geçti. 2022 başlarında bu olumsuz görünüme Ukrayna savaşının yarattığı sıkıntılar eklendi ve bu durum petrol fiyatlarını ve enflasyonu yukarıya doğru itti. Bu gelişmeler dünyaya dağılmış olan doların ABD'ye dönmeye başlamasına yol açtı ve ilk kez para arzı genişlemesi Amerikan ekonomisi üzerinde ek enflasyonist etkiler yarattı. Fed, bir süre bu etkilerin geçici olduğunu düşünerek faizlere müdahale etmedi. Benzer bir durum Avrupa'da da görüldü. Sonuçta gelinen aşamada Fed, faiz artırmak zorunda kaldı. İngiltere Merkez Bankası ve biraz gecikerek de olsa Avrupa Merkez Bankası da aynı yolu izledi.

Bugünkü çelişki Küresel Kriz öncesindeki sorunla aynı: Büyümeyi mümkün olduğunca yüksek tutmak mı doğrudur yoksa enflasyonu kabul edilebilir düzeyde tutmaya çalışmak mı? Kriz sonrasında büyüme önceliği almış, enflasyon korkusu kenara itilmişti. Bugün gelişmiş ekonomilerin karşısındaki sorun büyümeyle birlikte enflasyondaki yükseliş. Gelişmiş ekonomiler, düne kadar düşük faizle enflasyona yol açmadan sürdürdükleri ekonomik düzeni bugün artık düşük faiz-yüksek büyüme ilişkisiyle taşıyabilecek durumda görünmüyorlar.

Küresel Kriz'in üç aşamalı olacağını ilk kez 2011 yılında Radikal Gazetesindeki köşe yazımda ortaya koymuştum. Bu yazımda, ilk aşamada ABD'nin, ikinci aşamada Avrupa'nın etkilendiğini ve bu iki aşamada Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerin krizden pek etkilenmediklerini, fakat üçüncü aşamada krizin Çin ve diğer gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkacağını anlatmıştım. İkinci yazımı 2019 yılında kendi blo-

ğumda yazdım. Bu yazımda Küresel Kriz'de üçüncü aşamaya gelindiğini ve Çin'den başlayan çöküşün gelişmekte olan ülkeleri vuracağını yazdım. Eğer bu aşamada kriz durdurulamazsa uzun sürecek bir kriz kısır döngüsüne girileceğini ve bir ve ikinci aşamaların tekrarlanacağını anlattım.

Bunları yazarken Covid-19 salgını elbette ki öngördüğüm bir şey değildi. Fakat Küresel Kriz'in etkisiyle dünyanın çabuk panikleyen bir yapıya geldiğini ve en ufak bir sallanmada krizin tekrarlanacağını düşünüyordum. Ekonomiyi, sıkça başvurulan bir örnekten hareketle, insan vücuduna benzetirsek bu tür krizlerin etkisi vücudun bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi etkiler yaratır. Nasıl ki bağışıklık sistemi zayıflamış bir insanın vücuduna mikrop girdiğinde, virüs bulaştığında ciddi sorunlar yaratabilirse krize girmiş ekonomilerde de aynı şey olur. Herhangi bir dengede yaşanan bozulma bütün sistemi tehdit eder.

Küresel Kriz'in bir ve ikinci aşamaları sisteme ciddi zararlar verdi. Yine ekonomik sistemi insana benzetirsek nasıl ki hastalanan bir insanda moralin yüksek tutulması tedaviye destek verirse ekonomik sistemde de insanların beklentilerinin olumlu olması krizden çıkışa destek verir. Bugün içinde bulunduğumuz durum beklentilerin çok kötü olduğu bir aşamayı temsil ediyor. O nedenle buradan çıkış o kadar kolay olmayacak.

Dünya Belirsizlik Endeksi

Belirsizlik, içinde bulunulan durumu tanımlamak ve tanılamayı (teşhis etmeyi) olanaksız kılan veya zorlaştıran bilgi eksikliği sonucunda durumun nereye ve nasıl evrileceğini tam olarak görememek hali olarak ifade edilebilir. Belirsizlik, tanı konulamayan ya da tanı konulsa da durumun nereye gideceği anlaşılamayan her durumda ve her alanda geçerlidir. Ekonomi; sosyal yaşamdan, siyasal karar ve yaklaşımlardan, ülke dışında olan gelişmelerden etkilendiği; bir başka deyişle birden çok alanın ve olayın etkisinde kaldığı için belirsizliklere karşı en fazla duyarlı olan alanların başında gelir.

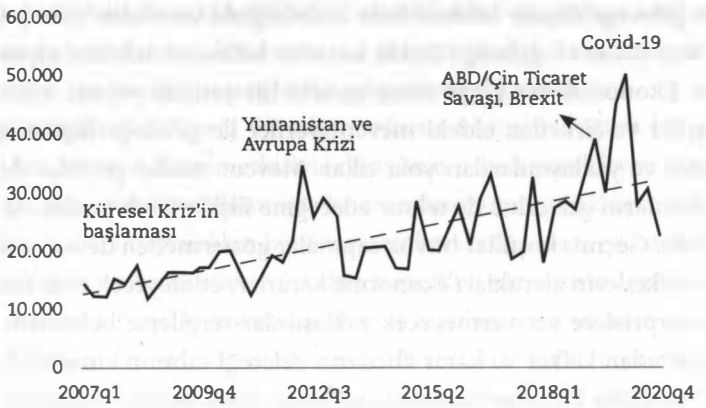
Belirsizlik, doğru karar almayı engelleyen en önemli etkendir.

İnsanın geleceği tahmin etme yeteneği olsa da bu yetenek eldeki verilerle ve geleceğe ilişkin beklentilerin belirliliğiyle sınırlıdır. Elde yeterli ve doğru veri yoksa ve geleceğe ilişkin kararlar belirsizse tahmin yapmak çok zorlaşır. Ekonomik bir karar alma, mesela bir yatırım yapma aşamasında olan kişiler ve şirketler, eldeki mevcut veriler ile geleceğe ilişkin açıklanmış karar ve yaklaşımlardan yola çıkar. Mevcut veriler geçmişe dayandığı için bunların gelecekte de tekrar edeceğine ilişkin bir kesinlik söz konusu değildir. Geçmiş koşullar büyük sapmalar göstermeden devam eder, kişilerin ve şirketlerin alacakları ekonomik kararları etkileyecek olan kamu yönetimi sürprizlere yer vermeyecek yaklaşımlar sergilerse belirsizlik büyük ölçüde ortadan kalkar ve karar alıcıların geleceği tahmin etmeleri kolaylaşır. Ne var ki bu koşullar burada yazdığımız kadar kolay bir araya gelmez. Birçok ülkede eldeki veriler ya eksiktir ya da gerçeği tam olarak yansıtmaz. Örneğin enflasyonun yanlış ölçüldüğü ya da yanlış ölçüldüğüne ilişkin görüşlerin yaygınlaştığı bir ortamda karar alıcılarca geleceğe ilişkin maliyet ve fiyat politikası doğru belirlenemez. Böyle bir ortamda belirsizlik yaygınlaşır. Buna ek olarak ülke ekonomisini nasıl etkileyeceği tam olarak bilinemeyen savaş, genel kriz, doğal afet, salgın gibi dış etkenler de belirsizliği artırır. Belirsizliğin artmasının ekonomideki en büyük etkisi, yatırımların düşmesi şeklinde karşımıza çıkar. Bu da ekonomide işsizliğin artmasına ve büyümenin gerilemesine yol açar.

Belirsizliğin her geçen gün arttığı ve küreselleşmeyle birlikte iç içe girmiş olan ekonomilerin birinde ortaya çıkan sıkıntının diğerlerini etkilediği bir dünyada yaşıyoruz. Bu çerçevede belirsizliğin ölçülmesi önem kazanan çabalardan birisi olarak karşımıza çıkıyor. Bu konuda geçmişte birçok girişim yapılmış olmasına karşılık bu girişimlerin daha çok makalelerde yer alması ve sürekliliğinin olmaması IMF'yi bu konuda yeni bir endeks üretmeye yöneltmiş bulunuyor: Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI). Söz konusu endeks *The Economist Intelligence Unit*'in üç ayda bir yayımladığı ülke ekonomik raporlarında değinilen siyasal ve ekonomik belirsizlikleri esas alarak hazırlanıyor. WUI, 143 ülkeyi ve 1955 yılından bugüne kadar uzun bir zaman dilimini kapsayarak yenileniyor.

Yayımlanan endeks verilerinden hareketle Küresel Kriz'in hemen öncesinden (2007 yılının ilk çeyreğinden) başlayarak hazırladığım grafiği paylaşıyorum:

Grafik 1: Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI)

Kaynak: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/03/imf-launches-world-uncertainty-index-wui-furceri.htm

Bu grafikte yalnızca en önemli olaylar yer alıyor. Grafiğin gidişine ve kırıklı çizgiyle gösterilen eğilim çizgisine bakıldığında üç konu çok önemli görünüyor: (1) Dünyada belirsizlik sürekli artış eğiliminde bulunuyor. (2) Son 14 yılın en büyük belirsizliğini Covid-19 Salgını yaratmış. Ne Küresel Kriz ne de Avrupa'nın Yunanistan krizi sonrası dağılma endişelerine girmesi o kadar etkili olmuş. ABD-Çin ticaret savaşı ve Brexit bir araya gelince ciddi bir risk artışı yaratmış olsa da Covid-19 kadar belirsizliğe yol açmamış. (3) 2020 yılının son çeyreğinde dünyada belirsizlik konusunda ciddi bir düşüş var. (4) Belirsizlik, fazlasıyla inişli çıkışlı bir eğilim içinde olduğu için kısa süreli tahminler yapmanın ne kadar zor olduğu görülebiliyor.

Kamu Kesimi Borçluluğu

Küresel Kriz sonrasında yükselen kamu kesimi borç stoku / GSYH oranı, Covid-19 Salgını öncesinde hız kesmiş durumdaydı. Salgınla birlikte yeniden yükselişe geçti. Bundan 40-50 yıl önce gelişme yolundaki ekonomilerin kamu kesimi borç yükü yüksek, gelişmiş ekonomilerin kamu kesimi borç yükü oldukça düşüktü. O dönemlerde gelişmiş ekonomiler, borçlarını ödeyemeyecek duruma düşen başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere geliş-

Küresel Kriz'le birlikte gelişmiş ülkeler gelişmekte olanlardan daha borçlu konuma geçtiler.

mekte olan ekonomiler için çeşitli borç düşürme planları hazırlarlar, bu ülkelerin borçlarını azaltmaya çalışırlardı.

Tablo 3'ten görüleceği gibi gelişmiş ekonomilerin kamu kesimi borç yükü yüzde 125 iken gelişmekte olan ekonomilerin borç yükü yüzde 65 düzeyinde bulunuyor. Japonya yüzde 259 ile en borçlu ekonomi ünvanını alırken onu İtalya (yüzde 160) ve ABD (yüzde 133) izliyor. Gelişmekte olan ekonomiler içinde kamu kesimi borç yükü en yüksek olan ekonomi yüzde 92 ile Brezilya'dır. Güney Afrika (yüz-

Tablo 3: Çeşitli Ekonomilerde Borçluluk Oranları

Kamu Kesimi Borç Stoku/GSYH (%)	2019	2020	2021
Gelişmiş Ekonomiler	**104,8**	**122,7**	**124,9**
ABD	108,2	128,7	132,5
Euro Bölgesi	84,0	98,1	99,0
Almanya	59,6	70,0	69,9
Fransa	98,1	115,3	117,6
İtalya	134,6	157,5	159,7
İspanya	95,5	118,2	118,9
Japonya	234,6	258,7	258,7
İngiltere	85,2	103,3	110,8
Kanada	86,8	115,7	116,4
Avustralya	47,4	63,8	74,8
Güney Kore	41,9	48,1	53,0
Gelişmekte Olan Ekonomiler	**54,3**	**63,3**	**65,3**
Çin	56,5	65,2	69,4
Hindistan	73,0	85,5	83,1
Rusya	13,8	21,0	20,7
Türkiye	31,7	40,4	40,3
Brezilya	87,7	95,6	92,1
Meksika	45,1	53,1	53,5
Güney Afrika	62,2	77,7	84,9

Kaynak: IMF: World Economic Outlook Database, October, 2023.

de 85) ve Hindistan (yüzde 83) onu izliyor. Türkiye, kamu kesimi borç yükü bakımından oldukça iyi bir konumda (yüzde 40) görünüyor.

2022 yılı için küresel ekonominin en olumsuz görünümü; ekonomilerin giderek daha borçlu hale gelmesi olarak karşımızda duruyor. Devletler, özel kesime ve kişilere borçlular ve bu borç giderek artıyor.

Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Gereksinimi

Kapitalist sistemin temel kabullerinden birisi Adam Smith ve özellikle David Ricardo'dan beri 'uluslararası ticaretin gelişmesi ve artmasının uluslararası refahı artıracağı' öngörüsüdür. Bu genel kabule uygun bir uluslararası anlaşmalar ve organizasyonlar çerçevesi oluşturulması düşüncesi ilk kez II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yaşama geçirildi ve 1944 yılında toplanan Bretton Woods konferansında üç uluslararası kuruluş gündeme geldi: IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO). Bunlardan IMF, ödemeler dengesi krizine giren ve o nedenle uluslararası ticaretten çekilen ülkeleri yeniden sisteme sokabilmek ve karşılıklı ithalat kısıntılarını önlemek için; Dünya Bankası, savaşta yıkılan Avrupa'yı onaracak destekleri sağlayarak Avrupa'nın uluslararası ticaretin dışında kalmasını önlemek amacıyla kuruldu. Avrupa toparlanıp da desteğe ihtiyacı kalmayınca Dünya Bankası bu kez gelişmekte olan ekonomilerin altyapı ve sektörel sorunlarına destek sağlayarak onların uluslararası ticarette daha fazla yer almasını sağlama amacına yöneldi. ITO ise özellikle ABD'nin çeşitli konulardaki karşı çıkışları nedeniyle ötekiler gibi organizasyonel bir yapıda kurulamadı, buna karşılık Ticaret ve Tarifeler Genel Antlaşması adı altında (GATT) bir uluslararası ticaret anlaşması imzalandı. Türkiye 1951 yılında GATT'a katıldı. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuruldu ve GATT'ın yerini aldı. Bugün Dünya Ticaret Örgütü'nün, küresel ticaretin yüzde 98'ini yürüten, toplam 164 üyesi bulunmaktadır.

Bugünün dünyası artık Bretton Woods konferansında temeli atılan yaklaşımla yönetilemez durumdadır.

Sermaye hareketlerinin serbest kalmasıyla birlikte ulus devletlerin kendilerine özgü para ve maliye politikaları birbiriyle çelişir hale geldi. O nedenle bu politikaları koordine edecek bir otoriteye ihtiyaç duyulmaya başlandı. Geçen yüzyılın ikinci yarısında bu görevi IMF üstlenmişti. IMF başlarda bu görevi doğru biçimde yerine getirdi. Zamanla ABD, hegemon devlet olarak gücünü ve baskısını artırarak IMF'nin görevini üstlendi. Her ne kadar IMF göreve devam etse, G7 gibi G20 gibi uluslararası gruplar oluşturulsa da ABD bunların hepsinde karar verici konumuna geçti. Öyle olunca tarafsız kararlar alınması yerine her konuda ABD'nin çıkarlarına uygun kararlar alınır oldu. Bu gelişme tek adam yönetimleri gibi sonuçlar vermeye başladı. ABD'nin çıkarları çoğu kez başkalarının çıkarlarıyla bağdaşmadığı için dünyada tarafsız, bağımsız bir parasal otoriteye ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Bu otorite ABD'nin diğer ortakları yönettiği bir yapıda olmamak kaydıyla Bretton Woods sisteminin yarattığı IMF gibi bir otorite olabilir.

Küresel Kriz, dünyanın, birçok konuda birlikte hareket etmesinin, parasal güçlerini birleştirmesinin ve bağımsız bir otorite eliyle yönetmesinin önemini, pandemi de dünyanın araştırma güçlerini birleştirmesinin, laboratuvarların, araştırma merkezlerinin birbirleriyle bilgi paylaşmasının ne kadar gerekli olduğunu âdeta gözümüzün içine soktu. Buna karşın bu alanda çok fazla yol alınabilmiş değil. Çünkü ABD'nin hegemon devlet konumunu terk etmeye yanaşmaması ve kapitalizmin kâr maksimizasyonu güdüsü, yaşamı sağlıklı sürdürebilme güdüsünden bile güçlü görünüyor hâlâ.

Ne yazık ki bu konularda ortaya atılan 'büyük sıfırlama' gibi görüşler, sunulmaya çalışıldığı kadar masum değil. Bu tür yaklaşımlar o masum görünüşlerinin altında aslında dünyanın, gelişmiş ülkelerin hatta yalnızca ABD ve kısmen Avrupa'nın egemenliği altında toparlanması, elitlerle halk, zenginlerle fakirler, yönetenlerle yönetilenler arasında ayrımlar yapılması gibi vahşi bazı yaklaşımları gizliyor.

DTÖ'nün kuruluşundan bu yana temyize giden uyuşmazlıkların yarıdan fazlasını ABD aleyhindeki uyuşmazlıklar oluşturuyor. ABD, uzun süredir bu uyuşmazlıklarla ilgili olarak verilen temyiz kararlarını beğenmiyor ve o nedenle de temyiz organına yapılacak yeni üye atamalarını veto ediyor. Bugün itibarıyla Daimî Temyiz Organında görev yapan üyelerin altısının süreleri tamamlandığı halde atama yapılamaması nedeniyle yerleri boş duruyor ve karar yeter sayısını yitiren organ karar alamaz durumda bulu-

nuyor. Sorunun çözümü için çeşitli seçenekler üzerinde çalışılıyor olsa da DTÖ'nün bağımsız yapısını koruma umudu giderek azalıyor.

Küreselleşme sonrasında IMF ve Dünya Bankası, kota ve sermaye artırımı yapmak istediklerinde en yüksek paya sahip olan ABD'nin engellemesine takılmaya başlamışlardı. ABD, o zamana kadar süregelen bağımsız yapılarından hoşnut olmadığı için bu kurumları kendi amacı doğrultusunda yönlendirmek istiyordu. 1990'lardan itibaren adım adım bu planını devreye sokan ABD sonunda istediğini aldı ve ancak ondan sonra kota ve sermaye artırımlarını onayladı. Bu hamleler sonrası bu iki kuruluş bağımsızlıklarını yitirdiler ve ABD Hazinesi'nin görünürde olmasa da gerçekte birer bağlı kuruluşu haline geldiler. Bu son gelişmelere bakılınca DTÖ'nün de ABD Dış Ticaret Temsilciliği'nin (USTR) bağlı kuruluşu olmaya doğru sürüklendiği anlaşılıyor.

Zenginlerin, daha iyi bir dünya diye yola çıktıklarında fakirlere daha büyük mutsuzluk getirdiklerine 1980'lerde ortaya atılan Washington Uzlaşısı altında dünyaya yayılan neoliberal politikalarla tanık olduk. Küreselleşmenin temelini oluşturan bu politikalar, sosyalizmin çöküşünü de fırsat bilerek, seçeneksiz kalmış bir dünyada, etik değerleri bir yana bırakarak yalnızca sermaye hareketlerinin serbestliği üzerine inşa edilmiş bir finansal dünya yaratarak zengini daha zengin kılmaya yöneldi. Bu politikalar gelir dağılımını düzeltmeye, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya, çevreyi korumaya yönelmek yerine tam tersine daha fazla büyümek uğruna bütün değerleri ve çevreyi alt üst etmeye öncülük etti. Benzer yöntemleri farklı araçlarla kullanan Çin öne çıkmaya başlayınca bu kez ABD onu durdurabilmek için o güne kadar şampiyonluğunu yaptığı serbest ticareti bir kenara atarak ticaret savaşlarına yöneldi.

Geçmiş geleceğin aynasıdır derler. O nedenle bu masum görünüşlü yaklaşımların kimler tarafından ortaya atıldığına dikkat etmek gerekir.

Piyasa Aldırmazlığı

Davranışsal ekonomi ve davranışsal finans, günümüzün gözde yaklaşımları arasında yer alıyor. Adından da anlaşılacağı gibi davranışsal ekonomi ve davranışsal finans, ekonomi ile psikolojiyi bir araya getirerek insan dav-

İnsanlar maddi kazanımları uğruna birçok değeri feda edebiliyor. Buna piyasa aldırmazlığı diyoruz.

ranışlarını bu açılardan ele alıyor. Bu iki yeni girişim, psikolojiyi bu kadar öne çıkarmayan ve insan davranışlarını sanki birer matematik fonksiyonuymuş gibi ele alarak konuya yaklaşan ana akım ekonomi teorisine meydan okuyan yaklaşımlar. Bu gelişmeyi ana akım ekonomi teorisinin en başta varsayımlarının gerçek dünyayı tam olarak yansıtmadığından hareketle ortaya çıkan arayışlar serisindeki son aşama olarak tanımlayabiliriz.

Borsa başta olmak üzere tahvil, bono piyasası, türev ürünler piyasası vb. gibi sermaye ve para piyasasının alt piyasalarının oluşturduğu finansal piyasalara baktığımızda iki ilginç durumla karşılaşıyoruz. Bu ilginçliklerden ilki bütün ekonomilerde, ikincisi daha çok ekonomik sorunların yanı sıra sosyal ve siyasal sorunlarla da boğuşan gelişme yolundaki ülkelerde çok daha fazla görülüyor.

Finansal piyasalarda gerek işlemleri yöneten gerekse bu piyasalara para yatıranlar, doğal olarak, yaptıkları işin ve yatırdıkları paraların peşine düşüyorlar. Bu peşine düşüş zamanla birçok başka konunun önüne geçiyor ve neredeyse yaşamın en önemli belirleyicisi haline geliyor. Dikkatler asıl konulardan sıyrılıp maddi konulara dönüyor. Örneğin bir yerde savaş çıktığında veya bir terör olayı gerçekleştiğinde ya da büyük bir doğal afet olduğunda bir an bütün gözler oraya çevriliyor, piyasalar etkileniyor, altın fiyatı yükseliyor, petrol fiyatı yükseliyor, borsalar düşüşe geçiyor. Eskiden bu tür olaylar hem çok daha büyük etkiler yaratır hem de çok daha uzun sürerdi. Küreselleşme sonrası dünyasında bu olaylar en fazla birkaç günlük dalgalanma yaratıyor, sonra piyasalar normale dönüyor. Olay devam etse bile ilgi düzeyi düşüyor, herkes kendi malının derdine düşüyor. Bunun en tipik örneklerini 2023 yılında yaşadık. Önce Rusya, Ukrayna'yı işgale başladı ve iki devlet arasında savaş çıktı. Batılı devletler Rusya'ya ambargo uyguladı, Rusya da onlara doğal gaz satışını sınırladı. Savaş, ambargo ve kısıtlama devam ettiği halde herkes piyasadaki mallarının derdine düştü ve olay sanki hiç yaşanmamış gibi oldu. Oysa savaş sonlanmadı, devam ediyor. Benzer bir olay İsrail-Filistin savaşıyla yaşandı. Tepkiler birkaç gün sürdü, olay devam ettiği halde her şey eski haline döndü. Bu, piyasa aldırmazlığının ilk halini temsi ediyor.

Piyasa aldırmazlığının daha özel bir hali için bir örnek vereyim. İş insanı A'nın Batı standartlarına göre yetişmiş, hukuka saygılı, ülkesini seven, laikliken yana bir kişi olduğunu düşünelim. A, mevcut hükümete oy vermiyor, hükümetin yaptıklarını beğenmiyor ve desteklemiyor olsun. A, bir yandan yaptığı ticaret ve sanayi işlerinden para kazanırken bir yandan da yatırım danışmanı B'yi dinleyerek parasını finansal piyasalara yatırmış bulunuyor. Yatırım danışmanlığı yapan B, A ile benzer görüşlere, yakın yetişme tarzına sahip bir konumda. B, A ve onun gibilerin paralarını yönetiyor, yönlendiriyor ve gelirini de bu işten kazanıyor olsun. Bu ortamda A ve B aşağı yukarı aynı durumun peşinde koşacaklar, A, yatırdığı para üzerinden para kazanmaya devam etmeyi isterken, B de, bu işlerden para kazanmaya devam edebilmek için, parasını yönettiği A ve benzeri durumdaki kişilerin daha çok kazanmasını isteyecektir. A ve B mevcut hükümetin yaptıklarından mutlu olmasalar bile bu hükümetin değişmemesini, beğenmeseler de mevcut siyasal ortamın devam etmesini isteyeceklerdir. Çünkü bu siyasal ortamın bozulması, hükümetin düşmesi, yeni hükümet arayışlarının ortaya çıkması gibi haller istikrarsızlık yaratacak ve finansal piyasalar borsadan kurlara, faizlerden diğer getirilere kadar kayıplarla karşılaşacaktır.

A ve B, büyük bir çelişki içindedirler. Bir yandan beğenmedikleri, desteklemedikleri, içinde bulunulan sosyal, kültürel ve hukuki ortamı bozduğundan şikâyet ettikleri hükümetin gitmesini istemekte, bir yandan da hükümetin gitmesinin yaratacağı boşluğun oluşturacağı para kayıplarıyla karşılaşmak istememektedirler.

Küresel sistem, son birkaç yılda geçmişle karşılaştırılamayacak kadar büyük ve sık şokları peş peşe yaşadı. Büyük olasılıkla benzer şokları yaşamaya önümüzdeki dönemde de devam edecek. Kısa sayılacak bir sürede yaşanan küresel ve yerel şoklar finansal piyasaları geçmişte ciddi dalgalanmalar içine sürükledi. Böyle sık yaşanan şoklarla siyasette, dış politikada, ekonomide, finansta ortaya çıkan bozulmalar, çökmeler, denge kayıpları A ve B'yi ciddi anlamda etkilemiş olsa da onlar bu etkileri hızla kenara koyup kazanç sağlamaya devam edecek yolları arayıp buldular.

Daha önce yaşanan ekonomik krizlerde para ve iş kayıpları yaşayan A ve B, bunları bir daha yaşamak istememekte, buna karşılık hükümetin yaklaşımlarını da kesinlikle desteklememektedirler. A ve B, piyasada dalgalanma olmaması ya da bu dalgalanmaların para kayıplarına neden olmaması için,

inanmadıkları, beğenmedikleri hükümeti istemeyerek de olsa desteklemekte ve hatta zaman zaman o hükümetin partisine oy bile vermektedirler. Bir yandan bu sistemden para kazanmaya devam ederken bir yandan da kazandıkları paralarla bir mülk alıp ya da yabancı bir bankada mevduat yapıp, yabancı bir başka ülkeye yerleşerek çocuklarını orada daha iyi bir ortamda yetiştirmenin hayallerini kuracak çelişkiler yaşamaktadırlar.

İyiden iyiye tüketim toplumu haline gelen ülkelerde, özellikle yaşanan Küresel Kriz sonrasında, kazançlar ve bu kazançların devam ettirilmesi çabası, insanların yaşamında genellikle birinci önem sırasına yükselmiş görünüyor. Son birkaç yılda bu kadar büyük ve sık şoklar yaşanmasına karşın piyasaların tümüyle çökmemesinin temel nedenlerinden birisi; insanların kazançlarıyla düşünceleri arasında yaşadığı bu çelişkinin genellikle kazançlar lehine çözülmesidir. Bu şekilde çözüldüğü sürece piyasaların şoklardan etkilenerek çökmeye karşı çok daha esnek hale geldiğini görmek mümkün.

Piyasaların ve bu piyasalarda kazanç sağlamak veya aracılık etmek için bulunan insanların şoklara karşı esneklik kazanmış olmaları piyasaların çabuk kırılmasını önlemek açısından iyi bir gelişme gibi görünse de bu esnekliğin işi sosyal ve siyasal alanlardaki bozulmalara aldırmazlığa vardıracak bir rahatlık sağlamış olması kötü bir gelişmedir. Çünkü aldırmazlık, yanlışı, eksiği düzeltmeyi engelleyen bir yaklaşım tarzıdır.

Finans Piyasalarının Egemenliği

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ekonomide ve finansal piyasalardaki gelişmelerin ortaya çıkardığı yaklaşımlar ekonomik sistemde bir paradigma değişimine yol açtı. Sermaye hareketleri serbest kalınca eskiden kapalı ya da yarı kapalı olan ekonomiler, iç içe girecek kadar birbirine eklemlendiler. Bu gelişmeden iki sonuç çıktı: (1) Gelişmiş ülkeler, değerlendirmekte zorlandıkları varlıklarını çok daha yük-

Eskiden sanayi, ticaret ve tarım kesiminin egemenliği söz konusuydu. Bugün artık her alanda finansal piyasaların egemenliği söz konusu.

sek getiri veren gelişme yolundaki ülkelere yönlendirdiler. Buradan da iki sonuç çıktı: (a) Zengin ülkeler varlıklarını artırdılar, (b) Fakir ülkeler de finansman kaynağı bulmuş oldular. (2) Bütün ekonomiler açık ekonomi haline gelince birinde ortaya çıkan hastalık ötekilere çok daha çabuk bulaşır oldu. Eskiden tek tek ekonomilerde ya da belirli bölgelerde çıkan ve oraları etkileyen krizler bu yeni düzende çok daha yaygın etkiler yaratmaya başladı. Buna karşılık eskiden en ufak bir kriz ciddi sarsılmalar yaratır ve uzun süreli etkili olurken şimdilerde artık bu büyük eklemlenme sonucu birinden diğerine geçerek kısa sürede kayboluyor.

Küresel sistemde yaygınlık kazanan dalgalı kur rejimi, paraların dış değeri üzerindeki baskıları azalttı. Paraların dış değeri sürekli bir ayarlanma içine girince geçmişte oluşan paranın ani bir devalüasyonla büyük ölçüde değerini kaybedebileceği korkusu ortadan kalktı. Sermaye hareketlerinin serbestliği, dijital teknolojinin de gelişmesiyle birlikte, paranın kısacık sürelerde bütün dünyada tur atabilmesine olanak sağladı. Eskiden bir yerde sorun çıktığında paranın oradan çıkması izinlere tabiyken günümüzde anında bir dijital işlemle çıkıp başka yere gidebilir oldu. Eskiden 'bir an önce parayı çıkarmaya yönelik panik atakların' yerini artık 'sakin biçimde bekleme davranışı' aldı. Buna karşılık insanların dünyanın her tarafındaki finansal piyasalara kolayca girip çıkabilmeleri değerleri alt üst etmeye başladı. Biraz da moda etkisiyle ani sıçramalar ya da düşüşler yaşanabilir hale geldi.

Konvertibilite, insanları para ikamesine ve o da eldeki yerli parayla yabancı para yaratabilme gücüne kavuşturdu. Dünyanın her yanında elindeki yerel parayı verip istediği yabancı parayı alabilen milyonlarca insan sanal merkez bankalarına dönüştü. Bu gelişme para politikası yürütmenin eskisi kadar kolay olmadığı bir ortamın ortaya çıkmasına yol açtı.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda finansal piyasalar büyük ölçüde küresel sisteme yön verir, önderlik eder hale geldi. O nedenle üretimi, tüketim fonksiyonundaki değişmeleri, talebi, tasarruf oranlarını izlediğimiz geçmişten farklı olarak günümüz dünyasında herkes döviz kurlarını, faiz oranlarını, borsaları, merkez bankalarının kararlarını izler oldu.

Bu gelişmeler, yirmi birinci yüzyılı yirminci yüzyıldan ayıran paradigma değişiklikleri olarak karşımızda duruyor. Ne var ki yaşamda karşımıza çıkan bu değişimlere uygun olarak ne hukuksal ne sosyal ne de ekonomik

alanda gerekli değişiklikler yapılabilmiş değil. O nedenle de ekonomi politikasının 2008 krizine yanıt vermesi çok zaman aldı, hâlâ da alıyor. Aslında geçmişte yaşanan bütün paradigma değişimlerinde benzer sorunlar ortaya çıkmış, hukuksal, sosyal ve ekonomik çerçevenin bu değişimlere ayak uydurması zaman almıştı. Ancak bu kez durum geçmişte yaşananlardan çok daha farklı. Bu kez dijital dünyanın yarattığı bambaşka bir ortam var ve bu ortamın bütün dünyada geçerli bir standart çerçeveye oturtulması gerekiyor. İşin zorluğu da burada zaten: Eskiden böyle bir eklemlenme yokken her ülke kendine göre bir düzen kurup devam edebiliyordu. Günümüzde bu mümkün görünmüyor. Bütün ülkelerin bir araya gelip herkesin kabul edeceği ve uyum göstereceği bir çerçeve üzerinde anlaşması zorunlu görünüyor. Bu da dediğimiz gibi öyle kolay bir iş değil. Kolay olmadığını G 20 toplantılarında alınan kararlara uyulmamasından anlayabiliyoruz.

Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Küreselleşmenin bir mucize yaratacağı kanısı başlangıçta oldukça yaygındı. Bu mucize beklentilerinden birisi gelir dağılımının düzeleceği yönündeydi. Öyle olmadı.

Gelir dağılımı araştırması, bir ülkede gelirin nüfus grupları arasında nasıl dağıldığını göstermek üzere yapılıyor. Buna göre nüfus her biri toplamın yüzde 20'sini temsil eden 5 eşit gruba bölünüyor. Sonra her bir grubun GSYH'den ne kadar pay aldığı belirleniyor ve GSYH bu paylarla çarpılınca o grubun GSYH'den aldığı toplam tutar ortaya çıkıyor. Bu toplam tutarları o grubun toplam nüfusuna böldüğümüzde o gruptaki kişilerin toplam gelirden aldığı ortalama geliri buluyoruz.

Kişisel gelir dağılımı bir ekonomide yaratılan gelirin, o ekonomideki kişiler arasında ne şekilde dağıldığını; fonksiyonel gelir dağılımı ise ücret, faiz, rant, kâr gibi üretim faktörlerinin yaratılan gelirden (GSYH) ne kadar pay aldığını ölçmeye yarayan analizlerdir. Kişisel gelir dağılımında adaleti ölçmek için kullanılan araçlar arasında en yaygın kullanılanı Gini katsayısıdır. Eğer gelir dağılımı tam anlamıyla eşitse, yani bütün değerler Lorenz Eğrisi analizinde kullanılan grafikteki mutlak eşitlik çizgisi üzerindeyse o zaman Gini katsayısı sıfır çıkacak demektir. Gini katsayısı sıfır ile bir arasında değ-

Tablo 4: Dünyada Seçilmiş Ülkelerin 2021 Yılındaki Gini Katsayıları

Ülkeler	Gini Katsayısı
Azerbaycan	0,2245
Slovenya	0,2441
Slovakya	0,2476
Çekya	0,2483
Ukrayna	0,2668
Finlandiya	0,2773
Norveç	0,2797
Macaristan	0,2938
Polonya	0,2993
Fransa	0,3236
Almanya	0,3238
Japonya	0,3294
Yunanistan	0,3304
İngiltere	0,3504
Endonezya	0,3833
Türkiye	0,4100
ABD	0,4195
Arjantin	0,4243
Meksika	0,4511
Brezilya	0,5311
Güney Afrika	0,6273

https://www.statista.com/forecasts/1171540/gini-index-by-country

şen bir katsayıdır ve sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı eşitliğinin, bire yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını gösterir.

Tablo 4 bize eski sosyalist blok üyesi ülkeler ile kuzey ülkeleri dışındaki ülkelerin gelir dağılımının bozuk olduğunu gösteriyor. Eski sosyalist ülkelerin ve kapitalist sisteme tam olarak entegre olmamış sosyal demokrasiyle yönetilen kuzey ülkelerindeki gelir dağılımının dünyanın en iyileri arasında olması, kapitalist sistemin gelir dağılımı eşitliğini bozduğunun belki de en önemli kanıtı olarak karşımızda duruyor. Küreselleşmenin üzerinden

neredeyse kırk yıl geçmiş olmasına karşın dünyada gelir dağılımında bir düzelme olmadığı gibi son yıllarda orta sınıfın giderek daha da çökmesine yol açan bir bozulma gözleniyor. Küreselleşme bu alanda da olumlu bir gelişme yaratamamış görünüyor.

İstatistiklerin Tartışılır Hale Gelmesi

Son yılarda en çok tartışılan konulardan birisi de resmî kuruluşların yayımladığı istatistik verilerin doğruluğu konusu. Yayımlanan enflasyon ve işsizlik verileri başta olmak üzere, büyüme, GSYH, nüfus verilerinin tamamı üzerinde ciddi kuşkular var. En ciddi kuşkular herkesin her gün karşılaştığı fiyatlar nedeniyle enflasyon verilerinde ortaya çıkıyor. Bu kuşkular hemen hemen bütün ülkeler için geçerli. Gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar bile enflasyonun doğru ölçülmediğini, yaşanan enflasyonun açıklanandan daha yüksek olduğunu öne sürüyor. Böylesi şikâyetler gelişmekte olan ülkelerde çok daha fazla. Çünkü buralarda iktidarlar, bu tür ölçümleri yapan kurumlar üzerinde çok daha fazla siyasal güce ve etkiye sahip. Bu eleştiriler ve şikâyetler küreselleşme öncesinde söz konusu değildi ya da en azından bu boyutta sorunlar yoktu. Eskiden, Sovyetler Birliği zamanında, birliğe dâhil ülkelerle ilgili olarak açıklanan istatistik verilerin doruluğu konusunda kuşkular vardı ama başka ülkelerle ilgili böyle iddialar yoktu. Günümüz dünyasında siyasetçiler, hükümetlerini başarılı gösterebilmek için bu tür yollara başvurabiliyor. Kuşkusuz kamu kurumlarının, siyasetin giderek daha fazla etkisi altına girmesi de bu gelişmede çok önemli bir rol oynuyor.

Dünyanın her yerinde başta enflasyon verileri olmak üzere istatistikler tartışılır hale geldi. Bunun bir nedeni ölçüm yöntemlerinin eksikliği diğer nedeni ise kurumların itibar kaybıdır.

Enflasyon konusunda belki de en ciddi tartışmaların yaşandığı ülkelerin başında Türkiye geliyor. Sokaktaki insan, açıklanan verilere inanıp inanmamak bir yana gerçek durumla açıklanan enflasyon arasında en az iki kat fark

olduğunu öne sürüyor. Açıklanan enflasyon da aslında çok yüksek olduğu için iki kat fark denildiği zaman gerçek enflasyon olarak düşünülen oran üç haneye doğru gidiyor.

İstatistiklerle oynanması, işin etik yönü bir tarafa bırakılsa bile iki büyük sorun yaratıyor: (1) İnsanların bunları açıklayan kurumlara ve hükümete olan güveni kayboluyor. (2) Ekonomi politikasının yanlış uygulanmasına neden oluyor.

İnsanların görüp yaşadığı fiyat artışlarına karşılık enflasyonu olduğundan daha düşük açıklayan kurumlar itibar kaybediyor. Yıllar içinde elde edilmiş itibarın kaybı çok hızlı olur. Ve onu bir daha kazanmak uzun yıllar alabilir. Ayrıca bir konuda bile üzerinde oynanmış verilerin açıklanması başka verilerin de yanlış olduğu kanısını yaratır.

Verilerle oynanmasının önemli bir sonucu da ekonomi politikasının doğru uygulanamamasıdır. Gerçekte enflasyonun yüzde 100 olduğunu ama istatistik kurumunun enflasyon oranını yüzde 50 olarak açıkladığını düşünelim. Bu durumda merkez bankası enflasyonla mücadele amacıyla başta faiz ve zorunlu karşılıklar olmak üzere uygulayacağı para politikası araçlarını yüzde 50 enflasyonu düşürmeye göre ayarlayacaktır. Örneğin faizi yüzde 50'ye çıkaracaktır. Bu düzenleme yüzde 100 oranındaki enflasyonu frenlemeye yetmeyeceği için merkez bankasının bu girişimi hiçbir işe yaramayacaktır.

Yirminci yüzyılda pek rastlanmayan bu yeni eğilim yirmi birinci yüzyılda oldukça sık rastlanan bir olay haline geldi ve ekonomi politikasından sonuç alınmasını zorlaştırdı. Bu yanlıştan kurtulmanın yolu istatistik kurumlarının tamamen bağımsız hale getirilmesinden geçiyor. İstatistik kurumlarına atanacak yöneticiler özel kesim temsilcilerinin ağırlıkta olduğu bir kurul aracılığıyla yapılmalı ve bu kurumların bütçeleri özel kesimden alınacak katkılarla yapılmalıdır. Bağımsızlık ancak böyle sağlanabilir.

"Açıklanan resmî istatistiklerin tartışmaya konu olmaktan kurtarılmasının yolu, istatistik kurumlarına gerek malî gerekse idarî açıdan bağımsızlık vermekten geçiyor."

"Her tarafta her konuda birbirine benzer gibi görünen ama farklı olan gelişmeler görülüyor. Bu durumda yaklaşımların da farklı olması gerekiyor."

Farklı Durumlar Faklı Yaklaşımlar

Düşük Faiz ve Finansal Yatırım İllüzyonu

Reel faiz hesabı geleceğe ilişkin bir hesaplamadır. Enflasyonun yüksek olduğu yerlerde şöyle bir formülle hesaplanır:

Reel Faiz = (1 + Nominal Faiz) / (1 + Beklenen Enflasyon Oranı) −1

Bankaya bir yıl vadeli yüzde 40 faizle para yatırdığımızı ve bir yıl sonrası için enflasyonun yüzde 30 olacağının beklendiğini varsayalım. Bu değerleri formülde yerine koyduğumuzda:

Reel Faiz = (1 + 0,40) / (1 + 0,30) − 1
= 0,077

ya da yüzde 7,7 olarak reel faizi hesaplamış oluruz.

Bu durumda pozitif reel faiz beklentisi söz konusu demektir. Eğer beklenen enflasyon gerçekleşirse bu kişi enflasyondan yüzde 7,7 daha fazla faiz almış olacaktır.

Faizin yanlış belirlenmesi ekonomiyi sıkıntıya sokar. Sonradan hatanın düzeltilmesi ekonomiyi düzeltmeye yetmeyebilir.

Reel faiz hesabı geleceğe ilişkin bir hesap olsa da bitmiş bir dönem için de benzer hesaplama yapılabilir ve geçmişte reel faizin ne olduğu bulunabilir. Bu durumda formül şu şekilde ifade edilebilir:

Gerçekleşmiş Reel Faiz = (1 + Gerçekleşmiş Nominal Faiz) /
(1 + Gerçekleşmiş Enflasyon Oranı) −1

Bir ekonomide enflasyonun yüzde 80, buna karşılık merkez bankasının yönlendirmesiyle mevduat faizlerinin yüzde 40 olduğunu ve bir yıl önce bankaya yatırılan mevduata yüzde 40 faiz verildiğini düşünelim. Bu durumda gerçekleşmiş reel faiz:

Gerçekleşmiş Reel Faiz = (1 + 0,40) / (1 + 0,80) −1 = − 0,22

yani yüzde −22 olarak hesaplanır.

Bu durumda bir yıl önce bankaya yatırılan mevduata yüzde eksi 22 negatif reel faiz alınmış olur. Bu durumda bu şekilde parasını bankaya yatıran kişi zarar etmiştir.

Buradaki kritik nokta enflasyon hesabının gerçekleri yansıtıp yansıtmadığıdır. Eğer açıklanan enflasyon verisi gerçeği yansıtıyorsa negatif reel faizi gören kişiler paralarını bankaya yatırmayıp başka alanlara yatırmayı tercih ederler. Eğer açıklanan enflasyon verisi gerçeği yansıtmıyorsa işler karışır. Özellikle enflasyonu yüksek olan ekonomilerde bir de veriler gerçeği yansıtmıyorsa o zaman işin içinden çıkılmaz olur. Ülkedeki istatistik kurumunun yüzde 80 olan enflasyonu yüzde 35 olarak gösterdiğini varsayalım. Bu durumda bu şekilde açıklanan enflasyonu baz alarak yapılacak reel faiz hesabı şöyle olur:

Gerçekleşmiş Reel Faiz = (1 + 0,40) / (1 + 0,35) −1 = 0,037

ya da yüzde 3,7.

Bu durumda kişi pozitif yüzde 3,7 oranında reel faiz elde ettiğini sanır. Oysa gerçek durum yukarıdaki gibi yüzde −22 negatif reel faizdir.

Buna finansal yatırım yanılsaması adını veriyoruz.

Bu tür bir yanılsama yaratmanın siyasal iktidar için iki yararı vardır: (1) Tasarruf mevduatının çekilmesi önlenir. (2) İnsanların servetleri, onlara belli edilmeden vergilendirilmiş olur. Bu tür uygulamaları gelişmiş ekonomilerde, eğitim düzeyi yüksek olan ülkelerde yürütmek kolay değildir.

Buna karşılık bu uygulamalar gelişme yolundaki ülkelerde sık rastlanan uygulamalardır. Bu farklılık bize çeşitli gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde farklı yaklaşımlar olabileceğini gösteren örneklerden birisidir.

Resesyon ve Slumpflasyon

Resesyon ve slumpflasyon birbirine çok yakın iki kriz halidir.

Resesyon ekonomide küçülme halidir. Bununla birlikte ekonomide bir çeyreklik dönemde yaşanacak bir küçülme hali resesyon olarak tanımlanmamaktadır. Genel olarak ekonomik faaliyetlerin daralması, küçülmesi olarak ifade edilse de son yıllarda çok daha spesifik bir tanımlama getirilmiştir. Buna göre eğer bir ekonomide üst üste iki çeyrek GSYH küçülmesi yaşanmışsa o ekonomide resesyon söz konusu demektir.

Slumpflasyon ise enflasyona küçülmenin eşlik etmesi hali olarak tanımlanıyor. Bir başka ifadeyle ekonomide enflasyon olgusu yaşanırken ekonomi küçülüyorsa o ekonomide slumpflasyon (enflasyon içinde küçülme) hali var demektir.

Resesyonda da slumpflasyonda da küçülme söz konusudur. Bu iki ekonomik krizi birbirinden ayıran en önemli faktör enflasyondur. Resesyonda dikkat çekici bir enflasyon söz konusu değildir. Buna karşılık slumpflasyonda enflasyon vardır ve yüksek kabul edilen bir düzeydedir.

Bu ikisi arasındaki ayrım uygulanacak ekonomi politikası açısından önemlidir. Resesyonda, enflasyon korkusu olmadığı için ekonomi politikası büyümeyi sağlamak üzerine kurulur. Oysa slumpflasyonda hem büyümeyi yeniden sağlamak hem de enflasyonu düşürmek bir arada hedeflenmek durumundadır. O nedenle slumpflasyonla uğraşmak resesyonla uğraşmaktan çok daha zordur.

İki farklı ekonomi düşünelim. İlkinde enflasyon yüzde 3 ve iki çeyrek üst üste yaşanan ekonomik küçülme yüzde 1 olsun. Bu durum tipik bir resesyon halidir. İkinci ekonomide enflasyon yüzde 30 ve ekonomik küçül-

Ekonomide bir çok kriz hâli vardır. İçinden çıkılması en zor olanı slumpflasyondur.

me yüzde 1 olsun. Bu durum tipik bir slumpflasyon halidir. İkisinin birbirinden farkı enflasyon oranının ilkinde düşük ikincide yüksek olmasıdır. Bu durumda bu iki ekonomide aynı ekonomi politikası uygulanamaz. İlkinde enflasyon korkulacak düzeyde olmadığı için talebi artıracak, ekonomiyi canlandıracak şekilde kamu harcamaları artırılabilir ya da vergilerde indirim yapılabilir. İkincide bunlar yapılamaz. Yapılacak olursa zaten yüksek olan enflasyon hızla hiper enflasyona doğru evrilebilir. Onun için ağırlığı para politikasına vererek önce küçülmeyi biraz daha artırmak pahasına enflasyonu tek haneye düşürmek hedeflenmelidir.

Enflasyon konusunda alınacak ekonomi politikası önlemleri büyüme konusunda alınması gereken ekonomi politikası önlemleriyle genel olarak çelişki içindedir. Bu iki hedef arasında bir çeşit ödünleşme (trade off) söz konusudur. Bir başka deyişle büyümeyi yükseltmeye yönelik önlemler enflasyonu da yükseltir, buna karşılık enflasyonu düşürmeye yönelik önlemler büyümeyi de düşürür. Ülkede slumpflasyonun egemen olduğunu yani enflasyonun yüksek (iki haneli) ve büyümenin de eksi olduğunu düşünelim. Bu durumda uygulanması gereken politikalar karışıktır. Enflasyonla mücadele edilecekse vergilerin artırılması, kamu harcamalarının düşürülmesi, merkez bankası faizinin yükseltilmesi gerekir. Ne var ki bu önlemler enflasyonun düşürülmesine yardımcı olsa da büyümenin daha da eksiye gitmesine yol açar. Büyümeyi canlandırmak hedefleniyorsa o zaman bu sayılanların tersinin yapılması yani vergilerin düşürülmesi, kamu harcamalarının artırılması, merkez bankası faizinin düşürülmesi gerekir. Bunlar yapılırsa enflasyon iyice yükselir.

Bu iki sorunu yani bu iki büyüklük arasındaki ödünleşmeyi aynı anda çözebilmenin bir tek yolu vardır: Geleceğe ilişkin beklentileri düzeltmek. Bunun da yolu ekonomi politikalarının yanına başka bir takım önlemler katabilmekten geçer. Ülke riski yüksekse ve bu risk yüksekliğine siyasal ve sosyal sorunlar neden oluyorsa onların çözülmesi geleceğe ilişkin beklentilerin düzelmesini sağlar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin iyileştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanmaya çalışılması, dış politikada daha barışçıl girişimlerde bulunulması gibi girişimler geleceğe ilişkin beklentilerin düzelmesine ve ekonomide alınan önlemlerin sonuç vermesine yardımcı olur.

* * *

Ücret Artışlarının Yansımaları

Enflasyonun yükseldiği bir ortamda ücretlerin artırılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Enflasyon düşürülemediğinde özellikle gelirini buna göre ayarlama olanağı olmayan ücretli kesimin satın alma gücünde ortaya çıkacak düşüşlerin ücret artırımlarıyla ayarlanması gerekmektedir. Bu, yalnızca ücretlinin desteklenmesi açısından değil aynı zamanda ekonominin canlılığını kaybetmemesi açısından da gereklidir. Çünkü satın alma gücünün sürekli düşmesi insanların taleplerinin düşmesine, bu da büyüme oranının düşmesine ve ardından işsizliğin yükselmesine yol açar.

Bu çerçevede asgari ücretin yüksek oranda artırılması ekonomi açısından canlılığı korumasına ek olarak oldukça karmaşık sonuçlar yaratacak bir adımdır. İlk olarak asgari ücretin artırılması diğer bütün ücretlerin buna paralel veya yakın oranlarda artırılmasını gerektirir. Aksi takdirde çalışanların çoğu asgari ücret düzeyinde ücret alır hale gelir. Dolayısıyla ücret artışı asgari ücret alanlarla sınırlı kalmayıp bütün ücretlilere yayılır. Bunun iki sonucu olur: (1) Talep artışı ortaya çıkar ve bu artış enflasyonun daha da artmasına neden olur. (2) Şirketlerin maliyetleri yükselir ve bu yükseliş bunu kaldıramayacak olan şirketlerin işten eleman çıkarmasına yani işsizliğin yükselmesine yol açar.

Enflasyonun yükseldiği ortamlarda asgari ücretin ve diğer ücretlerin artırılması şarttır ama asıl kalıcı çözüm enflasyonu, baz etkisiyle düşmesine aldanmayarak gerçek anlamda düşürecek önlemlerin alınmasındadır.

Asgari ücret uygulamaları çoğu ülkede geçerli olmakla birlikte miktarları ve artış oranları ülkelerin yaşadığı enflasyon oranlarına göre farklılık gösterir. Enflasyon oranı yüzde 2-3 dolayında olan ülkelerde asgari ücretin enflasyon kadar artırılması ekonomide ciddi etkiler yaratmaz. Buna karşılık enflasyon oranının yüzde 50-60 olduğu ülkelerde asgari ücretteki benzer artış oranları enflasyonu artırıcı etkiler yaratır. Bu etkiler bir süre sonra asgari ücrette ek artışlar talep edilmesi-

Enflasyon yükselirken ücretler artırılır, ücret artışları talebin artmasına o da enflasyonun yükselmesine yol açar.

ni gündeme getirir ve ekonomi bu alanda giderek bir ücret artışı-enflasyon artışı-ücret artışı kısır döngüsüne girer.

Asgari ücret artışı enflasyon üzerinde şu etkileri yaratır: (1) Asgari ücret artışı, eğer firmaların üzerinde kalırsa, üretim miktarında pek bir değişikliğe neden olmazken fiyatların yükselmesine ve işsizliğin artmasına yol açar. (2) Asgari ücret artışı, devlet tarafından üstlenilse bile asgari ücret dışındakilerin de benzer ücret artışı talepleri ortaya çıkacak ve sonuçta ister istemez ücretlerden dolayı maliyetlere gelecek artışlar fiyatlara yansıyacaktır. (3) Asgari ücreti kısmen devlet, kısmen firmalar üstlenirse bu durumda bir miktar maliyet artışı bir miktar da kamu harcaması artışı olacağı için fiyatlar yine artacaktır.

Asgari ücret artışının yaratacağı etkileri ikiye ayırarak değerlendirelim: (1) Kısa dönemde: Özel kesimde maliyetler artacak, işten çıkarmalar ve dolayısıyla işsizlik oranında artış yaşanacak, maliyet artışları fiyatlara yansıtılacak ve enflasyonda yükseliş olacaktır. Ayrıca maliyet artışları nedeniyle ihracatta düşüş ortaya çıkabilecektir. Görüleceği gibi kısa dönemli etkiler olumsuz etkilerdir. (2) Orta-uzun dönemde: Asgari ücret ve paralel olarak diğer ücretlerdeki artış, tüketim eğilimi yüksek olan ücretli kesimin daha çok harcama yapmasına bu da talebin artmasına yol açacaktır. Bunun sonucunda, gelirler de artacak ve GSYH büyümesi yukarı gidecektir. Ekonominin canlanması, talebin ve büyümenin artması, özel kesimin cirolarında artışlar yaratarak, başlangıçtaki kayıplarını telafi edecek gelişmelere yol açabilecektir. Harcamalardaki artış, dolaylı vergilerin, gelirlerdeki artış da dolaysız vergilerin tahsilâtını artıracağı için devletin vergi gelirlerinde artış ortaya çıkacaktır. Görüleceği gibi orta-uzun dönemli etkiler olumlu etkilerdir.

Dolar Bollaştıkça Değeri Yükseliyor

Ekonomide sloganlaşmış hipotezlerden birisi de para arzı arttıkça paranın değerinin düşeceği ve enflasyonun yükseleceği tezidir. Bu tez genel olarak doğru olmakla birlikte konu bütün dünyada kabul gören ve alış verişlerde ortak olarak kullanılan (rezerv para konumundaki) bir para söz konu-

Talep yasasına göre bir malın miktarı artarsa fiyatı düşer. Eğer söz konusu para rezerv paraysa burada istisna ortaya çıkabilir.

su olunca bu tez tam olarak geçerli olmuyor. Dolar bu tanıma tam olarak uyan bir para.

Nisan 2022 itibarıyla Fed bilançosunun aktif büyüklüğü yaklaşık 8,4 trilyon dolardı. Bu zirveden iniş başladı ve 2023 Eylül ayı itibarıyla 7,4 trilyon dolara geriledi. Küresel Kriz'in başladığı tarih olarak kabul edilen 2008 yılı Ağustos ayında bu miktar yaklaşık 830 milyar dolardı. Demek ki 2008 Ağustosuyla 2022 Nisanı arasında Fed bilançosunun aktif toplamı 7 kattan fazla artış göstermiş. Ağustos 2008'de dolaşımdaki dolar banknotlarının tutarı yaklaşık 830 milyar dolar iken 2023'de bu miktar 5,5 trilyon dolara yükselmiş bulunuyor.

Fed'in Küresel Kriz'in başlangıcından bugüne kadar dolaşıma çıkardığı ek 4,5 trilyon doların üzerindeki para, bilançoda yaklaşık 7,6 trilyon dolarlık bir artış yaratmış bulunuyor. Hangi açıdan bakarsak bakalım Küresel Kriz'in başlangıcından itibaren basılan dolarların yarattığı fiziksel ve sanal alım gücü artışı müthiş boyutlara ulaşmış görünüyor.

Bu kadar dolar basılmış ve onunla bu kadar yüksek alım gücü yaratılmış iken acaba doların değeri nasıl gelişmiş? Bu sorunun yanıtını doların 6 önemli para birimine (euro, yen, pound, Kanada doları, İsveç kronası, İsviçre frangı) karşı oluşturulmuş olan Dolar Endeksine bakarak verebiliriz. Endeks 100'ün üzerindeyse dolar değerli demektir. Dolar Endeksi 2023 yılı süresince hep 100'ün üzerinde kaldı.

Normal koşullarda bu kadar fazla para basıldığında paranın dış değerini yitirmesi gerekirdi. Doların değerini yitirmemesinin birkaç nedeni var: (1) ABD ekonomisinde bir bozulma ortaya çıktığında, hatta daha çıkmadan önce dünyadaki bozulmaların ABD ekonomisini etkileyeceği anlaşıldığında, Fed hızla karar alıp ekonomiye müdahale ediyor. Bu tür hızlı reaksiyonlar geçmişte hep olumlu sonuçlar verdiği için Fed ciddi bir itibar kazanmış bulunuyor. O nedenle para basarak müdahale ettiğinde sistemi toparlayacağı düşünülüyor. (2) Dolar, biraz da Fed'in kazandığı bu yüksek itibar sonucu, ABD'nin parası olarak algılanmaktan çok dünya parası gibi algılanıyor. Kendi ülkesinin parasının değeri düşenler dolar talep ediyor. (3) Başka ülkelerde finansal yatırımı (plasman) olan gelişmiş ülke fonları ve yatırımcıları o ülkelerdeki plasmanları satıp çıkarlarken dolar talep ediyorlar.

(4) Söz konusu fonların gösterdiği teminatlar yetersiz hale gelince ek teminat için yeniden dolar alıyorlar.

Sonuçta arzı hızla artsa da bütün bu nedenlerle talebi daha fazla artınca doların değeri düşmek bir yana yükseliyor. Fed eğer dolar basmasaydı talepte yaşanan artış nedeniyle doların değeri çok daha fazla yükselecek, bu da ABD ekonomisi açısından ciddi bir rekabet kaybına yol açacaktı.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bize dolar gibi rezerv paraların diğer paralardan ayrıştığını ve miktarı bollaşsa da değerinin düşmediğini göstermiş bulunuyor. Bu durumda bu sloganlaşmış hipotezi de rezerv paralar ve rezerv olmayan paralar olarak ikiye ayırıp yeniden değerlendirmek gerekiyor.

Eski Hastalık Enflasyon Çeşitlenerek Geliyor

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan enflasyonist genişlemeler sonucu merkez bankaları, enflasyon yaratmayacak, reel büyümeyle at başı gidecek kadar para basmayı hedef alır oldular, hatta bu bir tabu haline geldi. Yirminci yüzyılın sonlarından başlayarak para arzını hedef alan yaklaşımların yerini enflasyon hedeflemesi yaklaşımı alırken ihtiyaçtan fazla para basmak tabu olarak kalmaya devam etti. 2006 yılında ABD'deki Subprime Mortgage Kriziyle ucu görünen ve sonra 2008'de Lehman Brothers'ın batışıyla su yüzüne çıkan Küresel Kriz'le birlikte bu tabu yıkıldı. Başta ABD Merkez Bankası Fed olmak üzere, İngiltere Merkez Bankası (BOE), Avrupa Merkez Bankası (ECB), Japonya Merkez Bankası (BOJ) ve sonrasında onları izleyen birçok merkez bankası para basarak talebi canlandırma yoluna gittiler. Para basma tabusunun yarattığı izlenimi yenmek için de buna 'parasal genişleme' gibi farklı algı yaratacak bir isim verdiler. Yaptıkları şey aslında para basıp bu parayla hazine ve diğer bazı finans ku-

Eskiden talep ve maliyet enflasyonu ve bunların birkaç çeşidi vardı. Günümüzde slumpflasyondan greedflasyona kadar farklı çeşitler çıktı.

ruluşlarının tahvillerini satın alarak piyasaya para sürmek ve talebi canlandırmaktı.

Para basma tabusunun yıkılmasından sonra merkez bankaları iki yoldan birisini izledi. Bazıları (Fed, BOE, ECB, BOJ gibi) basılan parayla piyasadan ağırlıklı olarak hazinenin ve bir miktar da finans kuruluşlarının tahvillerini satın aldılar. Bu uygulama dolaylı olarak hazinelerin, merkez bankaları tarafından finanse edilmesi demekti. Diğer bazı merkez bankalarıysa doğrudan para basıp kredi ya da destek gibi farklı yollarla hazineye veya direkt piyasaya verdiler.

Para basmanın tabu olduğu dönemde, yeni klasik ekonomi okulu ve rasyonel beklentiler teorisinin önde gelen iki temsilcisi Thomas Sargent ve Neil Wallace, bütçe açığını para basarak finanse etmenin daha az enflasyon yaratacağını öne sürünce hem büyük şaşkınlık yaratmışlar hem de oldukça fazla eleştiri almışlardı. Fed başta olmak üzere gelişmiş ekonomilerin para basarak finansman sağlamasının ilk sonuçlarına baktığımızda Sargent ve Wallace'in önerisinin yanlış olmadığı, çok miktarda para basılmasına karşın gelişmiş ülkelerde ciddi boyutta enflasyon doğmadığı sonucuna varabiliriz. Buradaki kritik nokta ekonomi toparlanıp da talep yükselmeye başladığında bu para bolluğunun ne olacağı sorusudur. Fed, bu sorunu, ekonomi toparlandığında fazla parayı piyasadan çekip sterilize ederek çözmeyi planlıyordu. Bunu da 2018'de uygulamaya geçirmişti. Ne var ki ekonomideki gidiş yeniden bozulunca bu planı iptal edip tekrar para basmaya döndü.

2021'den başlayarak görünüm değişmeye ve gelişmiş ülkelerde de enflasyon yükselmeye başladı. Buna karşın bu yükseliş, basılan para miktarıyla karşılaştırıldığında ihmal edilebilir boyuttaydı.

Para basarak finansman yapmak ülkeden ülkeye, koşuldan koşula değişkenlik gösteren bir konudur. Özellikle ekonominin krize girerek küçülmeye başladığı, vergi indirimlerinin sonuç vermeyeceğinin düşünüldüğü bir ortamda bu döngüyü tersine çevirmek için para basılabilir. Merkez bankaları bu gerçeği görerek Küresel Kriz'le birlikte para basmaya yönelmişlerdir. Bununla birlikte, para basmanın yüksek enflasyona yol açmaması olgusunun rezerv paraya sahip ekonomilerde geçerli olabileceğini gözden kaçırmamak gerekir. Örneğin dolar, rezerv paradır yani dünyanın her yerinde ve hemen hemen her alış verişte kabul edilen bir değişim ve ödeme aracıdır.

Dolayısıyla Fed'in bastığı dolarlar piyasaya sürüldüğünde önemli kısmı çeşitli fonlar tarafından bankalardan düşük faizle kredi olarak alınıp yurt dışında yüksek faiz veren ülkelere gönderildi. İçeride kullanılmadığı için de ABD'de enflasyon yaratmadı. Benzer bir durum euro, pound ve yen için de söz konusu oldu. Bu paralar ait oldukları ülkelerde değil gittikleri yerlerde enflasyon yarattılar. Ülkeye dönüş zamanı gelince (2021 sonrası) bu kez kendi ülkelerinde enflasyona yol açtılar.

Parası rezerv para olmayan, dolarizasyon etkisi altındaki ekonomilerde kur artışı ve enflasyon yükselişi olduğunda normal koşullarda talepte düşüş olması gerekirken tam tersi oluyor, talep ve dolayısıyla harcamalar yükseliyor. Bu durum, fiyat artışının talepte düşüşe yol açacağını öne süren talep yasasıyla çelişkili gibi gözükse de aslında ortada bir çelişki yok. Çünkü kurun ve enflasyonun sürekli arttığı ortamda tüketiciler, ileride, bugünkü fiyatlarla bu malları bulamayacaklarını düşünerek, bugünden satın almaya yöneliyorlar (**öne çekilmiş talep etkisi**). Böylece piyasada talep, arzı aşınca fiyatlar daha da yükseliyor, fiyatlar yükseldikçe de talep yukarıda değindiğimiz nedenle artıyor.

İnsanları tasarruf yerine harcamaya yönlendiren bir başka itici güç faiz oranlarının enflasyon oranının altında olması. Bu durumda insanlar, tasarruf yaptıklarında aldıkları faizle eriyen satın alma gücünü yerine koyamıyorlar ve ileride daha da pahalanacağını düşündükleri malları satın almaya yöneliyorlar. Mallara yönelik talep arttıkça malın fiyatı da artıyor ve birbirini besleyen bir döngü içine giriliyor (**negatif faiz nedeniyle paradan kaçış**).

Kur artışı ve enflasyon yükselişi insanların ellerindeki varlıkların (gayrimenkul, otomobil, beyaz eşya, her türlü elektronik eşya vb.) değerini yükseltiyor. İnsanlar, kendilerini zenginleşmiş hissediyorlar ve harcamalarını artırıyorlar. Hatta gelirleri harcama artışına yeterli olmasa bile borçlanarak imkânlarının üzerinde yaşamaya yöneliyorlar (**servet etkisi**).

Kayıt dışılık sürekli olarak bir artış içinde. Bunda özellikle illegal kazançların ve yüksek vergi oranlarının etkisi var. Piyasalarda karşılaştığımız canlılıkta bu kayıt dışı paraların harcanmasının da katkısı olduğu kuşkusuz (**kayıt dışı harcama etkisi**).

Buraya kadar sayılan çeşitli etkilerin yarattığı olumsuzluklar sonucunda beklentiler de olumsuz hale dönüşüyor ve ileriye dönük harcama planları ve bütçeler yapılırken bu olumsuz beklentiler ister istemez planlara, bütçe-

lere yansıtılıyor. Sonuçta gerçekleşmeler de beklentilerle paralel yönde oluşuyor ve enflasyonu besliyor **(olumsuz beklenti etkisi)**.

Kamu kesimi, başta vergi indirimleri, düşük faiz uygulamaları ve teşvikler gibi çeşitli desteklerle özellikle konut alımları başta olmak üzere harcamaları özendirici etki yapıyor, talebin ve dolayısıyla harcamaların artmasını sağlayarak piyasa canlılığına katkıda bulunuyor **(kamu destekleri etkisi)**.

Birçok ülkede kamu kesiminde israf oldukça yüksek boyuta ulaşmış görünüyor. Bu israf artışı kamu harcamalarının yükselmesine ve enflasyona katkı yapmasına yol açıyor **(kamu israfı etkisi)**.

Ulusal paranın hem iç hem de dış değerinde ortaya çıkan büyük kayıplar başlı başına kriz sayılır. Buna karşılık piyasada yukarıda değindiğimiz çeşitli etkiler altında ortaya çıkan talep ve harcama canlılığı, kurdaki yükselişe ve büyük ölçüde onun yarattığı enflasyon artışına karşılık ekonominin canlı kalmasına ve nüfusun gelir açısından daha iyi konumdaki kesiminin bunu kriz olarak görmemesine yol açar. İşin ilginci nüfusun düşük gelirli kesiminde bulunan insanların bir bölümü de yüksek gelirli kesimin yaşamına bakarak ortada bir kriz olmadığı kanısına varıyor **(optik kanılma etkisi)**.

Günümüz dünyasında enflasyonun farklı görünümleri ortaya çıkmaya başladı. Bu gelişme enflasyonla mücadeleyi daha da olumsuz etkileyecek gibi görünüyor.

Bu farklı görünümlerden birisi İngilizcede eksik anlamına gelen skimp sözcüğünün enflasyonun başına konulmasıyla oluşturulan skimpflasyondur. Skimpflasyon; ürünün içeriğinin değiştirilmesi, kalitesinin düşürülmesi sonucu ortaya çıkan daha düşük değerdeki bir malın aynı fiyatla satılması olgusunu ifade ediyor. Bu yolla fiyat değişmemiş ve enflasyona etki etmemiş gibi görünür oysa gerçek böyle değildir. Tereyağının kilosu 600 TL iken satışlarının düşmesinden endişe ederek yüksek enflasyonun etkisini tüketiciye yansıtamayan üretici 900 gram tereyağına kilosu 100 TL olan margarinden 100 gram katarak bu karışımı kilosu 600 TL'ye ve tereyağ başlığı altında satıyor olsun. Bu durumda bu yeni ürünün gerçek fiyatı 550 TL/Kilo olması gerekirken 600 TL/Kilodan satıldığında üretici buradan 50 TL fazla kazanç sağlamış olur. Tüketici ise tereyağ aldığını düşünerek aslında margarin katılmış bir tereyağına eski tereyağ fiyatını ödemiş olur. Bu örnek, skimpflasyonun tipik örneğidir. Burada enflasyon hesabı yapılan sepete bu mal ister paket olarak isterse gram olarak alınsın içeriği kontrol edilip ayrıştırılmadı-

ğı sürece enflasyona olumsuz etki yapmaz. Fiyat hiç değişmemiş gibi görünür oysa mal değişmiştir.

Farklı görünümlerin ikincisi İngilizcede küçülme, çekme anlamına gelen shrink sözcüğünün enflasyonun başına yerleştirilmesiyle oluşturulan shrinkflasyondur. Shrinkflasyon; ürünün fiyatı aynı kaldığı halde boyut, ağırlık ya da hacminde ortaya çıkan düşüşü ifade eden bir enflasyon türüdür. Bu türde fiyat değişmez ve enflasyona etki etmez göründüğü halde gerçekte ortada bir enflasyonist değişim söz konusudur. Ekmeğin belediyece belirlenmiş 250 gram / 10 TL'lik standart bir fiyatı olduğunu düşünelim. Bir fırın bu fiyatın, maliyetini tam olarak karşılamadığını düşünerek ürettiği ekmeğin gramajını 225 grama düşürerek satmaya başlarsa burada aslında 9 TL'lik bir ekmeği 10 TL'ye satarak 1 TL haksız kazanç elde etmiş olur. Bu da shrinkflasyonun tipik örneğidir. Bu durumda ekmek fiyatı artmamış ve enflasyona etki etmemiş görünse de gerçekte ekmek fiyatı artmıştır. Buna karşılık bu artış fiyat değişmediği için enflasyona yansımaz.

Üçüncü olarak aslında eskiden beri var olan fakat son yıllarda enflasyondaki yükselmeyle iyice yaygınlık kazanan bir olgudan söz edebiliriz. Bu da İngilizcede açgözlü anlamına gelen greed sözcüğünün enflasyonun başına konulmasıyla oluşturulan greedflasyon olgusudur. Greedflasyon; enflasyonun yüksek olduğu ortamlarda üretici ve satıcıların mal ve hizmetleri enflasyonun üzerinde fiyatlarla sunmasını ifade ediyor.

Skimpflasyon ve shrinkflasyon hem malı üreten üreticinin hem de fiyatları derleyip enflasyon oranlarını yayınlayan devletin işine gelir. Üreticiler, ortaya çıkan maliyet artışını tüketiciye belli etmeden fiyata yansıtmış olurken devlet de enflasyonda ortaya çıkacak artışı bu yolla gizlemiş olur. Greedflasyonda ise bir gizleme söz konusu değildir. Üç durumda da zarar görenler tüketicidir.

Newton Yasalarının Enflasyona Uygulanması

Isaac Newton, gelmiş geçmiş en büyük bilim insanlarından birisi olarak kabul ediliyor. Yalnızca fizik bilimini değil bütün diğer bilim dalları-

Newton'un üçüncü hareket yasasından giderek risk artışı sonucu ortaya çıkan enflasyon artışını yeniden eylemsizlik durumuna getirebilmek için ona eşit bir faiz uygulamak gerekir.

nı da etkilemiş görüşleri var. Ekonomi biliminin en önde gelen isimlerinden John Maynard Keynes, Newton üzerine yazdığı bir makalede onun için 'büyücülerin sonuncusuydu' diyor. 1687'de yayımlanan *Principia* adlı eserinde klasik mekaniğin temellerini oluşturan ünlü hareket yasalarını ortaya koydu.

Birinci hareket yasası ya da eylemsizlik yasasına göre, "Bir cisim üzerine dengelenmemiş bir dış kuvvet etki etmedikçe, cisim hareket durumunu (durağanlık veya sabit hızlı hareket) korur." Bu yasa herhangi bir şeyin kendi başına başlayamayacağı, duramayacağı veya yön değiştiremeyeceğini anlatır. Böyle bir değişikliğe neden olmak için dışarıdan bir kuvvet uygulanması gerekir.

Şimdi bu yasayı ekonomiye uygulamaya çalışalım.

Dışa açık, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyi (Tüketici Fiyat Endeksi – TÜFE) ve faiz düzeyini ele alalım. Yılın başında TÜFE'nin 100 olduğunu faizlerin de sıfır olduğunu varsayalım. Eğer enflasyonu etkileyecek risk artışı gibi bir değişiklik olmazsa Newton'un birinci hareket yasasına göre (eylemsizlik yasası) ikinci ayda da endeks 100 düzeyinde devam edecek, faizler de sıfır düzeyinde kalacaktır.

Newton'un birinci hareket yasasını enflasyon açısından şöyle formüle edebiliriz: Risklerde bir değişme yoksa enflasyon oluşmaz.

Risk artışı = 0, TÜFE (enflasyon), eylemsiz = 100
Faiz, eylemsiz = 0

Newton'un ikinci hareket yasası ya da kütle ve hızlanma yasasına göre, "Bir cismin momentumundaki değişim, cisim üzerine uygulanan itme ile orantılıdır ve itmenin uygulandığı düz doğru boyunca meydana gelir." Dolayısıyla bu yasa dışarıdan uygulanan bir kuvvet tarafından etkilenen nesnenin nasıl bir konum aldığını ortaya koyar.

Yılın ikinci ayının başında güçlü bir komşuyla uzlaşmazlığa düşüldüğünü ve ülkeyle ilgili risklerin yükseldiğini düşünelim. Bu durumda sermaye hareketleri serbest olduğu için insanların yerel para biriminin değerinin

düşeceğini tahmin ederek yabancı paralara yöneldiklerini ve bunun önce kuru yükseltmeye başladığını sonra da enflasyon yarattığını varsayalım. Bu durumda denge dışarıdan bir etkiyle bozulmuştur.

Enflasyona yol açan nedeni yukarıdaki örneğimizde risk artışı olarak açıkladık. Bunu Newton'un ikinci hareket yasası çerçevesinde ele alırsak dışarıdan uygulanan güç olan risk artışının enflasyonu ne şekilde etkileyeceğini ele almamız gerekir. Yasaya göre risk artışının enflasyon üzerindeki etkisi riskin büyüklüğüne bağlı olacaktır. Komşu ülkeyle düşülen uzlaşmazlığın bir savaşa dönüşmesi olasılığı varsa o zaman bu durumun kur üzerindeki etkisi yüksek olacak, yerel para yüksek oranda dış değer kaybına uğrayacak, bu kayıp da beraberinde yüksek enflasyon artışını getirecektir.

Newton'un ikinci hareket yasasını enflasyon açısından şöyle formüle edebiliriz: Risk artışı ne kadar yüksekse enflasyondaki artış da o kadar yüksek olur.

Düşük risk artışı = düşük kur artışı = düşük enflasyon artışı

Yüksek risk artışı = yüksek kur artışı = yüksek enflasyon artışı:
TÜFE 100'den 103'e çıkar (örnek olarak).

Newton'un üçüncü hareket yasası, bir cisme kuvvet uyguladığında cisme ne olduğunu açıklar: "İki cisim etkileşime girdiğinde, birbirlerine büyüklük olarak eşit ve zıt yönde güç uygularlar." Ya da "Her etkiye karşılık eşit büyüklükte ve zıt bir tepki vardır."

İlk hareket yasasında verdiğimiz örnekle devam edelim. Risk artışı ve kur yükselişinin yarattığı enflasyona müdahale için hükümetin faizleri yükselttiğini ve o yolla enflasyonu denetim altına almaya yöneldiğini varsayalım. Bu durumda Newton'un üçüncü yasası devreye sokulmuş ve enflasyonu dengelemek için faiz ile karşı güç uygulanmış olur.

Newton'un üçüncü hareket yasasını enflasyon açısından şöyle formüle edebiliriz: Risk artışı nedeniyle ortaya çıkan enflasyonu, yeniden eylemsizlik konumuna geri itebilmek için ona eşit güçte bir faiz uygulamak gerekir.

Enflasyon artışı: TÜFE 100'den 103'e > < Faiz artışı % 3

Ekonomi bazı kavramları fizik biliminden ödünç almıştır. Mesela ekonomide çok kullanılan denge kavramı fizikten ödünç alınan kavramlardan

birisidir. Burada Newton'un klasik mekanik yasaları olarak kabul edilen üç hareket yasasını fizik biliminden ödünç alıp enflasyona uyarladık.

Ekonomi, içinde insan unsuru olduğu için, fizik biliminden farklı olarak beklentilere fazlasıyla açık bir bilim dalıdır. Dolayısıyla meselenin burada açıklanan mekanik yönünden başka bir de beklenti yönü vardır. Örneğin savaş olasılığıyla yükselen riskler, savaş olasılığını ortadan kaldırabileceği düşünülen uzlaşı görüşmeleriyle düşebilir. Böylece önce savaş olasılığıyla olumsuz hale gelen beklentiler risk artışına, sonra da savaşın sona ereceğine ilişkin olumlu beklentiler risk düşüşüne yol açar ve bu değişiklikler enflasyonun yönünü ve derecesini etkiler. O nedenle enflasyonun yükseldiği bir ortamda faizin belirlenmesi konusuyla ilgili karar verilirken bu durumun da dikkate alınması gerekir. Bunlar olumlu yöndeyse faiz artırımı ertelenebilir ya da enflasyondaki artışın altında tutulabilir, olumsuz yöndeyse faizin enflasyon oranından daha fazla artırılması gerekebilir. Faiz, beklentilerle aynı yönde belirlenmezse ek belirsizlik yaratarak enflasyonu daha da yükseltebilir.

Küreselleşme öncesinde ekonomi bilimi çok daha mekanik bir bilim gibi düşünülüyordu. Dışarıya bu kadar açık olmayan ekonomilerde, beklentiler de o ekonominin kendi yapısıyla çok daha fazla bağıntılı olduğu için sınırlıydı. Küreselleşmeyle birlikte beklentiler çok daha geniş bir yer tutar oldu. Günümüzde ekonomi biliminin, beklentileri doğru yönetmesi başarı için şart görülüyor.

Ulusal Para Değer Kaybederse İhracat Artar, İthalat Azalır mı?

Ekonominin en iyi bilinen hipotezlerinden birisi paranın dış değeriyle dış ticaret arasındaki ilişkiyi ortaya koyan hipotezdir. Bu hipoteze göre ülke parası yabancı paralara karşı değer kaybederse ihracat ucuz hale geleceği için artar, ithalat ise pahalı hale geleceği için azalır. Her ne kadar Marshall-Lerner koşulu denilen ve satılan ve satın alınan malların talep esnekliğine göre biçimlenen bir duruma bağlı olsa da doğru bir hipotezdir bu. Ama her hipotez altındaki varsayımlar ve çevrelendiği koşullarla ele alınıp değerlendirilmelidir. Aksi takdirde hipotezlikten çıkar, slogan haline dönüşür. Bu hipo-

tezi gerçek yaşama uygularken yanıtlamamız gereken sorular vardır: İhraç mallarımızı sattığımız ülkelerin ekonomik durumu nasıldır? Acaba onlar bizim artan ihracatımızı alabilecek durumda mıdır? İhraç malları ve ithal malları açısından Marshall-Lerner koşulu mevcut mudur? Bu soruların yanıtlarına bakmadan paranın dış değer kaybının ihracatı artırıp ithalatı düşüreceğini söylemek doğru olmaz.

Ekonomide neredeyse slogan haline gelmiş bazı yaklaşımların koşullara göre yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor.

Bu açıklamalar genel olarak sistemi tanımlamakla birlikte açıklamanın doğruluğunu test etmek için Türkiye örneğini kullanacağız.

2009 yılı Küresel Kriz'in Türkiye'yi etkilediği, ekonominin küçüldüğü, 2010 yılı ise bu küçülmenin yarattığı baz etkisiyle küçülmeye tepki verdiği yıllar olduğu için bu iki yılı değerlendirme dışında tutuyorum.

Tablo 5'e baktığımızda 2002 ile 2008 arasındaki 7 yılda sepet kurun yüzde 15 arttığını yani TL'nin dış değerinin yüzde 15 düştüğünü, aynı dönemde ihracatın yüzde 266, ithalatın ise yüzde 291 arttığını görüyoruz. Bu 7 yıl boyunca TL'nin dış değeri sadece yüzde 15 düşerken ihracat müthiş bir artış göstermiş, ithalat daha da hızlı artmış. Yani TL'nin değerinin fazla düşmediği bu 7 yılda hipotezin ortaya koyduğu iddianın tam tersine ihracatta rekor artışlar olurken ithalat düşmek bir yana ihracattan daha da hızlı artış sergilemiş.

Hipoteze aykırı görünen bu durumun ardında iki neden var: (1) Bu dönemde küresel ekonomik ve ticari büyüme oldukça yüksek. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracatını alan ülkeler bu konuda zorlanmıyor. (2) Türkiye, AB ile tam üyelik müzakerelerine başlamış bulunuyor. Bu yeni oluşum Türkiye'nin ihracatının önünü açıyor. Kurda fazla bir düşüş olmamasına karşın ithalatın artmasının da iki nedeni var: (1) Türkiye'nin üretiminin artması ithal girdi kullanımının artmasıyla mümkün olabiliyor. (2) AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanmış olması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rekor düzeyde artmasına ve Türkiye'nin cari açığı finanse etmesinde büyük rahatlık yaşamasına yol açıyor. Bu durumda Türkiye, ithalat artışından rahatsız olmuyor.

2010 ile 2017 yılları arasındaki 7 yılda sepet kurun yüzde 118 arttığını yani TL'nin dış değerinin yüzde 118 düştüğünü, aynı dönemde ihraca-

Tablo 5: Türkiye'de Ortalama Sepet Kurları (½ USD + ½ Euro), Yıllık İhracat ve İthalat Miktarları

Yıllar	Sepet Kur	İhracat (Milyar USD)	İthalat (Milyar USD)
2002	1,49	36,1	51,6
2003	1,59	47,3	69,3
2004	1,68	63,2	97,5
2005	1,51	73,5	116,8
2006	1,73	85,5	139,6
2007	1,53	107,3	170,1
2008	1,71	132	202
2009	1,84	102,1	140,9
2010	1,74	113,9	185,5
2011	2,1	134,9	240,8
2012	2,04	152,5	236,5
2013	2,13	151,8	251,7
2014	2,55	157,6	242,2
2015	2,91	143,8	207,2
2016	3,16	142,5	198,6
2017	3,79	157	233,8
Değişim (%)			
2002-2008	15	266	291
2010-2017	118	38	26

tın yüzde 38, ithalatın ise yüzde 26 arttığını görüyoruz. Bu 7 yıl boyunca TL'nin dış değeri yüzde 118 gibi yüksek bir hızla düşerken ihracat yalnızca yüzde 38 artış göstermiş, ithalat da düşmek bir yana artmaya devam etmiş.

Bu dönemde de hipoteze aykırı bir görünüm söz konusu olmuş. TL'deki aşırı değer kaybına karşılık ihracatın aynı hızla artmamasının iki nedeni var: (1) 2008 yılında başlayan kriz nedeniyle bu dönemde küresel ekonomik ve ticari büyüme oldukça düşük kalıyor. Bu çerçevede Türkiye'nin ihraç ettiği malları alan ülkeler ithalatlarını fazla artıramıyor. (2) Türkiye'nin, AB ile tam üyelik müzakerelerinde ciddi aksamalar ortaya çıkmış bulunuyor. Bu yeni oluşum Türkiye'nin ihracatının önünü tıkıyor. TL ciddi değer

kaybettiği halde ithalatın neredeyse ihracat kadar artmasının temel nedeni ise üretim ve ihracat artışının ithal girdi kullanımının artmasıyla mümkün olabilmesi.

Ekonomide en çok kullanılan varsayım 'ceteris paribus' (diğer koşullar sabit) varsayımıdır. Eğer diğer koşullar değişiyorsa farklı bir durum vardır ve bu farklılık hipotezin yanlışlığını göstermez, bizim, değişen koşullara bakmamız gerektiğini gösterir.

Verilere bakmadan, teorilerin ve hipotezlerin arkasındaki varsayımları ve koşulları dikkate almadan kitapta yazılanları sloganlaştırıp yola çıkarsak Sherlock Holmes'un dikkat çektiği tuzağa düşebiliriz: "Verileri gözden geçirmeden teori oluşturmak vahim bir hatadır. Bunu yapan kişi sonunda teorisini gerçeklere uydurmaya çalışmak yerine gerçekleri teorisine uydurmak için eğip bükmeye başlar."

Yirmi birinci yüzyıl bütün bu eski hipotezleri gözden geçirip yeni koşullara uyarlamamız gereken bir yüzyıl olacak.

Yeni Merkantilizm

Günümüzde ekonomilerin uluslararası döviz rezervi biriktirmesini bir noktaya kadar olası sıkıntılara karşılık tampon oluşturmak biçiminde kabul etsek bile o noktadan sonrasını merkantilist geleneğin günümüze farklı biçimde yansıması olarak düşünmek gerekiyor.

Merkantilizmin geçerli olduğu çağlarda elde tutulan değerli madenler, gerçek bir değeri temsil ediyor, altın ya da gümüş sikke haline dönüştürüldüğünde doğrudan para haline gelebiliyordu. Günümüzdeki şekliyle merkantilizme kaynaklık eden değerler büyük çoğunlukla ABD veya Avrupa ekonomisinin itibarına dayalı paralar ve para haline dönüştürülmese bile yine altından oluşuyor. ABD ve Avrupa'dan kaynak çekmeye çalışan ekonomiler, elde ettikleri dövizlerin önemli bir bölümünü, rezerv tutmak amacıyla, bu ekonomilerin tahvillerine yatırarak onların harcamalarını finanse etmiş oluyorlar.

Merkez bankalarının rezerv tutma zorunluluğu hissetmesi merkantilizmin günümüzdeki yansıması olarak kabul edilebilir.

2022 yılı itibarıyla dünyadaki 194 ülkenin merkez bankasının döviz ve altın rezervleri 32 trilyon dolardır. Bunlar arasında rekor Çin'e aittir (3,1 trilyon dolar). Onu 1,2 trilyon dolarla Japonya ve 877 milyar dolarla İsviçre izliyor. Gelişme yolundaki ülkelerde Çin'den sonra en yüksek rezervlere sahip ülkeler Hindistan (590 milyar dolar), Rusya (577 milyar dolar), Tayvan (564 milyar dolar), Suudi Arabistan (427 milyar dolar), Brezilya (344 milyar dolar). Gelişme yolundaki ülkelerin rezervlerinin bir bölümü ülkenin kasalarında, bir bölümü yabancı devlet hazinelerinin çıkardığı kâğıtlarda, bir bölümü de yabancı devletlerin merkez bankalarında tutuluyor. Rezervlerin büyük bölümünün ABD Hazine tahvillerine yatırıldığı göz önünde tutulursa ABD'nin cari açığının nasıl finanse edildiği de kendiliğinden yanıtlanmış oluyor.

Son yıllarda başta Çin olmak üzere gelişme yolundaki ülkeler, merkez bankalarının rezervlerinde dolar olarak tutulan dövizlerinin miktarını azaltarak altına dönmeye yöneldiler. Bu nedenle son yıllarda altın talebinde artış oldu. Yirmi birinci yüzyılın ekonomi alanındaki önemli dönüşümlerinden birisi bu alanda olacak gibi görünüyor. Dolar rezervlerdeki ağırlığını kaybetmeye başlayınca uluslararası ticarette de eski ağırlığı kalmayacak. 2000'lerin başında Merkez bankalarının tuttuğu döviz rezervlerinde doların ağırlığı yüzde 70'lerdeydi. Bu oran 2022 itibarıyla yüzde 60'ın altına gerilemiş bulunuyor. Buna karşılık altın rezervlerinde ciddi bir artış var. O nedenle yirmi birinci yüzyıl, merkantilizmin farklı bir biçimde doğuşuna tanıklık etmeye başladı: Değerli madenler yeniden gözde birikim aracı haline geliyor.

Öte yandan blockchain teknolojisinin desteğiyle gelişen kripto paralar ve onların itişiyle ortaya çıkan dijital merkez bankası paraları bu alanda önemli değişikliklerin ilk tohumlarını oluşturuyor. Bu gelişmeler bir süre sonra ülkelerin başka ülkelerden mal satın alır veya onlara mal satarken mutlaka dolara veya diğer rezerv paralara sahip olmasının gerekmeyeceği, dijital paraların bu görevi üstlenebileceğini gösteriyor. Hiç kuşkusuz bu durumun gerçekleşmesi zaman alacak. Ama bu durum gerçekleştiğinde dolar tahtını büyük ölçüde yitirirken ABD'nin hegemon devlet konumu da ciddi biçimde sarsılacak.

"Dünya değişiyor, onunla birlikte ekonomi bilimi ve ekonomi politikası da değişmek zorunda."

Değişen Dünya

Neoliberal Politikalar, Küreselleşme ve Modern Para Teorisi

Neoliberalizm terimi, ilk kez 1950'lerde ortaya atılmış olmasına karşılık asıl olarak 1980'lerde yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Liberalizm, yalnızca ekonomik içerikli olmayan, siyasal ve sosyal bir çerçeveyi de kapsayan bir kavram olmasına karşılık neoliberalizm, daha çok 'bırakınız yapsınlar' yaklaşımına dayalı ekonomik felsefeye geri dönüşü temsil etmek üzere ekonomi alanı için kullanıldı. Neoliberalizm taraftarları, ekonomik ve finansal serbestleştirme, özelleştirme, deregülasyon, serbest ticaret, kamu harcamalarının düşürülmesi ve dolayısıyla ekonomide kamu kesimi ağırlığının azaltılması, özel kesimin önünün açılması, çevreci koruma önlemlerinin hafifletilmesi gibi görüşleri savunuyorlar, bu çerçevenin oluşturulması halinde ekonomik sistemin hiçbir aksamaya meydan bırakmadan çalışacağını ileri sürüyorlardı. IMF, neoliberalizmin bir anlamda yön göstericiliğini üstlenmişti.

Modern para teorisi, para arzı artışını tabu kabul eden Ortodoks yaklaşımın tam tersini öne sürüyor.

Neoliberalizmin doruk noktası, IMF'nin desteği altında, 1990'lardan başlayarak küreselleşmeyle birlikte paraların dalgalanmaya bırakılması ve sermaye hareketlerinin dünya çapında serbest kalması oldu.

Sermaye hareketlerinin serbest kalması özellikle Batılı zengin ülkeler elinde birikmiş fonların daha yüksek getiri veren gelişme yolundaki ülkelere akmasına yol açtı. Bu akış serbestliği bir yandan fon ihtiyacını karşılamakta kolaylık sağlasa da bir yandan da krizlerin bulaşıcılığını artırdı.

Finansal piyasaların herkese açık hale gelmesi bir yandan bilginin paylaşılması ve kullanılmasına imkân sağlamış olsa da bir yandan da bu piyasalardaki dalgalanmaların kitlelere yayılması anlamına geliyor.

Özetle küreselleşme, sermaye hareketlerinin serbest kaldığı, isteyen herkesin istediği para birimine geçmekte özgür olduğu (konvertibilite) ve isteyen herkesin dünyanın herhangi bir yerinde finansal piyasalara serbestçe yatırım yapmasının mümkün olabildiği bir finansal altyapıyı yaratmış oldu.

Yirmi birinci yüzyıl, ülkelerin uygulayacağı para politikasını da temelinden değiştirdi. Eskiden sermaye hareketleri serbest değilken bir ülkede basılan para dışarıya bu kadar kolay çıkamadığı için basıldığı ülkede enflasyon yaratırdı. Sermaye hareketleri serbest kalınca bu görünüm değişti. Eğer parayı basan ABD, Avrupa, İngiltere ya da Japonya gibi rezerv paraya (dünyanın her yerinde alış verişe kabul edilir para) sahip bir ülke ise bu paralar mutlaka içeride harcanmıyor, yurt dışına çıkabiliyor. Örneğin dolar basıldığında Fed bu paraları bankalara verdiğinde bankalar bu paraları fonlara borç olarak veriyor ve fonlar bu paraları yüksek faiz ya da getiri veren gelişme yolundaki ülkelere götürüp oralarda değerlendiriyor. Dolayısıyla bu basılan paralar ABD'de değil gittiği yerde enflasyon yaratıyor. Küresel Kriz süresince Fed'in, İngiltere Merkez Bankası'nın, Avrupa Merkez Bankası'nın ve Japonya Merkez Bankası'nın bastığı paraların yarattığı büyük parasal genişlemenin bu ülkelerde yüksek enflasyon yaratmamasının bir nedeni budur. Aradan zaman geçip ekonomiler toparlanmaya ve gelişmiş ekonomiler de faiz artırmaya başlayınca yurt dışına yatırılmış paralar, kendi ülkelerine geri getirilmeye başlandı ve bu ülkelerde para arzı artışı kendini hissettirir oldu. Ve enflasyon o zaman ortaya çıktı.

Küresel Kriz karşısında neoklasik ekonomi teorisi kökenli ana akım yaklaşımın yetersiz kaldığı görüldüğünde geliştirilen teorilerden birisi olan modern para teorisi, sermaye hareketlerinin serbest olduğu (küreselleşmiş

bir dünyada) paraları rezerv para statüsünde olan ülkelerin bütçe açığı vererek ve para basarak ekonomiyi yönlendirmelerinin enflasyon gibi sorunlar yaratmayacağını vurguluyor.

Modern Para Teorisi, vergi toplamadan kamu harcaması yapılmaması ilkesinin doğru olmadığını savunuyor. Tam tersine önce harcama yapılmasını sonra bu harcamaların yarattığı gelirden ve işlemlerden vergi alınması gerektiğini öne sürüyor.

Modern Para Teorisi yaklaşımı 2008'de başlayan Küresel Kriz sonrasında ABD, Euro Bölgesi, Japonya ve İngiltere gibi ekonomilerde uygulama alanı buldu. Bu ülkelerdeki merkez bankaları parasal genişlemeye giderek, piyasada daha önce kurumlar tarafından satın alınmış bulunan hazine tahvilleri ve bazı kurum tahvillerini satın aldılar. Bu yolla piyasaya likidite verdiler. Böylece modern para teorisinin önce harcama yapıp sonra vergi alma ilkesini bir ölçüde yaşama geçirdiler. Bu uygulama, 2021 yılı ortalarına kadar teoride öngörüldüğü gibi sonuçlar verdi ve enflasyon yaratmadı.

Modern Para Teorisi, adına bakıldığında, ekonomi teorisinin bir parçası gibi görünse de aslında ekonomi politikasının bir parçası. O nedenle küreselliğinin geçerli olup olmadığına, her yerde uygulanıp uygulanamayacağına bakmak gerek. Bu teorinin uygulandığı ülkelere yani parasal genişlemeye başvurmuş olan ekonomilere baktığımızda teorinin doğru işlediğini görebiliyoruz. Bu ülkelerin birtakım ortak özellikleri var. Örneğin hepsinin para birimi (dolar, euro, pound, yen) rezerv para niteliği taşıyor. Bir başka deyişle bu ülkeler kendi bastıkları parayla kendi iç ve dış borçlarını ödeyebiliyor ve paraları bütün dünyada ödeme aracı olarak kabul ediliyor. Basıp dağıttıkları paraların bir bölümü sermaye hareketlerinin serbest kalmış olmasından yararlanarak dünyaya çıkıyor, ülkede kalmıyor. Bu teori, sermaye hareketlerinin serbest kalmasından önce yaşama geçirilmiş olsaydı her yerde enflasyon patlaması yaşanırdı. Zaten geçmişte benzeri uygulamalar hep enflasyonun yükselmesiyle sonuçlandı.

Bu aşamada kritik soru şudur: Acaba parası rezerv para olmayan, dolarizasyon etkisinde bulunan, enflasyon oranı yüksek olan bir ekonomide parasal genişleme olursa ne olur? Bu ekonomilerde parasal genişlemenin, enflasyonun yükselmesine ve paranın dış değerinin daha düşerek dolarizasyona dönüşün artmasına yol açacağını düşünüyorum. Çünkü bu ekonomilerin paraları rezerv para değil. Yani bu ülkeler ne kadar para basarsa bassın

dış ticaret işlemlerini yürütebilmek, dış borçlarını ödeyebilmek için dışarıdan döviz bulmak zorundalar. Bu da para arzının artırılması halinde paralarının önce dış sonra da iç değerini yitirmesine yol açacak gelişmeler yaratır. Bu çerçeveden bakılınca parasal genişlemenin, parası rezerv para olmayan, dolarizasyona maruz ve enflasyonu yüksek olan gelişme yolundaki ülkelerde modern para teorisinin ortaya koyduğundan farklı olarak enflasyonun yükselmesine neden olacağını söylememiz mümkün.

Bu durumda Modern Para Teorisi parası rezerv para konumunda olan, dolarizasyon etkisinde olmayan ve düşük enflasyonlu gelişmiş ekonomiler için geçerli; buna karşılık parası rezerv para olmayan, dolarizasyon etkisi altında bulunan ve enflasyonu yüksek olan gelişme yolundaki ekonomilerde geçerli olmayan bir teoridir. Bu açıdan da küresel olmayan bir yaklaşımdır.

Neoklasik Rasyonalizme Tepkiler: Post Otistik Ekonomi Eleştirisi

Fransa'daki ünlü École Normale Supérieure Üniversitesi'nden bir grup ekonomi öğrencisi, 2000 yılında *Le Monde* gazetesinde bir bildiri yayınlayarak günümüz ekonomi öğretisinde ana akım teorisi olarak geçerli olan neoklasik ekonominin kabullerine karşı çıktılar. Öğrenciler mevcut ekonomik yaklaşımı otistik olarak tanımladıklarından bu karşı çıkışlarına da Post Otistik Ekonomi adını verdiler.

Bu bildiri, Fransa'da başlayan ve tüm dünyaya yayılan Post Otistik Ekonomi Hareketi'nin başlangıcı oldu. Hareketin çıkış noktası, ekonomide gereksiz matematik kullanımı ve bunun da katkısıyla ekonomi biliminin gerçek yaşamdan koparıldığı ve bu nedenle de sorunlara çözüm bulamadığı yaklaşımıydı. Bu hareketi ortaya atanlar, ekonominin yaşama yaklaşımında yanlışların, eksiklerin olduğunu, o nedenle de ekonomi eğitiminin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürdüler.

Dünya ekonomisi, 2008 yılında Küresel Kriz'le sarsılınca Post Otistik Ekonomi yaklaşımı daha bir dikkat çekmeye başladı. Başlangıçta ABD'nin mortgage kredilerine bağlı bir çalkantı olarak çıkan kriz; kısa sürede dün-

Post Otistik Ekonomi eleştirisi ekonomi bilimine öğrencilerden gelen ilk tepkiydi.

ya finans piyasalarında büyük ve derin etkiler yarattı. Birçok finans kurumu battı, bazılarına devletler el koydu ya da destek vermek zorunda kaldı.

Küresel Ekonomik Kriz'in sinyallerini iktisatçıların algılayamamış olmasıyla, zaten sorgu altında bulunan neoklasik ekonominin baştan aşağıya sorgulanması gündeme geldi. Başlangıçta yarattığı ilgiden sonra bir kenara itilmiş duran Post Otistik Ekonomi yaklaşımı yeniden gündeme geldi ve ekonomi biliminde reform yapılması görüşü giderek ön plana çıkmaya başladı. Hatta mesele, ekonomi teorisinde ve uygulamasında egemen görüş olan neoklasik ekonomi yaklaşımının Küresel Kriz'in nedeni olup olmadığının tartışılmasına kadar uzandı.

École Normale Supérieure öğrencilerinin karşı çıkışı büyük ölçüde haklıydı ve aslında tam zamanında yapılmış bir karşı çıkıştı. Ekonomi bilimi, ekonomik yaşamda küreselleşme ve onun itici gücü olan sermaye hareketlerinin serbest kalmasıyla oluşan yeni paradigmayı açıklayabilecek bir atılımı yapamamış, bu değişimin yaratacağı sorunlara çözüm bulacak bir yapıya geçememişti. Küresel Kriz çıktığında, ekonomi politikası, büyük ölçüde yirminci yüzyılın serbest olmayan sermaye hareketlerine ve sabit ya da güdümlü kur rejimlerine göre biçimlendirilmiş bir teorik altyapıya uygun olarak yürütülüyordu. Bu yaklaşımın yirmi birinci yüzyılın yeni yapısına yön verebilmesi mümkün olmadığından 2008 yılında Küresel Kriz yaşandı. Krizden sonra pek çok çalışma grubu kuruldu, piyasalar, ekonominin yapısı yeniden gözden geçirildi, birçok rapor yayınlandı, öneriler getirildi. Buna karşın ekonomi biliminin ve özellikle de ekonomi politikasının yaklaşımlarında önemli bir değişiklik olmadı. Makro ihtiyati tedbirler adı altında yeni görünen bazı düzenlemeler yapıldıysa da aslında bu düzenlemeler eski dolaysız müdahalelerin biraz yumuşatılarak yenilenmesinden başka bir şey değildi. Benzer şekilde para politikasında 'parasal genişleme' adı altında bir takım girişimler geliştirildi ama bu da para basmanın yeni bir şekle büründürülerek uygulamaya sokulmasından başka bir şey değildi.

Bugün ekonomi bilimi, baştan aşağıya, varsayımlarıyla, hipotezleriyle, yasaları ve teorileriyle yeniden ele alınmaya ve günümüz dünyasına uygun değişimlerden geçirilmeye her zamankinden daha fazla muhtaç görü-

nüyor. Geçmiş paradigmayı baştan sona değiştirecek kadar önemli bir değişim olan sermaye hareketlerinin serbest kalmasına uygun adımların yapısal olarak da teorik alanda da atılması gerekiyor. Aksi takdirde parası rezerv para konumunda olan ülkeler bastıkları parayı bankalara verip onların durumunu toparlıyor, bankalar da bu paraları fonlara satıyor. Fonlar bu paraları alıp gelişmekte olan ülkelere götürüp oradan para kazanıyor. Gelişmekte olan ülkelere gelen bu ek harcama gücü oralarda enflasyon yaratıyor. Böylece rezerv paraya sahip ülkeler bir yandan kendi ekonomilerini toparlarken bir yandan da enflasyonu, gelişmekte olan ülkelere ihraç etmiş oluyorlar. Eskiden her ülkenin para arzı kendi ekonomisini etkilerken şimdi rezerv para sahibi ülkelerin para arzı artışı bütün dünyayı etkiliyor. O zaman bunun çözümünün de küresel kapsamda düşünülmesi gerekiyor.

Bu noktada 1944 yılında Beton Word görüşmeleri sırasında John Maynard Keynes'in ortaya attığı Keynes Planına geliyoruz. Keynes, aslında Dünya Bankası'nı bir çeşit merkez bankalarının merkez bankası olarak düşünmüştü. Dünyanın parasal sistemine Dünya Bankası yön verecekti. Ama sonuçta ABD Hazine Bakan Yardımcısı Henry Dexter White'ın sunduğu plan kabul edildi ve Dünya Bankası, savaşta yıkılan ekonomileri kurtarma işlevini üstlenirken ödemeler dengesi sıkıntısına giren ülkelere yardım işlevi de IMF'ye verildi. Bugün Dünya Bankası gelişme yolundaki ülkelerin projelerini destekleyen krediler veren bir kuruluş olarak görev yapıyor. IMF ise başlangıçta dünyadaki parasal gelişmelerin ortaklaşa bir zeminde yönlendirilmesini sağlayacak bir kuruluş olarak düşünülmüşken bugün ABD Hazinesi'nin bağlı kuruluşu haline gelmiş durumda görünüyor. Her iki kurum da bugünün dünyasına uygun olarak uluslararası parasal iş birliğini sağlayacak bir biçimde yeniden örgütlenmek zorundadır. ABD, hegemon devlet konumunu diğer ülkeleri ve bu iki kurumu hiçe sayarak değil onlarla iş birliği yaparak yürütmek zorundadır. Eğer ABD, bu gidişi görerek bu iki kurumu uluslararası parasal ve mali ilişkileri diğer ülkelerle ortaklaşa yönlendirecek bir yaklaşım içine giremezse bugünkü gidiş daha da hızlanacak ve dünya yeniden çok kutuplu bir yapıya ve soğuk savaşa geri dönecek gibi görünüyor.

Bunları yaparken bu iki kurumu uluslar üstü bürokrasi haline getirecek düzenlemelerden kaçınmak en önemli meseledir.

* * *

Psikolojinin Ekonomiye Katılması: Davranışsal Ekonomi Yaklaşımı

Ekonomi bilimi ilk kez bilimsel bir çerçevede ortaya atıldığında adına siyasal ekonomi (İngilizcede political economy) denmişti. Siyasal ekonomi denmesinin nedeni bu yeni bilim dalının siyasetle ve içinde bulunduğu sistemin ideolojisiyle iç içe konumda bulunmasıydı. Her siyasal sistemin ayrı bir ekonomi bilimi vardır. Evrenselliği konusundaki en önemli eleştiri de buradan gelir zaten. Kapitalizmin ekonomi bilimi ayrıdır, sosyalizmin ekonomi bilimi ayrıdır.

Siyasal ekonomiye, sadece ekonomi denilmesi Alfred Marshall ile başladı. Marshall'a kadar yazılan bütün ekonomi kitapları siyasal ekonomi adını taşırdı. Matematiksel analizi ve psikolojiyi, ekonomi bilimine birer analiz aracı olarak sokan Marshall, ekonomi biliminin artık ideolojiden soyutlandığını ve fizik gibi matematik gibi bir bilim haline dönüştüğünü ve dolayısıyla ekonomi adını almayı hak ettiğini düşünmüş olmalı.

Oysa Marshall bu düşüncesinde haklı değildi. Ekonomi, her ne kadar matematik ile aşırı derecede desteklenir olsa da, her ne kadar birçok kavramını fizik biliminden devşirmiş olsa da hiçbir zaman bir ideoloji bilimi olmaktan dolayısıyla da siyasetin etkisinden uzaklaşamadı. Bugün okullarda okutulan, tartışmalara temel oluşturan, çeşitli konuları hepimizin gözümüz kapalı olarak üzerinde konuşabildiğimiz bir çerçevede sunan ekonomi bilimi kapitalist sistemin ekonomik yapısı üzerine kurulu bir bilimdir.

Neoklasik ekonomi teorisi tam olarak kapitalizmin kabulleri üzerine oturur. Bunları sıralamak gerekirse: (1) İnsanlar rasyoneldir, dolayısıyla en doğruyu ve kendilerine en fazla yararlı olanı seçerler. (2) Piyasa sistemi rasyonelliğin ve en yararlının öne çıkmasına yol açar. (3) Piyasa sistemi bütün dengeleri kendiliğinden en iyi düzeyde oluşturur (görünmez el teorisi).

Davranışsal ekonomi özellikle mikroekonominin psikolojiden ayrı düşünülmemesi açısından önemli bir katkı getirdi.

(4) Karşılıklı ticaret herkesin refahını artırır (Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi).

Belki 50 yıl öncesine kadar bu kabullerin doğruluğunu pek tartışmayan iktisatçılar bunları giderek daha fazla sorgular oldular. Her gün yanıtlanması daha zor yeni sorular geliyor gündeme. İnsanlar gerçekten rasyonel mi? Bütün kararlarını, kendilerine en fazla yararlı olan seçeneği tercih ederek mi alırlar? Piyasa sistemi rasyonelliği ve en yararlının öne çıkmasını sağlar mı? Ekonomideki dengeler, kendiliğinden en iyi biçimde kurulur mu? Ticaret gerçekten herkesin refahını artırır mı? Yanıtlarımız olumluysa kapitalist sistemin sürekli içine düştüğü bu krizler neyin nesi? Eğer ekonomi bilimi ideolojiden soyutlanmışsa niçin bu krizleri önleyemiyor?

Bugün bu soruların yanıtını ekonomi bilimi tek başına veremiyor. O nedenle her geçen gün psikoloji, ekonomi bilimine ve özellikle mikroekonomiye daha fazla giriyor. Son yıllarda bu çerçevede geliştirilmiş olan ayrı bir ekonomi yaklaşımı ortaya çıktı: Davranışsal ekonomi.

Alfred Marshall ve neoklasik okulun kurucularının yaklaşımlarını önceki dönem ekonomi yaklaşımlarından ayıran en temel özellik onların psikolojiyi ekonomiye monte ederek olaya yaklaşmış olmalarıydı. Bütün mesele bu montajın doğru yapılmış olup olmadığında yatıyor. Çünkü Marshall ve neoklasiklerin psikolojiyi monte ettikleri ekonomi bilimi, bütün iddialarına karşın siyasetten ve ideolojiden soyutlanmış değildi.

Davranışsal ekonominin psikolojiyi, geçmişte olduğundan daha fazla olarak, ekonomiye yerleştirmeye başlaması ekonomiyi siyasetten ve ideolojiden ayırabilecek bir girişim değil. Çünkü davranışsal ekonomi asıl olarak mikroekonomi dediğimiz ve ekonomi biliminin tüketici davranışları ve firma davranışlarını inceleyen alt dalına uygulanabilir bir yaklaşım. Bir başka ifadeyle toplumun tümünü ilgilendiren ekonomik konularla ilgilenen makroekonomiye psikolojik yaklaşımdan çok sosyolojik yaklaşımlar egemen olmak durumunda.

Bu çerçeveden baktığımızda davranışsal ekonomi yaklaşımı kişilerin, firmaların ekonomik yaklaşımlarını analiz etmekte, anlamakta ve çözüm üretmekte çok yararlı olsa da makroekonomik meselelerdeki katkısı daha sınırlıdır.

* * *

Dış Ticarette Yeni Yöntemler ve Kur Savaşları

Elektronik ticaret ya da kısaca e-ticaret, hizmet ve ürünlerin internet üzerinden satışa sunulduğu ticaret türüne verilen addır. Yirmi birinci yüzyılda dijital devrimin giderek hız kazanması ve yaygınlaşması sonucunda e-ticaret denilen ticaret biçimi de hızla yayılmaya başladı. Dijital devrimin yol açtığı değişiklik insanların zamanının önemli bir bölümünü mobil cihazlarının başında geçirmelerine yol açtı. Bunun bir sonucu olarak girişimciler, mobil cihazlar için özel uygulamalar geliştirerek bu yeni kanal üzerinden ticareti ve finans hizmetlerini yaygınlaştırmaya başladılar.

Küresel olarak 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 5 milyar internet kullanıcısı olduğu tahmin ediliyor. Kullanıcı sayısının en düşük olduğu bölge Afrika, en yüksek olduğu bölge de Kuzey Amerika olarak karşımıza çıkıyor. 2022 yılı itibarıyla dünya çapında 2,2 milyar insanın e-ticaret kanallarıyla alış veriş yaptığı tahmin ediliyor.

İnternet üzerinden yürütülen e-ticaret, doğrudan tüketiciye satış yöntemi olarak adlandırılan modelin bir parçasıdır. E-ticaretin geleneksel ticaret yollarına göre üstünlüğü, satıştan reklama kadar her türlü satış faaliyetinin internet üzerinden yapılmasına imkân sağlamasıdır. E-ticaret ayrıca personel ve ofis kirası gibi işletme maliyetlerinin de azalmasını sağladığı için işletmelere büyük bir maliyet üstünlüğü getirmektedir.

E-ticaretin yaygınlaşması birçok yeni sorunu da beraberinde getirmiş bulunuyor. Örneğin bu satışların nasıl vergilendirileceği, vergilendirme için ortak bir zemin bulunup bulunamayacağı, özellikle de uluslararası e-ticarette vergi meselesinin nasıl çözümleneceği meseleleri bu konuların arasında bulunuyor. Şimdilik her ülke meseleyi kendi vergi sistemi çerçevesinde çözmüş görünüyor. Ne var ki bu çözümün ne kadar böyle gideceği henüz tam olarak yanıtlanamayan bir soru olarak ortada duruyor.

Yirmi birinci yüzyıla gelene kadar serbest ticareti savunanların birden ticareti kısıtlamaya girişmeleri ilginç bir çelişki yarattı.

Uluslararası e-ticarette Çin ve diğer Uzak

Doğu ülkelerinin büyük üstünlüğü var. Çin, yıllar önce ABD ve Avrupa markalarını ve ürünlerini taklit ederek başladığı bu ticarette o kadar ileri gitti ki artık bu tür taklit ürün ve markalara ihtiyaç duymuyor, kendi markalarını üretiyor. Uluslararası ticaretin yanı sıra uluslararası sermaye hareketlerinin de serbest kalmasıyla mal alım satımı herkesin kendi evinden bilgisayarının başında yürüteceği bir iş haline gelmeye başladı. E-ticaretin hacmi her geçen gün arttığı için bir noktadan sonra devletlerin bağımsız ticaret politikaları yürütmesi ve buna dayalı kısıtlama ve düzenlemeler yapması imkânsız hale gelecek.

Para politikasının bağımsızlığını önemli ölçüde kaybetmesinin yanı sıra şimdi de dış ticaret politikası bağımsızlığını kaybediyor.

Yirmi birinci yüzyıl, devletlerin ekonomi politikası yürütmede bağımsızlığını kaybetmesine sahne olacak. Hatta olmaya başladı bile. O nedenle Dünya Ticaret Örgütü'nün bu gelişmeyi yönlendirebilecek biçimde yeniden örgütlenmesine gerek var.

Uluslararası ekonomi, ülkeler arasında gerçekleşen üç temel ilişki üzerine kuruludur: (1) Mal ve hizmet alış verişi (dış ticaret), (2) Sermaye hareketleri, (3) Emeğin dolaşımı.

İlk ikisi serbest ama emeğin dolaşımı birkaç istisnai bölge dışında serbest değil. Hatta neredeyse dolaşımını yasaklayacak kadar katı koşul ve kurallara tabi.

Özetle bu üç faktör içinde dolaşımı en serbest olanı sermaye, vergi gibi bazı yükümlülükler ödenmesi kaydıyla nispeten serbest olanı mal ve hizmet ticareti, kısıtlı olanı ise emek.

Mal ve hizmet ticaretine getirilen kısıtlamalar çeşitli yöntemler denenerek yapılıyor. Gümrük vergilerinin yükseltilmesi, tarife dışı engeller (ithalatı zorlaştıracak kurallar, denetimler), anti damping ve telafi edici vergi önlemleri gibi uygulamalar bu yöntemlerin en bilinenleri.

Bretton Woods sistemi ve onun getirdiği kurumlar olan IMF, Dünya Bankası ve GATT (sonra Dünya Ticaret Örgütü) önceki dönemde ortaya çıkan ticaret savaşlarının yarattığı refah kayıplarını gidermeyi görev edinmişti. İkinci Dünya Savaşı öncesinde kimi ülke ithal ikamesi modeli uyguladığı için, kimi ülke dış ticaret açığını kapatmak için mal ve hizmet ticaretine çeşitli kısıtlamalar uygulamış ve bu uygulamalar dünya refahının düşmesine yol açmıştı. Bretton Woods sistemi dünya ticaretinin gelişmesinin dünya

refahının artmasına katkıda bulunacağı kabulüne dayanıyordu. Aslında bu kabul kapitalizmin 'karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayalı refah artışı kabulünün' de temelini oluşturuyor. Dünya Bankası, önceleri savaşta yıkılan Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine katılmasını sağlamayı hedef edinmişti. Bu misyon tamamlandıktan sonra gelişmekte olan ülkelerin altyapı yatırımlarını uygun koşullarla kredilendirerek onların dünya ticaretine aktif katılımını sağlamaya yöneldi. IMF, ödemeler dengesi sıkıntısına düşen ülkelerin dünya ticaretinden çekilmesini önlemek için geçici destekler vermeyi hedef alıyordu. GATT ile başlayan ve Dünya Ticaret Örgütü ile devam eden oluşum da dünya ticaretinin kurallarını belirliyordu. Bretton Woods sistemi uzun süre dış ticaret kısıtlarına başvurulmaksızın yürütülebilen bir düzen kurmuştu. Küreselleşme bu düzenin doruk noktasıydı. Bu noktaya varıldığında artık dünya ticaretine eski sosyalist ülkeler de katılmış, olay genişlemiş ve geri döndürülemez bir aşamaya ulaşmıştı. Yirmi birinci yüzyılın başlarında görünüm böyleydi.

Ne var ki yaşam kitaplarda ya da planlarda öngörülenden çok daha karmaşık ilişkiler yaratabiliyor. Mal ve hizmet ticaretinin, serbest kalan sermaye hareketlerinin eşliğinde, geri dönülemez bir serbestliğe ulaştığı düşünülürken işler tersine dönmeye başladı.

Önce kur savaşları başladı. ABD ile Euro Bölgesi arasında ya da belki daha doğru bir ifadeyle dolar ile euro arasında bilek güreşiyle kur savaşları gün yüzüne çıktı. Ne var ki bu bilek güreşi şaka gibi bir görünüm taşıyordu. Yani ikisi de galip gelmek için değil de berabere kalmak için sahneye çıkmış gibiydiler. Sonra iş ciddileşmeye başladı. Zaman zaman iki taraf da güçlü bir para birimi istemediklerini dile getirir oldular. Çünkü para biriminin böyle bir ortamda güçlenmesi demek ihracatın düşmesi, ithalatın artması ve dolayısıyla ticaret açığının yükselmesi demekti. Biraz daha zaman ilerleyince bu kez kur savaşlarına Japonya da katıldı. Japonya'nın derdi Çin ve Kore ile idi. Onların para birimlerini düşük tutması aşağı yukarı benzer ürünleri ihraç eden Japonya'nın ihracatını sıkıntılı bir duruma sokuyordu.

ABD yönetimi öteden beri karşılıklı ticarette açık verdiği ekonomilere belirli ölçülerde baskı uyguluyordu. Bu baskı özellikle de Çin'e yönelikti. Çin de bu baskılara yuanı değersiz tutup ihracatını kurla destekleyerek karşılık veriyordu. Bunları tam olarak bir ticaret savaşı diye nitelendirmek o zaman için pek doğru olmazdı. Çünkü baskılar daha çok sözlü ya da

Dünya Ticaret Örgütü üzerinden yürüyor, kur düzenlemeleri de üstü kapalı yapılıyordu.

Tıpkı sermaye hareketlerinin serbest kalmasında olduğu gibi dış ticaretin de giderek serbestleşmesi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin sınırlandırılması önceden düşünülemeyen birçok sorunu ortaya çıkardı. Bu sorunlar Dünya Ticaret Örgütü yapısında çözümlenemez hale geldi. Oysa uluslararası ticaretin serbestliğinin korunması kapitalist sistemin temel taşlarından birisidir. Bu durumda tıpkı Dünya Bankası ve IMF meselesinde olduğu gibi Dünya Ticaret Örgütü'nün çok daha fazla yetkiyle ve yaptırım gücüyle donatılarak uluslararası ticareti biçimlendirmesinden başka çözüm görünmüyor. Aksi takdirde bütün kararlar sonunda hegemon devlet konumundaki ABD'ye kalıyor, o da kendi çıkarı ne yöndeyse ona göre çözüm geliştiriyor.

Tıpkı IMF ve Dünya Bankası için vurguladığımız gibi Dünya Ticaret Örgütü'nün de uluslar üstü bir bürokrasi haline dönüşmemesi önemlidir.

Ekonomik Gücün El Değiştirmesi

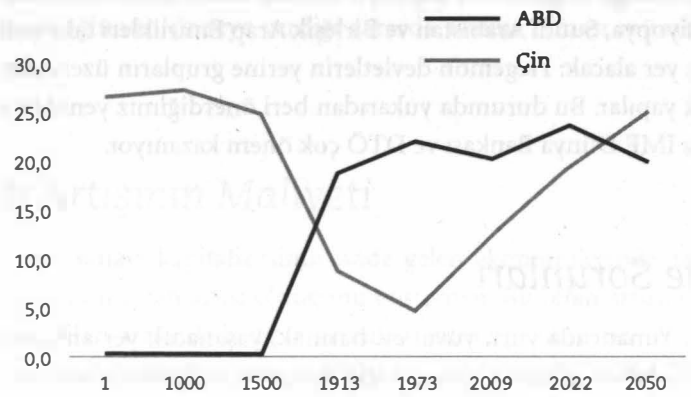
Ekonomi tarihçisi Angus Maddison'un hesaplamalarına göre 1 yılından (milattan) 2050 yılına giderken ekonomik güçlerde ciddi değişim olacak. Asya kıtası ekonomik güç olarak öteki kıtaları geçecek. Bunun en belirgin göstergesi Çin'de yaşanan değişim.

Grafik 2 bu durumun devamı halinde ABD ve Çin arasındaki güç dengesi değişiminin nasıl olacağını ortaya koyuyor. (ABD'ye ait eski verilerin, ABD çok sonra kurulduğu için bugünkü ABD topraklarına geçmişte isabet eden GSYH olarak hesaplandığı dikkate alınmalı.)

Tıpkı 1500'lerde olduğu gibi 2000'lerde de Asya kıtası dünyanın itici gücü olacak.

1500'lere kadar ABD çok düşük bir GSYH'ye sahipken, Çin, dünyanın en büyük gücü konumundaydı. ABD'nin çıkışı bütün Batı'yla birlikte 1500'lerden itibaren başlıyor ve hızla devam ediyor. Buna karşılık Çin, aynı dönemde gerileme döngüsüne giriyor. Bunun çeşitli ne-

Grafik 2: Ekonomik Gücün Zaman İçinde El Değiştirmesi (ABD ve Çin GSYH)

Angus Maddison, Contours of the World ve IMF, World Economic Outlook Database, October 2023'deki verileri kullanarak tarafımdan hazırlanmıştır.

denleri var ama en önemli nedenlerinden birisinin Çin'in büyük keşifler için yaptığı girişimleri (Tarihçi Gavin Menzies, Amerika da dâhil birçok yerin keşfinin Batılılardan önce Çinliler tarafından yapıldığını öne sürüyor.) terk ederek içine kapanmaya karar vermiş olmasıdır. Grafiğin de ortaya koyduğu gibi ABD 1800'lerde Çin'i geçiyor ve İkinci Dünya Savaşı'na doğru da Batı'nın hegemon devleti konumunu İngiltere'den devralıyor. Çin, 1970'lerin sonuna doğru yeniden dışa açılma politikasına döndükten sonra ihracata yönelik sanayileşme politikasıyla müthiş bir çıkış ivmesi yakalıyor ve bu ivme günümüzde de devam ediyor. 2030'larda Çin'in ABD'yi yakalayacağı ve sonra arayı açarak büyümeye devam edeceği tahmin ediliyor.

Bu değişime biraz daha geniş perspektiften bakarsak Güneyin (Brezilya, Çin, Hindistan) Kuzeyi (ABD, Kanada, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya) geçeceğine ilişkin tahminlerle karşılaşıyoruz.

Bu gelişme daha önce de değindiğimiz gibi dünyanın bütün dengelerini değiştirecek bir gelişme olarak karşımızda duruyor.

Bu tahminler bize BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinin dünya ekonomisinde gücü ele geçireceğini ve dolayısıyla ABD'nin hegemon devlet konumunu sürdürmesinin mümkün olama-

yacağını gösteriyor. Ne var ki bu gelişme, en azından bir süre, yeni bir hegemon devletin çıkmayacağını gösteriyor. Çünkü bir tarafta ABD, Kanada, Avrupa Birliği, İngiltere ve Japonya olacak; öteki tarafta Arjantin, Mısır, İran, Etiyopya, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri takviyeli BRICS ülkeleri yer alacak: Hegemon devletlerin yerine grupların üzerinde anlaştığı ortak yapılar. Bu durumda yukarıdan beri önerdiğimiz yeniden yapılandırılmış IMF, Dünya Bankası ve DTÖ çok önem kazanıyor.

Çevre Sorunları

Ekoloji; Yunancada yurt, yuva, ev, barınak, yaşanacak yer anlamına gelen 'oikos' ve bilim anlamına gelen 'logia' kelimelerin birleştirilmesiyle türetilmiş bir kelimedir. İlk kez Alman zoolog Ernest Haeckel (1834-1919) tarafından 1869 yılında kullanılmıştır. Ekoloji kısaca; canlıların, öteki canlılar ve cansız çevreyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır.

Bu konuda yapılmış bütün çalışmalara, bütün uyarılara karşın insanoğlu çevreyi hızla kirletmeye, bozmaya devam ediyor. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan büyük nüfus ve refah artışı, yaşam süresinin yükselişi ve bunların da etkisiyle tüketim artışı çevre sorunlarını doruk noktaya taşımış durumda.

Dünya nüfusunun hızlı artışı, sağlıksız kentleşme, nükleer gücün çeşitli alanlarda kullanımının yaygınlaşması, savaşlar, çevreye zarar veren çeşitli tarım ilaçları, temizlik amaçlı kimyasal madde kullanımının artması çevre kirliliğini artıran başlıca etkenler. Bu olumsuz etkenlerin artışı hava ve su kirlenmesi, sera etkisinin ortaya çıkarak havanın ısınması başta olmak üzere birçok geri döndürülmesi zor sorunlar yaratıyor. İnsanoğlu, daha rahat yaşam koşulları içinde olmak için çevreye zarar vermeyi göze alıyor. Böylece kendisinden sonraki kuşaklar için son derecede olumsuz bir çevrenin ortaya çıkmasına yol açıyor.

Sürekli çevreye zarar vererek gelişmeyi sürdürmek mümkün değildir.

Artan çevre sorunları, doğal yaşamı bozarak yalnız insanların değil, bütün canlıların yaşamlarını olumsuz yönde etkiliyor.

Her ne kadar Sanayi 4.0 ile birlikte çevreye yönelik zararların azalacağı iddiası olsa da ge-

leceğe damga vuracak olumsuz gelişmelerden birisi kapitalizmin yaratabileceği yeni krizlerden çok yaratmaya devam ettiği çevre sorunlarıdır.

Dünyada bu kadar yüksek hızlı nüfus artışı ve talep artışı devam ettiği sürece insanoğlunun çevreye verdiği zararda azalma olması mümkün görünmüyor.

Refah Artışının Maliyeti

Tablo 6 bize sanayi kapitalizminin önde gelen ekonomilerinde 1850'den bu yana ciddi bir refah artışı olduğunu gösteriyor. Bu refah artışı, özellikle 1950-2022 yılları arasında katlanarak yukarı gitmiş görünüyor.

Sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı refah artışı gerek sağladığı rahat yaşam koşulları gerekse sağlık sorunlarının çözümüne olumlu katkısıyla dünya nüfusunun hızla artmasına yol açtı.

Tablo 6: Dünyanın En Gelişmiş Ülkelerinin GSYH ve Kişi Başına Gelirlerinin 1850-2022 Arası Değişimi

GSYH (Milyar USD)	**1850**	**1914**	**1929**	**1950**	**2022**
Fransa	58	134,2	194,2	220,5	2.783
Almanya	48,2	202,2	262,3	265,4	4.072
İtalya	33	95,4	125,2	165	2.010
İngiltere	63,3	226,9	251,4	347,9	3.071
Kanada	3,3	32,6	52,2	102,2	2.140
ABD	42,6	477,6	843,3	1.455,9	25.463
Kişi Başına Gelir (USD)					
Fransa	1.597	3.236	4.710	5.186	46.020
Almanya	1.428	3.059	4.051	3.881	53.560
İtalya	1.350	2.543	3.093	3.502	43.788
İngiltere	2.330	4.927	5.503	6.939	46.831
Kanada	1.330	4.025	5.065	7.291	48.955
ABD	1.806	4.799	6.899	9.561	64.703

Kaynak: Angus Maddison http://www.ggdc.net/maddison/ve IMF, WEO Database, October 2023.

Tablo 7: Sanayi Kapitalizmine Önderlik Eden Ülkelerdeki Nüfus Artışı

Nüfus (bin)	1850	1914	1929	1950	2022
Fransa	36.350	41.476	41.230	42.518	67.940
Almanya	33.746	66.096	64.739	68.375	84.080
İtalya	24.460	37.526	40.469	47.105	58.860
İngiltere	27.181	46.049	45.672	50.127	66.970
Kanada	2.485	8.093	10.305	14.011	38.930
ABD	23.580	99.505	122.245	152.271	333.200

Kaynak: Angus Maddison http://www.ggdc.net/maddison/ve IMF, WEO Database, April 2022.

Tablo 7'de görüldüğü gibi, nüfus artışı, Kanada ve ABD'de diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha hızlı olmuş görünüyor. Bununla birlikte nüfus artışının başka nedenleri olduğu da gözlerden uzak tutulmamalı. Aksi takdirde refah artışının çok daha sınırlı olduğu Hindistan, Çin, Bangladeş gibi ülkelerdeki nüfus artışını yalnızca sağlık koşullarındaki iyileşme ve gelirdeki artışla açıklamak mümkün olmaz.

Sanayi üretiminin yapıldığı fabrikaların ve diğer birimlerin yarattığı atıklar, karbon monoksit, bu sanayi birimlerinde üretilen ürünlerin (otomobiller, klimalar, buzdolapları vb.) neden olduğu çevre kirliliği ve sonuçta bunların katkısıyla ortaya çıkan küresel ısınma ciddi sorunlar çıkarıyor. Daha fazla üretim daha fazla çevre bozulmasına yol açıyor.

Sanayinin gelişmesi, refahın artmasıyla birlikte birçok yan alanda da gelişmeye yol açıyor. Sağlıkta yeni buluşlar gündeme geliyor, insan yaşamı uzuyor, hastalar daha uzun süre yaşayabiliyor. Refah artışı nüfus artışını da birlikte getiriyor. Artan nüfus çevreye daha çok zarar veriyor. Çünkü artan nüfus doğaya ait şeyleri (suyu, ormanları, bitkileri, hayvanları) daha çok tüketiyor.

Dünya nüfusunun hızlı artışı ve büyüme hırsı Malthus'u haklı çıkaracak biçimde çevre sorunları yaratıyor.

Her yıl tonlarca fosil, mineral, metal ve biyolojik atık, enerji elde edilmek üzere yeryüzüne çıkarılıyor. Her geçen gün ormanlar biraz daha fazla yok ediliyor. Dünya hızla çölleşiyor. Denizler çöplerle doluyor. Büyüklüğü yaklaşık

olarak Hindistan kadar olan ve çoğunluğu plastik maddelerden oluşan bir yüzen çöp adası okyanuslarda dolaşıyor. Su kaynaklarımız hızla kirleniyor ve tükeniyor. Hava kirliliği milyonlarca insanın yaşamını, sağlığını tehdit ediyor. Pek çok canlı türü son 100 yılda yok oldu.

Sanayi kapitalizminin yarattığı en büyük çelişki refah artışının çevre koşullarının bozulmasına yol açması olarak karşımıza çıkıyor. Bugün Çin, Hindistan, Bangladeş gibi kalabalık nüfuslu ülkelerde yaşayan insanların büyük çoğunluğunun ortalama refahın altında yaşadığını, zaman geçtikçe bu insanların refahında artış olacağını ve dolayısıyla çevreyi zedeleyecek malları daha çok tüketeceklerini düşünürsek bu çelişkinin giderek büyüyeceğini ve ileride refah kaybına yol açacağını tahmin edebiliriz.

Bugünün refah artışı yarının refah kaybını kucağında taşıyor. Dünya, iklim ve çevre sorunlarıyla uğraşmak için çeşitli girişimlere sahne oluyor. Bunlardan birisi 1972'de kurulmuş bulunan UNEP'dir (Birleşmiş Milletler Çevre Programı). UNEP, çevre konusunda eşgüdümü sağlamak, çevre durumunu sürekli gözden geçirmek, uluslararası dikkati bu alana çekmek ve çevre politikası geliştirmek amaçlarını taşısa da bu alanda fazlaca bir yol alabildiğini söylemek zordur.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi insan kaynaklı çevresel kirliliklerin iklim üzerinde tehlikeli etkileri olduğunu kabul ederek atmosferdeki sera gazı oranlarını düşürmeyi ve bu gazların olumsuz etkilerini en aza indirerek belli bir seviyede tutmayı amaçlamaktadır. Sözleşmenin en zayıf yanı yaptırımının olmamasıdır.

Özetle vurgulamak gerekirse çevre ve iklim değişikliği konularında dünya henüz olumsuz gidişi önlemeye yönelik gerekli önlemleri alabilmiş değildir. Çevrenin ve iklimin giderek bozulması bu yüzyılın ilerleyen yıllarında ülkelere son derecede yüksek maliyetler yükleyecek gibi duruyor. Bu da önceki yıllarda yaşanan refah artışının bir maliyeti olarak dünyanın karşısına çıkacak bir fatura olacaktır.

Prekarya ve Sanayi 4.0

Prekarya; precariousness (güvencesiz) ve proleratariat (emeğini satarak geçimini sağlayanlar) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir

kelime. Prekarya kategorisine giren kişiler reklamcılık, yazılımcılık, programcılık, çevirmenlik, yarı zamanlı öğretmenlik gibi iş oldukça çalışan ve ona göre para kazanan kişiler olarak tanımlanabilir.

İşsizlerin sayısı artarken işi olanların da güvenceleri azalıyor. Emeğin gücünün de giderek azaldığını görüyoruz.

Kavramı ilk kez ortaya atan iktisatçı Guy Standing, 20'nci yüzyılın son çeyreğinde küreselleşmeyle neredeyse bir arada ortaya çıkan neoliberal uygulamaların yarattığı yeni yaklaşımların işçi sendikalarına güç kaybettirdiğini ileri sürüyor. İşçi sendikaları artık eski pazarlık ve emekçiyi koruma gücünü yitirdiği için bu durum, eskisine göre çok daha az güvenceye sahip bir çalışanlar sınıfı yaratmış bulunuyor. Standing'e göre sürekli olarak işini kaybetme endişesi altında yaşayan bu kesim, bir yandan da uç akımlara kapılma eğiliminin yükselmesi sonucu toplum ve demokrasi açısından tehlikeli bir durum yaratıyor.

Gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere doğru ilerledikçe işler daha da karışıyor. Prekarya tanımı Batı'daki durumu tanımlamak için yeterli olabilir ama gelişmiş ülkeler dışındaki durumu tanımlamaya yetmiyor. Gelişme yolundaki ekonomilerde iş güvencesi düşük olarak çalışanların yanında bir de güvenceden tamamen yoksun durumda çalışanlar var. Mesela Türkiye'de hiçbir sosyal güvenceye tabi olmaksızın çalışanların toplam işgücü içindeki payı yüzde 30 dolayında bulunuyor (2021). Yani çalışanların üçte birine yakını işini kaybettiği anda hiçbir güvenceye sahip değil. Sadece çalıştığı sürece bir ücret elde etme şansı var. Eğitimde olmadığı halde herhangi bir işte çalışmayanların oranının yüksekliği bir başka sorun. Bu durumda olanların oranı Türkiye'de yüzde 25'i aşıyor.

Gelişmiş ülkelerde iş bulmuş ama iş güvencesi giderek azalmış olanlarla, gelişme yolundaki ülkelerde, bunlara ek olarak, işi olmayan ya da işi olsa da sosyal güvencesi olmayan insanların sayısındaki artış endişelerin artmasına yol açıyor.

İşsiz, güvencesiz, kayıt dışı bu kesim her türlü manipülasyona açık, yönlendirilebilir bir kesim olarak 21'nci yüzyıla damga vurmaya hazırlanıyor.

Bunun yanında Standing'in vurguladığı gibi bir işte çalışanların sendika üyesi olmaması da giderek artan bir eğilim olarak karşımızda duru-

yor. Emek, sermaye karşısında sürekli güç kaybediyor. Oysa yirminci yüzyıl emeğin giderek güçlenip sermayenin karşısına dikildiği, grevlerle hakkını almaya çalıştığı bir yüzyıl olmuştu. Emek, artık o noktadan çok uzakta bulunuyor. Örnek olarak Türkiye'yi ele alırsak; günümüzde sendikalı işçi sayısının toplam işçi sayısının yalnızca yüzde 15'i olduğunu görüyoruz. 2000 yılında Türkiye'de sendikalı işçi sayısının toplama oranı yüzde 68'di. Bu inanılmaz düşüş emeğin giderek örgütlenme yeteneğini kaybettiğini gösteriyor. Sermayeye karşı güçsüz olan emeğin örgütlenmesi ya da örgütlerini kaybetmesi, haklarını almakta giderek daha da zorlanacağının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yirmi birinci yüzyılın en önemli ekonomik gelişmelerinden birisi üretim faktörleri içinde emeğin giderek daha zayıf bir konuma gerilemesi, sermaye karşısında pazarlık gücünü kaybetmesidir. Yirmi birinci yüzyıl emeğin güç kaybettiği ve kapitalizmin çalışanı ezdiği 19'uncu yüzyıla geri dönüşün sinyallerini verdiği bir yüzyıl olacak gibi önümüzde duruyor.

Daha önce değindiğimiz gibi dünya ekonomisinin küreselleşmesi en açık etkisini iki alanda gösterdi: (1) Sermaye akımlarının serbestleşmesi, (2) Üretimin yer değiştirebilmesi. İlkinin sonucu olarak sermaye, en çok para kazanabileceği alanlara ve yerlere gitmeye başladı. İkincinin sonucu olarak da üretim, en ucuza gerçekleştirilebileceği yerlere kaydırıldı. Üretimin en ucuza yapılabileceği yerler, ucuz emek ve sağlanan vergi kolaylıkları nedeniyle başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkeleriydi. 1980'lerden başlayarak ABD ve Avrupa sermayesi üretim merkezlerini bu ülkelere kaydırdı. Çin ve diğer Uzak Doğu ülkeleri bir süre Amerikalı ve Avrupalı firmaların üretim üssü olarak çalıştı. Hâlen de bu şekilde çalışmaya devam ediyorlar. Ne var ki artık bu ülkeler, bu ürünleri kendileri de yapmaya yöneldi ve yavaş yavaş başkaları için üretim yapmaktan çıkarak kendi markalarını yaratmaya başladılar.

Sanayi 4.0; asıl olarak imalat sanayiinde bilgisayarlaşmanın en üst düzeye çıkarılması ve dolayısıyla üretimin yüksek teknolojiyle donatılmasını hedefleyen bir yaklaşım. Burada üç temel amaç güdülüyor: (1) Üretimde insan emeğinin en aza indirilmesi ve bu yolla üretimdeki hataların ortadan kaldırılması. (2) Üretimin en üst düzeyde esnekliğe kavuşturulması ve bu yolla tüketiciye özel ürün yapabilme imkânının elde edilmesi. (3) Verimliliği artırarak daha düşük maliyetlerle daha fazla üretim yapılabilmesi.

Bu amaçlara ulaşıldığında Çin ve diğer Uzak Doğu ülkelerinin ucuz emekle elde ettikleri rekabet üstünlüğü ortadan kalkacak. Üreticiyle tüketicinin anlaşması çok daha kolay olacak. Örneğin beyaz boya üzerine siyah puanlı desenleri olan bir otomobil isteyen tüketiciye, aşağı yukarı aynı fiyat kalıpları içinde kalınarak, özel üretim yapılması mümkün olacak. Üretim hızlanacak ve bu yolla siparişin beklenme süresi azalacak.

Almanya tarafından ortaya atılmış olsa da bugün ABD ve diğer Avrupa ülkeleri de Sanayi 4.0 üzerinde ciddi çalışma yapıyorlar.

Sanayi 4.0'ın önemli bir etkisi de yine emek üzerinde görülecek. Bu yeni sanayi devriminin yaygınlaşması emeğe duyulan ihtiyacı iyice azaltacak ve bunun sonucu olarak emek, sermaye karşısında iyice zayıflayacak. Sanayi 4.0 sıradan emeğe değil sofistike emeğe ihtiyaç duyacağı için mavi yakalıların önemli bir bölümü işsiz kalacak. Benzer bir son beyaz yakalıların da bir bölümünü bekliyor.

Nüfusun bu kadar hızlı arttığı bir dünya için bunlar hiç de parlak bir gelecek vaat etmiyor. Sermaye, emeğe karşı gücünü artırdığı, istediği çalışma koşullarını ve ücreti kabul ettirebileceği için mutlu görünebilir. Ne var ki emek ile sermaye arasında giderek büyüyen bu çelişkili ilişkinin dünyayı karşı karşıya getireceği büyük sorunlar ve sosyal patlamalar düşünüldüğünde ortada mutlu olunacak bir durum olmadığı anlaşılabilir.

Farklı Paralar, Farklı Para Politikaları

Eski yaklaşımda para her yerde aynı paraydı. Üç işlevi vardı: (1) Mal ve hizmetlerin değiş tokuşuna aracılık etmek, (2) Değer ölçüsü görevi yapmak, (3) Tasarruf aracı görevi görmek. Bugün bazı paralar bu işlevlerin hepsini görse de bazıları göremiyor.

Bu durumda rezerv paralar, paranın üç işlevini de yerine getirirken diğer paralar yurt içinde üretilmiş mal ve hizmet değiş tokuşuna aracılık etse de ithal mal ve hizmet alış verişine aracılık edemiyor. Tasarruf aracı olarak görev yapmaları ise ülke içindeki enflasyonla mevduata ödenen faiz arasındaki ilişkiye bağlı bulunuyor. Eğer faiz enflasyondan düşükse bu işlevi de göremiyor

Parası rezerv para konumunda olan ve olmayan ekonomilerde para politikası aynı şekilde uygulanamaz.

ve o zaman insanlar ve şirketler birikimlerini döviz üzerinden yapıyor (dolarizasyon).

Buraya kadar anlattıklarımız rezerv paralarla diğer paralar arasında ciddi farklar olduğunu ortaya koyuyor. O zaman parası rezerv para olan bir ülkede uygulanacak para politikası ile parası rezerv para olmayan bir ülkede uygulanacak para politikasının çok farklı olacağını da kabul ediyoruz demektir. Örneğin rezerv para sahibi bir ülkede merkez bankası faizi enflasyonun biraz altında belirleyebilir. Bu durumda o ülkede yaşayan insanlar faiz düşük diye ülkelerinin rezerv parasını bırakıp başka ülke paralarına yönelmezler. Yani bu ülkelerde dolarizasyon kolay kolay işlemez. Bu ülkelerde dolarizasyonun işlemesi için enflasyonun iyice yükselmesi ve merkez bankası faizinin bunun çok gerisinde kalması gerekir. Buna karşılık parası rezerv para olmayan ülkelerde enflasyonun altında faiz oluşumu insanların kendi ülke paralarını terk edip rezerv paraları talep etmelerine yol açar. Bu anlattıklarımızı Küresel Kriz ve pandemi dolayısıyla yaşayarak gördük. ABD ve Euro bölgesinde enflasyonun altında belirlenen faizlere karşın para ikamesi yaşanmadı. Bu uygulamaları örnek alan Türkiye de, parası rezerv para olmadığı ve enflasyonu çok yüksek olduğu halde, aynı politikayı uygulamaya girişti. Sonu büyük bir hüsran oldu. Enflasyon ve dolarizasyon fırladı gitti ve bir süre sonra Merkez Bankası faizi çok daha fazla artırmak zorunda kaldı.

İşin özü şudur: Parası rezerv para konumunda olan ülkelerin uygulayacağı para politikasıyla parası rezerv para konumunda olmayan ülkelerin uygulayacağı para politikası farklıdır. Parası rezerv para konumunda olmayan ülkeler, geleneksel faiz politikasından fazla sapmamak zorundadırlar.

Faiz oranlarının dışında ikinci bir mesele para arzı meselesinde düğümlenir. Burada da farklılıklar söz konusu. Parası rezerv para konumunda olan ülkelerde merkez bankası para arzını artırırsa bu paraların tamamı yurt içinde kalmaz. Yatırım fonları, bu paraları bankalardan alır ve daha çok faiz kazancı sağlayan ülkelerdeki bankalara, şirketlere borç olarak verir (sıcak para) ya da o ülkelerin borsalarındaki hisse senetlerine yatırırlar. Bu durumda merkez bankasının basıp da bankalara (örneğin, ellerindeki devlet tahvillerini satın alma karşılığında) verdiği paralar yurt içinde sahneye çık-

Tablo 8: Modern Para Teorisiyle Ana Akım Ekonomi Teorisinin Yaklaşımları Arasındaki Farklar

Konu	Ana akım ekonomi teorisi	Modern Para Teorisi yaklaşımı
Kamu harcamalarının finansmanı	Önce vergi ya da borçlanma sonra kamu harcaması	Kamu harcaması için vergi ya da borçlanma gerekli değil
Vergilemenin amacı	Kamu harcamalarının fonlanması	Paraya olan talebin yönlendirilmesi
Enflasyonun denetlenmesi	Para politikası yoluyla	Maliye politikası yoluyla

maz ve enflasyonist baskı yaratmaz. Buna karşılık aynı işi, parası rezerv para konumunda olmayan ülkelerin merkez bankaları yapar da para arzını artırırlarsa bu ek likidite imkânı yurt içi piyasada kalır ve talep artışı aracılığıyla enflasyonun yükselmesine neden olur.

Para arzı konusunda anlattığımızı ABD de Türkiye de uygulamıştır. Para arzı artışı uzun süre ABD'de enflasyonist baskı yaratmazken Türkiye'de yaratmıştır. Nedeni yukarıda değindiğimiz rezerv para, rezerv olmayan para ayrımıdır.

Gelişmiş ekonomiler Modern Para Teorisi'nin önce harcama yapıp sonra vergi alma ilkesini bir ölçüde yaşama geçirdiler. Bir ölçüde diyoruz çünkü teorinin öngörüsü parasal genişlemeden çok mali genişleme idi. Bu uygulama, uzun süre teoride öngörüldüğü gibi sonuçlar verdi ve eskisi gibi enflasyon yaratmadı. Dünyaya dağılan dolarlar 2022'den itibaren artan faiz oranlarının çekiciliğiyle ABD'ye geri dönmeye başlayınca enflasyon ortaya çıktı.

Gelişmiş ülkelerin uyguladığı parasal genişleme, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak uygulanmadı. O nedenle bu ülkelerde enflasyonda görülen sınırlı artışlar kendilerinden değil, gelişmiş ülkelerin yaptığı parasal genişlemenin yarattığı likiditenin bu ülkelere yüksek getiri elde etmek üzere gelmesinden kaynaklandı. Doğal olarak bu akım, enflasyon üzerinde doğrudan parasal genişleme gibi yüksek bir etki yaratmadı.

Ekonomi bilimini iki büyük başlık altında inceliyoruz: (1) Ekonomi teorisi, (2) Ekonomi politikası. Her iki başlığın altında da birçok alt başlık

var. Kapitalist sistem egemense yani piyasa ekonomisi düzeni varsa o zaman bugün kullandığımız neoklasik ekonomi teorisi büyük ölçüde geçerli. Buna karşılık sosyalist sistem egemense, bir başka deyişle piyasa ekonomisinin yerini merkezi planlama ekonomisi almışsa o zaman bugün kullandığımız teoriler geçerliliğini yitiriyor. Bir de ahbap çavuş kapitalizmi var. Orada ekonomi teorisi büyük ölçüde geçersiz hale geliyor.

Ekonomi biliminin ideolojiye bağlı küreselliğine karşılık ekonomi politikasının küresel geçerliliği hiçbir biçimde söz konusu değil. Bunun ideolojiyle de ilgisi yok. Bu geçersizlik dünyanın farklı yerlerinde ekonomik ve sosyal koşulların, toplum yapısının, geleneklerin, anlayışların, yaklaşımların farklı olmasından kaynaklanıyor. Bir İngiliz ile bir Japon'un ya da bir Türk ile bir Hintlinin yaşama bakışı, yetişme tarzı, yaşamı algılayışı farklı olduğu gibi yaşadıkları ülkelerin koşulları da çok farklı. Bu durumda bir yerde uygulanan ekonomi politikasının bir başka yerde aynen uygulanması durumunda aynı sonuçları vermesi beklenemez.

Finans Dünyası

Finans dünyası denince bankalar, finansal kiralama kuruluşları, sigorta şirketleri, faktöring kuruluşları, fon yönetim kuruluşları ve bunlara benzer kuruluşların yer aldığı kesim anlaşılır. Bu kesimin en önemli kuruluşları bankalardır. Finans dünyasının yaklaşık olarak yüzde seksenini bankalar kaplar. Ayrıca bu kesimdeki finansal buluşların, finansal yaratıcılığın, finansal mühendislik fikirlerinin büyük çoğunluğu da bankalardan kaynaklanır.

Bankalar, esas olarak para alış verişine aracılık eden kuruluşlardır. Birikimi olanların bu birikimini faiz ödeyerek alırlar (mevduat) ve paraya ihtiyacı olanlara faiz karşılığı kullandırırlar (kredi). Kredi faiziyle mevduat faizi arasındaki pozitif fark da bankaların kazancını oluşturur. Bu geleneksel bankacılık sisteminin yanı sıra bir de İslami bankacılık denilen sistem vardır. Bu sistemde de faizin yerini kâr payı alır.

Yirmi birinci yüzyılda dünya büyük ölçüde bir finans dünyasına dönüştü. Pek çok şey artık finansla şekilleniyor.

Bankalar, tasarruf sahibinin parasını mev-

duat olarak kabul ettiğinde bu miktarın merkez bankasınca belirlenmiş bir orandaki tutarını, ileride zor duruma düştüğünde kullanmak üzere, merkez bankasına zorunlu karşılık olarak yatırır. Diyelim ki zorunlu karşılık oranı yüzde 10 ise ve banka 100 TL mevduat kabul etmişse bunun 10 TL'sini merkez bankasına zorunlu karşılık olarak yatırdıktan sonra 90 TL'sini kredi olarak kullandırabilir. Merkez bankaları bu oranı artırıp azaltarak kredi hacmini denetlerler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, zaman zaman zorunlu karşılıklar oranını faiz oranından daha fazla kullanmaktadır.

Bankalar, zorunlu karşılığı yatırdıktan sonra kalan kısım üzerinden kaydi para yaratabilirler. Bunu bir örnekle açıklayalım. Zorunlu karşılık oranı yüzde 10 olan bir ekonomide vatandaş A, bankada 100 TL'lik bir mevduat hesabı açmış olsun. Bu durumda banka bu 100 TL'nin yüzde 10'u olan 10 TL'yi merkez bankasına yatıracak, kalan 90 TL'yi de kredi olarak verecektir. Krediyi alan kişi bunun 40 TL'sini kullanıp 50 TL'sini ileride kullanmak üzere aynı bankaya mevduat olarak yatırmış olsun. Banka bu 50 TL'nin yüzde 10'u olan 5 TL'yi merkez bankasına yatıracak kalan 45 TL'yi yine kredi olarak verecektir. Bu böyle devam eder ve bankaya ilk yatan para, para doğurarak gider. Buna kaydi para deniyor. Kaydi denmesinin nedeni fiilen olmayan ama kayıtta olan anlamına gelmesindendir.

Böylece bankalar, merkez bankasının yanında para basan kuruluşlar haline gelmiş olur. Bu durumda merkez bankasının kendi bastığı parayı denetlemesi paranın tümünü denetlemesi açısından oldukça zayıf bir hamle olarak kalıyor. Bu açıdan bakıldığında zorunlu karşılıkların, para politikası aracı olarak bu yüzyılda önem kazandığı anlaşılıyor.

Bankaların kaydi para yaratma dışında da önemli faaliyetleri var. Bunlar arasında türev ürünlerden opsiyon mekanizmalarına kadar uzanan birçok çeşit finansal buluş yer alıyor. Bu tür buluşların en önemli etkisi piyasada harcama gücünü artırmak olarak karşımıza çıkıyor. Dünya, her geçen gün daha çok ve gereksiz tüketen bir yer haline geliyor. Bunun nedeni gelirlerin ve servetlerin artması. Servetlerin artmasının ne kadar gerçek ne kadar sanal olduğu tartışmalı. Nüfus artışı, enflasyon artışı gibi nedenler servetlerin artışına yol açıyor. Konutlar değerleniyor, hisse senetleri pahalanıyor, otomobillerin fiyatı artıyor, tablolar daha yüksek bedele alınıp satılır oluyor ve bunlara sahip olanlar sürekli olarak daha da zenginleştiklerini hissederek harcamalarını artırıyorlar.

2022 yılının küresel GSYH'si 100 trilyon dolara ulaştı. 2000 yılda ulaşılan gelir düzeyi 22 yılda ikiye katlanmış görünüyor. Bu gelir artışı büyük ölçüde tüketim artışıyla sağlandı. Daha çok harcama, daha çok gelir yarattı. Yukarıda değindiğimiz bankaların sanal kaydi para aracılığıyla kredi yaratımı da eklenince karşımıza böyle bir büyüklük çıktı.

Yirmi birinci yüzyılda giderek büyüyen ve yaygınlaşan bu sanal dünyada yaratılan ve gerçek dünyaya yansıyan büyüklükler finansal buluşları, özellikle türev ürünleri ve opsiyon mekanizmalarıyla çalışan düzenekleri iyice artırdı. Sonra gerçekte bunların olmadığı ya da içlerinin boş olduğu ortaya çıkınca sistem çöktü. Küresel Kriz, finansal buluşların, finansal mühendisliğin, türev ürünlerin, opsiyon mekanizmalarının yarattığı gerçek olmayan görüntülerin anlaşılması sonucu patladı. Küresel Kriz'in asıl olarak gelişmiş ülkelerde çıkması ve asıl hasarı oralarda yaratmasının nedeni finans dünyasındaki bozulmaların, kötüye kullanmaların gelişmiş ülkelerde olmasındandı. Gelişme yolundaki ülkeler, türev ürünler, opsiyon mekanizmaları yaratacak kapasiteleri olmadığı için bunlara sahip değillerdi ve o nedenle krizde fazla zarar görmediler.

Küresel Kriz yaşandığı sıralarda bu tür finansal buluşlar bir süreliğine yavaşladı ama sonrasında yeniden hız kazandı. Bugün bu gidişin yeni krizlere yol açmaması için tek yol karşılıksız değer yaratmanın önüne geçmektir. Bunun da yolu bir uluslararası uzlaşıyla tıpkı Bretton Woods'da olduğu gibi bir mekanizma yaratmaktan geçiyor.

Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi

Siyaset biliminin özel bir dalı olan uluslararası ilişkiler; dar anlamda sadece devletler arasındaki ilişkileri ifade eden bir kavramdır. Konuya geniş çerçeveden bakacak olursak devlet ve devlet dışı (uluslararası örgütler, sivil toplum örgütleri, firmalar, terör örgütleri, halk) aktörleri de dâhil ederek, bunlar arasındaki tüm ilişkileri kapsayan bir kavram olarak ele almamız gerekir.

Ekonomi, ideolojiden soyutlanamaz ama acaba siyasetten soyutlanabilir

Ekonomi, ne kadar matematiksel bir çerçeveye oturtulmaya çalışılsa da ideolojiden soyutlanamaz.

mi? Ekonominin siyasetten soyutlanması yolunda atılmış pek çok adım var. Bunların en başında merkez bankalarına tanınan bağımsızlık geliyor. Merkez bankalarının bağımsızlığı demek ekonomi politikasının en temel araçlarından olan para politikasının siyaset dışında yönetilmesi demektir. Merkez bankalarına bağımsızlık verme düşüncesinin doğuş nedeni; devleti yönetenlerin başı sıkıştığında diledikleri kadar para basarak işleri içinden çıkılmaz hale getirmesini önleme düşüncesidir. Benzer biçimde doğal tekellerin yönetiminin bağımsız kuruluşlara devredilmesi, bütçeyi disipline etmek için mali kural konulması da aynı mantıktan yola çıkıyor. Belki bunlardan daha ileri bir adım anayasal ekonomi ya da kurallara bağlanmış ekonomi yaklaşımıdır. Bütün bu adımlar ekonominin özellikle teknik konularını, günlük siyasetten soyutlama çabasının parçalarıdır. Bunlardan bir sonuç alınmış mıdır sorusuna verilecek yanıt "kısmen" şeklindedir. Gelişmiş Batılı ülkelerde bunlardan sonuç alınmış görünüyor. Örneğin bu ülkelerde siyasal iktidar merkez bankasının belirleyeceği faize ya da enflasyonla mücadele politikasına karışmıyor. Bağımsız kurullara yapılan atamalar gerçekten de liyakat esası gözetilerek yapılıyor. Buna karşılık çoğu gelişmekte olan ülkede bu bağımsızlıklar kâğıt üzerinde kalıyor.

Sermaye hareketlerinin serbest kalmasıyla birlikte para ve sermaye, en çok getiri sağlayacağı yerlere serbestçe yolculuk yapar oldu. ABD'de ya da Avrupa'da kazanılan para Türkiye'de borsaya girebilir, Brezilya'da devlet tahvili alabilir ya da Malezya'da bankaya döviz mevduatı olarak yatırılabilir hale geldi. Böyle olunca ekonomiler, ülkelerin iç siyasetiyle ve uluslararası ilişkileriyle çok daha yakın bir ilişki içine girdi. Diyelim ki faiz ve diğer getirilerin yüksek olduğu Güney Kore'ye yönelik ABD ve Avrupalı şirketlerin hem doğrudan sermaye yatırımı hem de tahvil ve hisse senedi alımları giderek artmış olsun. Güney Kore, son otuz yılda yaptığı büyük ekonomik atılımla gelişmiş ekonomiler arasına katıldı. Yatırımcılar, Güney Kore'yi riskli bir ülke olarak görmediklerini anlatıyor. Güney Kore, dünyanın en riskli ülkelerinden birisi olarak kabul edilen komşusu Kuzey Kore ile sorun yaşamadığı sürece bu durumu devam edecek gibi görünüyor. Varsayalım ki bu iki ülke arasında sıcak savaş çıkmış olsun. Bu durumda Güney Kore'deki

yatırımcılar buradan çıkmaya çalışacaklar, Güney Kore parası won diğer paralara karşı hızla değer kaybedecek, ülke riski ve dolayısıyla kredi risk primi (CDS) yükselecek demektir. Geçmişte, küreselleşme yokken, para giriş çıkışları bu kadar esnek değilken de savaş gibi uluslararası tehditler ciddi etkiler yaratıyordu ama ülkeler küreselleşmeyle birlikte karşılıklı ekonomik ilişkileri en üst düzeye çıkarınca bu etkiler de en üst düzeye çıktı.

Burada verdiğimiz örnek uç örneklerden birisi olan savaş örneği. Buna ek olarak ülkenin komşularıyla olan siyasal ilişkileri, uluslararası arenadaki ilişkileri gibi uluslararası yaklaşım ve ilişkileri ekonomisini fazlasıyla etkiliyor.

İlk yirmi üç yılında yaşanan olaylara baktığımızda (örneğin pandemi, Rusya-Ukrayna Savaşı, İsrail-Filistin Savaşı) yirmi birinci yüzyıl, bu tür riskler açısından oldukça sorunlu bir yüzyıl olacağa benziyor. Eğer uluslararası iş birliği, danışma ve uzlaşı egemen kılınamazsa küreselleşmeyle bileşik kaplar gibi birbirine tamamen bağlanan ekonomiler fazlasıyla sıkıntı çekecekler.

"Yirmi birinci yüzyıl her açıdan farklı bir yüzyıl olacak ve bu farklılıkların çoğu geçmişi aratacak gibi görünüyor."

Yirmi Birinci Yüzyıl

Yirmi Birinci Yüzyılı Hazırlayan Ekonomik Altyapı

On binlerce yıl yalnızca avcı-toplayıcı yani tüketici olarak göçebe halde yaşayan insan, yaklaşık on bin yıl önce toprağa yerleşti. Bu yerleşimle birlikte bazı hayvanları ve bazı bitkileri evcilleştirdi. Böylece bütün diğer canlılardan farklı olarak doğadaki besin ve hayvan varlığını çoğaltmaya yani üretime geçti.

Feodalizmle birlikte başlayan dönem tarımsal kapitalizm diye anılabilir. On altıncı yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasında egemenlik tarımsal kapitalizmden ticari kapitalizme kaydı. Bu dönemde egemen olan ekonomi yaklaşımı merkantilizm adını taşıyor. Merkantilizm, ticaretin öne çıktığı, değerli madenlerin gözde olduğu bir anlayışı temsil ediyor. Değerli madenler öne çıkıyordu, çünkü kâğıt paranın olmadığı bu dönemde altın ve gümüş, sikke ola-

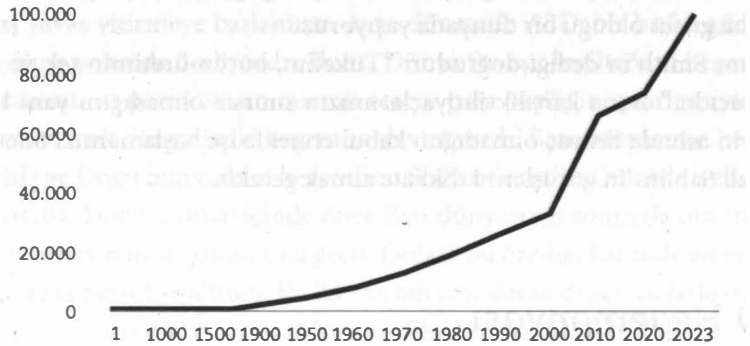
Yirmi birinci yüzyıl, kapitalizmin biçimlendirdiği bir yaklaşımın neoliberal tanımlamalara göre daha da bozulmuş bir çerçeveye oturtulmasıyla başladı.

rak kesiliyor, üzerine damga basılarak para yapılıyordu. Altın ve gümüş her yerde kabul edilen değerler olduğu için de bu şekilde basılan paraların hepsi konvertibl ya da rezerv para idi. O nedenle de değerli madenleri elde etmek en önemli işti. Ne kadar çok değerli madeniniz olursa o kadar çok para basabilirdiniz. On sekizinci yüzyıldan sonra sanayi devrimiyle birlikte kapitalizmin ağırlığı ticaret ile sanayi arasında dengelenmeye başladı. Tarım, arka plana düştü. Bu dönemde parasallaşma giderek arttı. Kâğıt paranın ortaya çıkmasıyla birlikte ekonominin sınırları daha ilerilere taşındı.

Yirminci yüzyılda iki büyük devrim yaşandı. İlki kâğıt paranın karşılıksız kalmasıdır. Birinci Dünya savaşı sonrasında birçok ülke parasının arkasındaki altın desteğini kaldırdı ve paralarını dolara karşı tanımlamaya yöneldi. 1971'de ABD, doların, 1974'de de IMF, SDR'nin altın karşılığını terk etti. Böylece dünyadaki paraların altınla veya herhangi bir madenle ilişkisi kesilmiş oldu. Bu gelişme, reel dünyadan daha hızlı büyüyebilen bir sanal dünyanın kapılarını açan ilk gelişmedir. Para basarak büyüme, kaydi para yaratarak kredileri artırma, küresel sistemi, yeni ve oldukça tehlikeli bir maceraya sürüklemeye başladı. Buna karşılık büyümenin yarattığı büyülü ortam bu tehlikelerin görülmesinin önüne bir tül perde çekti. Yirminci yüzyılın ikinci büyük devrimi kapitalizmin yalan yanlış bir modelinin dünyanın her yerinde egemen olmasını sağlayan küreselleşmenin ortaya çıkmasıydı. Bunun gerçekleşebilmesi için paraların dalgalanmaya bırakılması ve sermaye akımlarının serbest kalması gerekiyordu. O zamana kadar üç önemli üretim aracından (mallar, emek ve sermaye) yalnızca mallar (üretimde girdi olarak kullanılır) küresel sistemde nispeten serbest olarak hareket edebiliyordu. Nispeten diyorum çünkü Sovyetler Birliği ve onunla birlikte hareket eden doğu bloku kendi içinde mal ticareti yapan farklı bir sisteme sahiptiler. 1990'larda Sovyet sistemi dağılıp da dünya giderek tek kutuplu hale gelmeye başlayınca sermayenin serbest dolaşımı da sistemin temeli haline geldi. IMF'nin yıllardır yaptığı yönlendirme sonuç vermiş, bütün ekonomiler paralarını dalgalanmaya bırakmışlardı. Böylece para, en yüksek getiriyi öneren yere hiçbir engel tanımadan akar oldu. İnsanların bir yerden bir yere gitmesi için pasaporta, vizeye, yolculuk yapmaya, gümrüklerden geçmeye ihtiyacı varken, paralarını kendi ülkeleri dışına yollamalarının önünde hiçbir engel kalmamıştı.

Günümüz dünyasında hareket serbestliği olmayan tek üretim aracı emektir.

Grafik 3: Dünya GSYH'sinde Değişim: Milattan 2023'e

Sermaye hareketlerinin önündeki engeller kalkınca, paranın para yaratması çok daha kolaylaştı ve paranın bu gücü küresel sistemin tamamına yayıldı. Paranın küresel bir güç haline gelmesi sonucunda dünyanın her yerinde krediler arttı ve dolayısıyla büyüme hızlandı.

Grafik 3, 2000'lerde yaşanan büyük üretim sıçramasını net bir biçimde gösteriyor. Bu büyük sıçramayı sağlayan iki önemli gelişme söz konusu: Kredilerin inanılmaz büyümesi, kaldıraç kullanımının artması ve Çin'in 1970'lerin sonundan başlayan dışa açılması ve hızla büyümeye başlamasıdır. Kredilerdeki bu büyüme reel dünya ile sanal dünyanın birbirinden kopmasının da önünü açmış görünüyor. Para böylesine kolayca çoğaltılamazken hisse senetleri, tahviller vb. reel dünyanın bir yansımasından ibaretti. Belki biraz abartılı bir yansımaydı bu ama abartının da bir ölçüsü vardı. Paranın önce karşılıksız kalması, sonra dalgalı kur, konvertibilite ve sermaye hareketlerinin serbest kalması üçlemesi eşliğinde seyahat özgürlüğüne kavuşması abartıyı neredeyse sınırsız hale getirdi. Çin, üretimini son 30 yılda öylesine artırdı ve teknolojiyi öylesine ileriye taşıdı ki dünyanın üretim merkezi haline geldi. Bu, hem üretimin artmasına hem de ucuzlamasına yol açtı.

Bu sihirli gelişmenin gelip çarptığı yer 2008 Küresel Krizidir. 2008 krizi, üçü beş gösteren, olmayan parayla olmayan varlıkları satın almayı özendiren, ahlâksızlıktan cesaret bulmuş aç gözlülüğe inmiş bir tokat gibidir.

Şimdi bütün dünyanın önünde iki seçenek var: (1) Yeni bir hukuksal, ekonomik, sosyolojik altyapı kurarak büyümeyi sürdürecek bir model kurmak. (2) Sonsuza kadar büyümenin anlamsızlığını anlayıp daha yaşanabi-

lir bir dünya için, çevreye daha saygılı, daha mütevazı bir modelle yola devam etmek. Gerçekçi olmak gerekirse ilk seçeneği geliştirmeye çalışanların çok daha güçlü olduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Adam Smith'in dediği doğrudur: "Tüketim, bütün üretimin tek ve nihai amacıdır." Buna karşılık ihtiyaçlarımızın sınırsız olmadığını yani birçok şeyin aslında ihtiyaç olmadığını kabul etmekle işe başlamamızı öneren Marshall Sahlins'in görüşlerini dikkate almak gerekir.

ABD Hegemonyası, Doların Egemenliği, Rusya, Çin ve Yeni Paralar

Yirmi birinci yüzyılın en fazla zorlayacağı ülke ABD olacak gibi görünüyor. 1980'lerde başlayan ve 2000'lerde doruk noktasına çıkan kutupsuz, küresel dünya ya da yaygın ifadesiyle küreselleşme aslında sermaye hareketlerinin serbest kalmasından ve kapitalizmin tüketim kalıplarının dünyaya yayılmasından başka bir şey değil. Ne var ki bu gelişme özellikle ABD'nin, rakiplerini saf dışı bırakma ve hiçbir ülkeyi kendi hegemon konumuna ortak etmeme yolundaki çaba ve girişimleriyle farklı bir yere evrildi. 2000'lerin başlarında küreselleşmeye fazlaca itiraz eder görünmeyen Çin ve Rusya, ABD ve Avrupa'nın ilerleyen yıllarda kendilerini hiçbir karara ortak etmemeleri sonucunda küreselleşmiş dünyadan yavaş yavaş kopmaya ve kendi çevrelerini oluşturmaya yöneldi. Şangay Beşlisi'yle başlayan girişim giderek büyüdü ve bugün itibarıyla dokuz devletten oluşan (Çin, Rusya, Hindistan, İran, Pakistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan) önemli bir güç haline geldi. Bu dokuz ülkenin 2022 yılındaki GSYH'leri toplamı ABD'nin GSYH'si kadardır (25 trilyon dolar).

ABD hegemonik üstünlüğünü kaybederken, dolar da yavaş yavaş egemenliğini diğer paralara kaptıracak.

Birinci Dünya Savaşı, İngiltere'nin hegemon devlet konumunu bitirdi. Savaştan sonra Avrupa'da, savaşı kaybeden Almanya yeni bir çıkış peşinde koşarken Doğu'da Rusya sosyalist

sisteme geçerek yeni bir güç merkezi haline gelmeye başladı. Bu dönemde en önemli rezerv para konumunda bulunan pound bu konumunu yavaş yavaş yitirmeye başlamıştı. Aynı dönemde ABD, bir başka güç merkezi olma yolunda ilerliyordu. İkinci Dünya Savaşı, İngiltere'ın hegemon konumunu ve poundun en önemli rezerv para özelliğini yitirmesiyle sonuçlandı. Artık dünyada iki hegemon devlet vardı: Batı dünyasının hegemonu ABD ve Doğu dünyasının hegemonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB). Dolar, zaman içinde önce Batı dünyasının sonra da bütün dünyanın rezerv parası konumuna geçti. Dolara bu özelliği kazandıran en önemli iki meta petrol ve altındı. Bu iki önemli maddenin değeri dolarla ifade edildiği için dolar dünyanın ölçü birimi oldu. Bütün alış verişlerde, yatırımlarda ölçü olarak kullanılan para birimi dolardı artık. Zamanla Doğu dünyasında bir başka devletin yükselişi başladı. Çin, Doğu dünyasını tek başına temsili Rusya'ya bırakmamaya kararlıydı. Özellikle 1980'lerde dağılmaya başlayan SSCB'nin çekirdeği, Rusya'ya dönüşünce Çin daha da öne çıktı. Ne var ki ne Rus rublesi ne de Çin yuanı (resmî adıyla renminbi), doların tahtını sarsacak kadar güçlü değildi. Bugün de henüz o güce sahip değiller. Buna karşılık görünen o ki Şangay İşbirliği Örgütü geliştikçe, yeni üyelerin katılmasıyla güçlendikçe bu paralar da rezerv para haline gelecek. Çin yuanı bir süredir IMF'nin SDR hesaplama tablosuna ABD doları, euro, pound ve yenin yanı sıra beşinci rezerv para birimi olarak katılmış bulunuyor. Burada olması henüz yuanı tam anlamıyla rezerv para konumuna getirmediyse de önümüzdeki dönemde yavaş yavaş böyle bir gelişmeye tanık olabiliriz.

Yirmi birinci yüzyılda Çin önderliğinde bütün Uzak Doğu ve Pasifik bölgesi ciddi bir çıkış yaşıyor. Bu bölgelerdeki ülkelerin dünya büyümesine yaptıkları katkı Amerika, Avrupa, Orta Doğu ve Afrika kıtalarının toplamının çok üzerinde bir düzeyde bulunuyor.

Tablo 9, 2023 yılında bölgelerin ve ülkelerin küresel GSYH büyümesine yapacakları tahmin edilen katkıları gösteriyor. Tabloda küresel GSYH büyümesinin üçte ikisinin Asya-Pasifik Bölgesi ülkelerinden geldiği, bunun içindeki en büyük payın yüzde 35'e yakın oranla Çin'e ait olduğu görülüyor. Çin tek başına küresel büyümeye üçte bir oranında katkı veriyor. Bu tablo, küresel ekonominin bu eğilimle devam etmesi halinde yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısına kalmadan dünyanın ağırlığının Asya-Pasifik bölgesine kayacağını ve Çin'in hegemonik liderliği ele alacağını gösteriyor. Bunun yu-

Tablo 9: Dünya Büyümesine Katkılar

Dünya Büyümesine Katkılar 2023	%
Asya ve Pasifik Bölgesi	**67,4**
Çin	34,9
Hindistan	15,4
Endonezya	4,4
Diğerleri	12,7
Batı Yarıküre	**13,7**
Orta Doğu	**7,8**
Avrupa	**7,1**
Afrika	**4,0**
Toplam	**100,0**

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, October, 2023.

muşak bir geçiş olmayacağının işaretlerini ABD, ticaret savaşları, kur savaşları gibi hamlelerle çoktan ortaya koymaya başladı. Ne var ki Çin'in bu gidişini durdurmak mümkün görünmüyor.

Ekonomi politikası uygulamaları günümüz dünyasında doların rezerv para olmasına göre biçimleniyor. ABD ekonomisinin durumu, ABD Merkez Bankası Fed'in faiz ayarlamaları, kısmen Avrupa Merkez Bankası'nın kararları ve euronun durumu bütün dünyadaki ekonomi politikası kararlarını etkiliyor. Bu etki o kadar fazla hissediliyor ki başka ülkelerdeki uzmanlar ABD ve Avrupa'daki makro göstergeleri izlemenin yanında buralardaki davranışları ve onların sonuçlarını bile izlemek durumunda kalıyorlar.

Bir süre sonra benzer durum Çin için de geçerli olacak. Çin, çok da uzun olmayan bir süre içinde ABD ekonomisinden daha büyük bir ekonomi haline gelecek ve yuan, önce ikinci önemli rezerv para konumuna geçecek sonra da ilk sıra için mücadeleye başlayacak.

Hiç kuşkusuz devletlerin (merkez bankalarının) bastığı paraların yanında artık başka paralar da kullanılıyor. Bunlar hiçbir merkez bankasına ya da merkezi otoriteye bağlı olmayan kripto paralar. Dünyanın geleceğinde kripto paralar çok önemli bir yer tutacak. Bugün kripto para piyasalarının hacmi henüz 3 trilyon doların altında. Dünyada dolaşımda bulunan dolar miktarı bile kripto paraların toplamından fazla. Buna karşılık kripto paraların

son yıllarda miktarında ortaya çıkan artış bu şekilde devam ederse bir süre sonra bu paralar ciddi miktarlara erişecek. Şimdilik kripto paralar, paranın değer saklama, değer ölçme ve alış verişlere aracılık etme şeklinde sıralanan üç işlevinden yalnızca değer saklama ölçüsü işlevini yerine getiriyor. Bir başka ifadeyle henüz herhangi bir malın değeri kripto paralarla belirlenmediği gibi kripto paralar alış verişlerde de aracılık görevi görmüyor. Ne var ki bu hep böyle gidecek diye bir şey yok. Bir süre sonra kripto paralar bu üç işlevi de görecek hale gelebilir.

Özetle söylemek gerekirse bugün bütün dünyada rezerv para konumunda bulunan ABD doları, bir süre sonra, bu pozisyonunu önce Çin yuanı ile sonra da kripto paralarla paylaşmak durumunda olacağı için uygulanacak ekonomi politikaları da değişmek zorunda kalacak.

Hiç kuşkusuz, parayla, ticaretle ve genel olarak ekonomiyle başlayan bu soğuk savaşın altında yatan aslında, ABD hegemonyasına karşı şimdilik üstü kapalı bir meydan okumadır. Zamanla bu meydan okuma daha sertleşecek ve açık bir savaşa dönüşecek gibi görünüyor. Bu savaşta ABD'nin ve Batı'nın kaybedeceği iddiaları oldukça yaygın olmakla birlikte, Çin'in ve Asya'nın ne kadar kazançlı çıkacağının da bilinemeyeceği öne sürülüyor.

Hegemonya savaşının nasıl sonuçlanacağı, kimin kaybedeceği ve kazananın ne kadar kazançlı çıkacağı konusunda farklı görüşler var. Hatta kazananın bir Pirus Zaferi elde edeceği bir başka deyişle en az kaybeden kadar yara alacağı öne sürülüyor.

Tukidides M.Ö. 460 ile 400 yılları arasında yaşamış Atinalı bir komutan ve tarihçidir. Herodot ile birlikte modern tarih biliminin kurucusu olarak kabul edilir. Tukidides'in en ünlü eseri, bir süre asker olarak içinde bulunduğu sonra da tanıklık ettiği, zamanın iki süper gücü konumundaki Atina ile Sparta arasında 27 yıl süren Peloponez Savaşları'nı anlatan eseridir. Tukidides, Peloponez Savaşları'nı egemenlik (hegemonya) mücadelesiyle açıklar. Savaşın, Sparta'nın hegemonik güç dengesini bozmaya başlayan Atina'ya karşı giriştiği faaliyetlerden kaynakladığını öne sürer ve Sparta'nın, Atina'nın daha fazla güçlenerek hegemonik liderliği ele almasını önlemek için bu savaşa girmeyi göze aldığına dikkat çeker. Savaş, Atina'ya, Sparta'ya ve savaşa giren diğer kent devletlerine huzur getirmek bir yana o döneme kadar kurulmuş görünen barış ortamını da bozarak sonuçlandı. Savaşı Sparta kazanmış gibi görünse de aslında her iki taraf da ciddi güç

kaybına uğradı. Savaşın gerçek galibi, iki büyük düşmanı güç kaybına uğradığı için Persler olmuştur denilebilir.

ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarının Üçüncü Dünya Savaşı'na yol açıp açmayacağını inceleyen siyaset bilimci Graham Allison'un ifadesiyle Tukidides Tuzağı; giderek yükselen bir gücün, liderlik koltuğunda oturan bir başka gücü, liderlik açısından korkutmasının yarattığı gerilimin yol açabileceği sonuçlardır. Geçmişte 16 kez yaşanan bu tür gerilimlerin 12'sinin savaşla sonuçlandığına dikkat çeken Allison'a göre Tukidides Tuzağı iki farklı sendroma dayalı olarak ortaya çıkıyor: (1) Yükselen gücün, bu gücünün kabulünü talep etmesi ve bunun için mücadele etmesi (yükselen güç sendromu) (2) Egemenliği elinde tutan gücün karşılaştığı bu meydan okumadan korkarak ona göre tavır almaya başlaması (egemen güç sendromu).

Gerçek Ötesinin Gölgesinde Kalacak Görünen Yüzyıl

Davranışsal bilimlerin son yıllarda yaşamımıza kattığı gerçek ötesi (post-truth) kavramını en basit biçimde; gerçek bir durumun yerine olması istenen bir durumu koyarak insanları bu duruma inanmaya ikna etme girişimi olarak tanımlayabiliriz. Günümüzde özellikle siyasetçilerin kendilerini başarılı gösterme yolundaki çabalarının çoğu bu eğilime göre biçimlenir.

Bu deyim, ilk kez Amerikalı oyun yazarı Steve Tesich'in 1992 yılında *The Nation* dergisinde yayımlanan bir yorum yazısında kullanıldı, sonradan biraz da anlam genişlemesine uğramış olarak, yazar Ralph Keyes'in kullanımıyla yaygınlık kazandı.

İnsanların gerçek ötesini tercih etmesi kendi inancına veya düşüncesine ya da taraftarlığına uygun görüşleri alıp ötekileri dinlememesine bağlanabilir.

Yirmi birinci yüzyıl gerçeklerin değil gerçek ötesinin egemen olduğu bir yüzyıl olacak.

Golman, Hagmann ve Loewenstein, yazdıkları ortak makalelerinde, gerçek ötesini tercih sorununu ortaya koyarlarken, insanların önemli bir bölümünün kendi inandıklarını gerçek, onun dışındakileri yalan olarak ka-

bul etme eğiliminde olduklarını, kendi görüşlerine uygun olan bilgiyi alıp ondan ötesini dinlememe ya da okumama eğiliminde olduklarını ileri sürüyorlar. İnsanların bunu yaparken güvenilir kaynak olarak kabul ettikleri kaynaklardan gelen bilgileri doğru kabul ettiklerini, onun dışındaki kaynaklardan gelen bilgileri yalan olarak kenara ittiklerini savunuyorlar.

Konu, bazen kişilerin kendi çevreleriyle sınırlı kalır. Kötü bir gelişmeyi aile üyelerinden gizlemek ve bu suretle moralini yüksek tutmaya çalışmak için söylenen ve kabullenilen yalanlar beyaz yalan olarak kabul edilebilir. Buna karşılık insanların kendilerini ve toplumu bir takım yalanlara inandırmaları, o sorunun çözümü için doğru adımları atmaktan uzak durmaya yol açıyorsa o zaman konu beyaz yalan kapsamını çok aşar ve iş kara propagandaya dönüşür. Gerçek ötesi en yaygın ve etkili biçimde Nazi Almanya'sında kullanılmış ve Propaganda Bakanı olarak görev yapan Paul Joseph Goebbels tarafından bir siyasal propaganda aracına dönüştürülmüştür. Uzunca bir süre Nazi propagandası altında kalan insanların çoğu da söylenenlere inanmayı, aynı konuda başka kaynaklara bakmamayı tercih etmiştir.

Gerçek ötesini tercih, bir kişi için kendisine zarar veren sonuçlar yaratabilir. Yanlış yollara girebilir, kandırılabilir, hayal kırıklıklarına uğrayabilir. Ama gerçek ötesini tercihin asıl zararı toplumsal düzeyde karşımıza çıkar. Bir toplum, çoğunlukla gerçek ötesini tercih ediyorsa orada sorunların gerçek çözümleri bulunamaz. Toplum her şeyin iyiye gittiğini zannederken bir de bakılır ki bir facia ortaya çıkmış.

Günümüzde gerçek ötesini tercih, bütün dünyada oldukça yaygın bir yaklaşımdır. İnsanların büyük çoğunluğu, konulara, olaylara, sorunlara objektif bir yaklaşımla bakacak donanıma ve bilgiye sahip bulunmasa bile bazen tek başına sağduyu doğruyu bulmakta yol gösterici olur. René Descartes, sağduyuyu 'doğru ile yanlışı birbirinden ayırma ve doğru yargılama gücü' olarak tanımlıyor. Ne var ki sağduyu da büyük ölçüde donanım ve bilgi ile oluşuyor. Bazen yeteri kadar donanımı ve bilgisi olmayan insanların kendi deneyimleri veya geçmişten gelen deneyim öykülerinden yararlanarak sağduyu ile doğruyu bulduğu görülse de bu çok yaygın bir şey değil.

Toplumun gerçek ötesini tercih etmesi, siyasetçi açısından tercih edilebilir. Özellikle gerçeğin kötü göründüğü ortamlarda insanların durumun iyi olduğuna inanmaları siyasetçinin güç kaybetmemesini sağlayabilir. Ancak

bu, uzun vadede toplumun ve sistemin aleyhine gelişmelere yol açar. Buna karşılık günümüz dünyasında siyasetçinin en fazla desteklediği yöntemlerden birisi haline geldi gerçek ötesi. Böylece toplumlar bilimden uzaklaşmaya ve biat kültürüne yaklaşmaya yöneldiler. Gerçek ötesini değil de gerçeği öğrenmenin ve talep etmenin yolu bilimden geçer. Bilimle donanmamış bir toplum gerçeklerin yerine gerçek ötesini tercih edebilir. Bunun sonucu, genellikle, geriye gitmek olarak çıkar karşımıza.

Yirmi birinci yüzyıl biat kültürüyle insan yetiştirip iktidarını sağlamlaştırmak isteyen siyasetçiler ve destekçileriyle dünyayı çok daha yaşanabilir bir yer haline getirmek isteyenler arasında bazen soğuk bazen de sıcak savaşa varan bir çekişmenin yaşandığı bir yüzyıl olacak. İşin en ilginç yanı, ilk görüntülere göre, bu savaştan demokrasinin daha yüksek standartta olduğu ABD ve Avrupa ülkeleri fazlaca etkilenirken emir komuta sistemiyle yönetilen Asya ülkeleri az etkilenecek gibi duruyor.

Evrensel Temel Gelir

Yirmi birinci yüzyıl, bir tarafta giderek daha fazla zenginleşen insanlar bir tarafta işsizler bir başka tarafta kısa çalışma süreleriyle iş bulup düşük gelir elde eden insanların yaşadığı toplumların yüzyılı olacak. Bir başka ifadeyle toplumlar, düşük eğitimli insanların yaptıkları işleri yapan robotlar, Karl Marx'ın burjuva ve proleteryaları ve Guy Standing'in prekaryalarından oluşan toplumlara dönüşecek. Orta sınıf bütün dünyada kaybolacak. Bu gelişme büyük olasılıkla çatışmaların artmasını, uluslararası savaşların uluslar içi savaşlara dönüşmesini getirecek.

Evrensel temel gelir, kapitalizmi yaşatmanın ve emeği başkaldırıdan uzak tutmanın yolu olarak planlanmış bir araçtır.

Evrensel temel gelir, bu görünen sıkıntılı geleceği yumuşatmanın bir önlemi olarak düşünülüyor. Evrensel temel gelir; bir coğrafi bölge ya da ülkenin bireylerine, gelir, servet veya istihdam durumlarına bakılmaksızın verilen gelir olarak tanımlanmaktadır. İlke olarak bu gelir çeşidi, hiçbir koşula bağlı olmaksızın herkese eşit tutarda ödenecek bir gelirdir. Bugüne kadar çeşitli ülkelerde evrensel temel

gelir benzeri bir takım uygulamalar yapılmışsa da bu kadar kapsamlı ve karşılıksız bir gelir aktarımı görülmemiştir.

Evrensel temel gelir uygulanmasını savunanlara göre bu uygulamanın bazı önemli katkıları olacaktır. En başta öne sürülen iki katkıdan birisi evrensel temel gelirin insanlara başta iş seçimi olmak üzere birçok konuda çok daha özgür ve rasyonel karar almalarına olanak tanıyacağı konusudur. Elinde belirli bir geliri olan insanlar, önlerine ilk çıkan işi kabul etmektense daha iyi bir olanak çıkmasını bekleyebilecek ve o süre kadar dayanabilecek güce sahip olacaklardır. Diğer önemli katkı bu gelir sayesinde alım gücü olmayan ya da çok düşük olan insanlara alım gücü kazandırılarak tüketimin canlı tutulması mümkün olabilecektir. Kuşkusuz bu ikincisi kapitalist sistemin aslında piyasayı canlı tutabilmek için kabul etmek durumunda olduğu bir değiş tokuştur. Geliri olanlardan alınacak vergiyle geliri olmayanlara gelir sağlanmak suretiyle piyasa canlı tutulacak ve böylece kapitalist sistemin tüketim-tasarruf-yatırım-üretim ilişkilerinin istendiği yönde çalışması sağlanabilecektir. Evrensel temel gelir uygulamasını savunanların bir başka iddiası da bu uygulamanın herkese aynı temel gelirin verilmesi yoluyla kadınlarla erkekler arasındaki gelir adaletsizliğinin bir ölçüde de olsa giderilmesine katkı yapacağı görüşüdür.

Evrensel gelir uygulamasına karşı çıkanların temel argümanları asıl olarak bu tür karşılıksız gelirlerin insanların çalışma hırsını düşüreceği, çalışmadan asgari gelirle yaşamayı seçenlerin çoğalacağı yolunda toplanmaktadır. Bu görüşte olanlara göre bu tür davranışların yaygınlık kazanması bir yandan düşük gelirler nedeniyle tüketimi düşürecek diğer yandan ise düşük tüketim sonucu üretimi geriletecek ve sonuçta refahın artmayacağı bir durum ortaya çıkacaktır. Bir başka karşı gerekçe bu tür uygulamaların kamu bütçesi üzerinde yaratacağı büyük yüklerdir. Özellikle nüfusun yaşlandığı, emeklilerin çoğaldığı ve bağımlılık oranının arttığı ekonomilerde üretime katılmaksızın alınacak bu tür gelirlerin kamu harcamalarını arttırması nedeniyle çalışan ve üretenlerden daha fazla vergi toplanması ve devletin daha fazla borçlanmasına yol açacaktır. Ve bu da çalışanların, üretenlerin şevkinin kırılması ve üretimde gerileme olmasıyla sonuçlanabilecektir.

Evrensel temel gelir, en yaygını Finlandiya olmak üzere bazı ülkeler tarafından bazı bölgelerde pilot uygulama olarak denenmektedir.

Yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısına damga vuracak uygulamaların ba-

şında evrensel temel gelir uygulamasının olacağı anlaşılıyor. Özellikle Sanayi 4.0 devriminin gelişmesiyle ortaya çıkacak yaygın işsizlik sorununun gelirsiz kalmaya dönüşmesini engellemek için evrensel temel gelir önemli bir işlev görecek. Bununla birlikte evrensel temel gelirin tatmin edici bir gelir düzeyinde olması olanak dışı. Bu, bir anlamda açlık düzeyini karşılayacak bir gelir olacak. Yani, bu geliri alıp da başka hiçbir geliri olmayanlar eğitim, sağlık hatta barınma gibi birçok hizmetten yararlanma olanağından uzak kalacak. Ayrıca kamu bütçesine getireceği yük, vergilerin artırılma zorunluluğu gibi daha çok kamu maliyesi alanında alınması gereken birçok önleme de yol açacak. Bu uygulamanın yalnız maliye politikasını değil, bu yolla piyasaya sürülecek paranın yaratacağı etkiler açısından para politikasını etkilemesi de bekleniyor. Söz konusu etkilerin boyutunu ve alınması gereken önlemleri görebilmek açısından pilot uygulamalarla başlamak da son derecede akıllıca bir yaklaşım olmuş. O uygulamalardan çıkacak sonuçlara göre uygulamayı bütün ülkeye yaymak daha doğru olacaktır.

Zenginlerle yoksulların arasının giderek açılması ve bu ikisi arasında denge unsuru olan orta sınıfın kaybolması büyük kavgalara yol açacağı için evrensel gelirin bu işi tek başına çözmesi pek de mümkün görünmüyor. Sosyal devlete her zamankinden fazla ihtiyaç duyulacak. Devletin bir yandan evrensel temel gelir ödemesine ek olarak yoksullara sağlık, eğitim, barınma alanlarında yardım yapması gerekecek. Bütün bu destekler zenginlerden alınacak vergilerle yapılacak. Hiç kuşkusuz zenginler bir süre sonra yoksullara bu şekilde karşılıksız yardım yapmaktan sıkılacak ve vergilere itiraz etmeye başlayacak.

Gölge Ekonominin Ağırlığı

Gölge ekonomi (kayıt dışı ekonomi, gri ekonomi, yer altı ekonomisi de deniyor), geçerli düzenlemelere uyulmaması yoluyla yasal ya da yasa dışı gelirlerin resmî kayıtların dışında tutulması eylemleri sonucunda oluşan büyüklüğe verilen isimdir.

Bu aşamada iki farklı konuya dikkat etmek gerekiyor: Kayıt dışılık ve sistem dışılık.

Elde edilen gelirin tamamı ya da bir kısmı kayda girmeden elde edilmiş-

Gölge ekonomi giderek yaygınlaşıyor. Bu gidişle bir süre sonra asıl ekonomiden daha büyük bir parça halini alacak.

se kayıt dışılık söz konusu demektir. Bir işverenin çalıştırdığı işçiye asgari ücret tutarı kadar ödemeyi kayıtlı yapıp üstündeki tutarı elden vermesi halinde ödemenin bu bölümü alan açısından kayıt dışı gelir olarak alınmış olur. Bu durumda o kadar tutar aynı zamanda vergi ve sigorta primi dışında kalarak sistemde eksiklik yaratır. Buna karşılık bu parayı elde eden kişi onu harcadığında, yaptığı harcama karşı taraf için gelir yaratır. Yani kayıt dışı olsa da bu tutar sistem içinde kalır.

Buna karşılık bir kazanç, kayıt içi olduğu halde sistem dışına çıkarılmışsa ekonomiye yararı olmaz. Bunun en bilinen örneği yastık altı varlıklar denilen birikimlerdir. Kayıt içi çalışarak vergisini tam ödeyerek kazandığı parayı altına ya da dövize çevirerek bankadaki kasasına koymuş olan kişi bu altın ya da döviz kadar bir tutarı sistem dışına çıkarmış olur. Sistem dışına çıkarılmış olan tutarın sisteme bir yararı olmaz. Çünkü bu tutar kredi olarak kullandırılamaz, harcanamaz ve dolayısıyla üretime bir katkısı olmaz.

Kayıt dışılık da ikiye ayrılır: Vergi dışılık, GSYH hesapları dışılık.

Gelir, kayıt dışı elde edilmiş ve vergisi ödenmemişse vergi dışılık ortaya çıkar. Bir esnafın televizyon muhabirine anlattığı gibi eğer sattığı her yüz malın sadece yirmisini satış olarak gösteriyor, kalan seksenini göstermiyorsa burada o seksen maldan elde ettiği kazanç, gelir vergisi dışında kalıyor, ayrıca bu malların KDV'sini de ödemeyeceği için söz konusu KDV hasılatı da kendisine kalıyor demektir. Ki bu durumda bu esnaf açısından vergi dışılık yüzde 85-90'a yükselir. Ne var ki bu vergi dışılık mutlaka GSYH hesapları dışında kalmayı yani GSYH dışılığı gerektirmez. Bu mallar üretim aşamasında ve bu esnafın elde ettiği kazançları harcaması aşamasında bir şekilde GSYH hesaplarına dâhil olabilir.

Kayıt dışılığın en bilinen çeşitleri vergi kaçakçılığı, sigortasız çalıştırma, tefecilik, işportacılık, uyuşturucu ticareti gibi eylemlerle elde edilen kazançlardır. Bunların çoğu, konusu suç oluşturan eylemlerdir. Buna karşılık sistem dışılık, eğer kayıt içi bir kazanç dolayısıyla ortaya çıkmışsa, suç oluşturmaz. İnsanların yasal yollarla elde ettiği kazançları nasıl kullanacakları onların bileceği iştir. O nedenle gölge ekonominin büyüklüğünü ölçmek için asıl olarak kayıt dışılık ölçülmeye çalışılır. Sistem dışı ekonomiyi ölçmenin

yararı toplumun bu kazançları harekete geçiremediği için nasıl bir kayıpla karşı karşıya olduğunu anlamakta ortaya çıkar.

Tablo 10'da, IMF tarafından Avrupa ülkeleri için yapılmış olan bir çalışmadan yararlanarak seçilmiş bazı ülkelerde kayıt dışılık oranları en düşükten en yükseğe doğru sıralanmış olarak gösterilmektedir. Tabloya göre bu ülkeler arasında en düşük kayıt dışılık oranı Avusturya'dadır. Onu İsviçre ve İngiltere izliyor. En yüksek kayıt dışılık oranı ise Bosna Hersek'tedir. Onu Yunanistan ve Türkiye izliyor. 2016 yılında GSYH'si 17 milyar dolar olan Bosna Hersek'te 6 milyar dolar kayıt dışı ekonomi olması, GSYH'si 193 milyar dolar olan Yunanistan'da 58 milyar dolar tutarında kayıt dışılık olması ilginçtir. Almanya ve İtalya'daki kayıt dışı ekonomilerin hacmi, Avrupa'daki çoğu ülkenin GSYH'sinden yüksektir. Danimarka, İsveç ve

Tablo 10: Avrupa'da Bazı Ülkelerde Kayıt Dışılık Oranları ve Miktarı (Kayıt Dışı / GSYH)

Ülke	2000 (%)	2005 (%)	2010 (%)	2016 (%)	2016 GSYH (Milyar USD)	2016 Kayıt Dışı (Milyar USD)
Avusturya	9,3	10,0	9,8	9,6	396	38
İsviçre	9,2	10,3	10,4	10,2	695	71
İngiltere	12,3	13,4	12,6	12,9	2.733	353
Hollanda	12,6	13,4	13,3	13,3	784	104
Fransa	14,3	15,3	15,6	15,0	2.741	411
İrlanda	14,3	16,2	16,4	15,8	299	47
Almanya	15,7	17,8	17,3	16,7	3.469	579
Danimarka	17,7	18,5	19,2	18,4	313	58
İsveç	17,9	19,9	18,6	18,8	516	97
Finlandiya	18,1	20,7	20,8	20,0	241	48
Çekya	18,9	19,3	21,0	19,4	196	38
İspanya	18,9	19,9	21,5	20,3	1.233	250
Macaristan	25,1	27,9	27,8	26,9	129	35
İtalya	25,6	28,2	28,8	27,3	1.877	512
Türkiye	29,5	28,9	29,4	29,6	869	257
Yunanistan	28,1	30,0	31,8	30,2	193	58
Bosna Hersek	34,1	33,9	35,8	34,4	17	6

Finlandiya gibi ekonomik açıdan pek çok ülkeye örnek gösterilecek refah düzeyinde olan kuzey ülkelerinde yüzde 18-20 bandındaki kayıt dışılık oranı yüksek sayılır. Bu ülkelerde kayıt dışılığın altında yatan nedenin çok yüksek vergi oranları olduğunu tahmin ediyorum. İtalya'nın yüzde 30'u aşan kayıt dışılık oranı, mafyanın doğduğu yer olması nedeniyle bana şaşırtıcı gelmemekle birlikte Almanya gibi disiplinli bir ekonomide yüzde 17'ler dolayındaki kayıt dışılık oranı şaşırtıcı geliyor.

Türkiye, yüzde 30 dolayındaki kayıt dışılık oranıyla bu alanda üst sıralarda yer alan bir ekonomi görüntüsü sergiliyor. 2016 değerleriyle kayıt dışı ekonominin 257 milyar dolar gibi çok yüksek bir tutara eriştiğini görüyoruz.

Bütün bunlar, ekonomi politikası uygulamasını daha da zorlaştıran gelişmeler. Örneğin enflasyonu düşürmek için talebin düşürülmesi yani tüketimin kısılması gerekir. Ne var ki gölge ekonominin büyük olduğu ülkelerde alınacak önlemlerin bu çerçeveye erişmesi mümkün olmayacağı için uygulamada başarı elde etmek o kadar kolay değildir. Tüketimi kısmak için alınacak çesitli önlemlerin gölge ekonomideki varlıkları etkilemesi konu olmayacağı için başarı şansı da sınırlı kalacaktır.

Hukuk yapısını, ekonomik yapısını, demokrasi dengesini ve eğitim altyapısını doğru kurmuş ülkelerde bile gölge ekonomi sorunlarıyla karşılaşılırken bu altyapıyı doğru kuramamış ülkelerde gölge ekonomi doruk noktalara kadar çıkabiliyor. Yirmi birinci yüzyılda ekonomi politikasını en fazla zorlayacak konular arasında gölge ekonomi var.

Küresel Ticaretin ve Büyüme Hızının Gerilemesi

Kapitalizmin temel dayanaklarından birisi ekonominin büyümesi gerekliliğidir. Büyüme, bu sistemde gelişmenin motoru olarak kabul ediliyor. Ülkeler geliştikçe fiziksel büyüme hız kesmeye başlar ve onun yerini yavaş yavaş sanat, kültür gibi sosyal faaliyetlerde ilerlemeler alır.

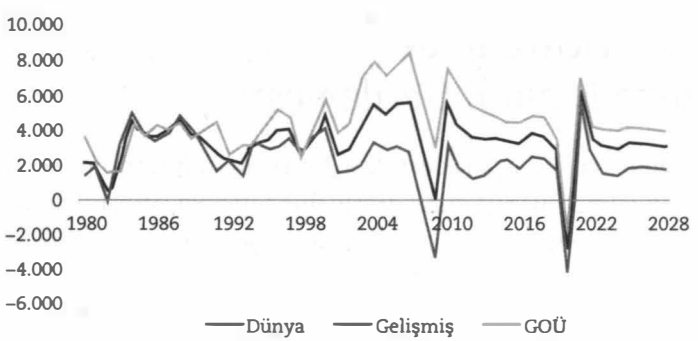
2022'ye kadar gerçekleşen durumu, 2023'ten başlayarak geleceğe dönük tahminleri gösteren Grafik 4, bu çıkarımımızı doğruluyor. 2000'li yıllara gelinceye kadar küresel büyüme ortalamasına gelişmiş ülkelerin katkısı aşağı

yukarı gelişmekte olan ülkelerin katkısıyla paralel giderken 2000'lerden itibaren durum değişiyor ve gelişmekte olan ülkeler büyüme farkını açıyor. Son çeyrek yüzyılda küresel büyümeye asıl katkı gelişmekte olan ülkelerden geliyor. Grafikte, büyüme oranlarının iki kez eksiye düştüğüne dikkat etmek gerekir. Bunlardan ilki 2008'de başlayan ve asıl etkisini 2009'da gösteren Küresel Kriz, ikincisi de 2020'de başlayıp 2021 yılını da etkileyen Covid-19 salgınıdır. Özellikle Küresel Kriz'in etkisinin gelişmiş ülkeler üzerinde çok daha fazla hissedildiği grafikten görülebiliyor. Gelişmekte olan ülkelerde türev ürünler, kaldıraçlı işlemler gelişmiş ülkelerdeki kadar fazla olmadığı için etkilenmeleri de o oranda düşük kaldı.

Özellikle pandemiden sonra, kapitalizmin temel dayanaklarından olan küresel ticarette ciddi bir gerileme oluşmaya başladı.

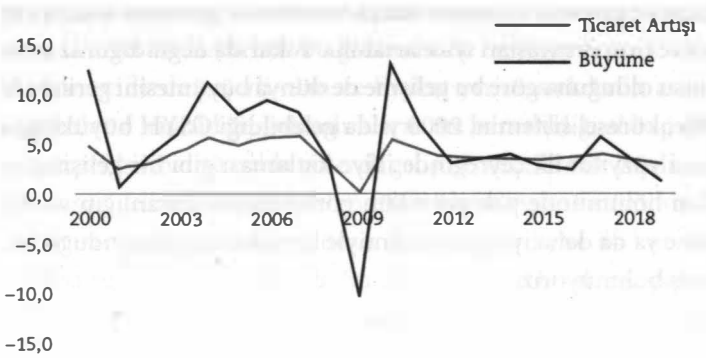
Önümüzdeki dönemde daha düşük büyüme oranları göreceğimizi tahmin ediyoruz. Bunun iki nedeni var: (1) Büyüme ile çevre sorunlarının artışı arasında bir korelasyon söz konusu. Bir başka ifadeyle büyüme, çevrenin aleyhine gelişiyor. Çevre bozuldukça, iklim değiştikçe ne pahasına olursa olsun büyümenin savunulması giderek anlamsızlaşıyor. (2) Ülkeler, özellikle de gelişmiş ülkeler, 2000'lerin başındaki dışa açılma, serbest ticaret gibi yaklaşımlara olan heveslerini giderek kaybediyorlar. Bunun nedeni başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin teknoloji ve üretim ataklarına yanıt verememeleri ve sürekli onlara karşı ticaret açığı vermeye başlamaları.

Grafik 4: Küresel Büyüme

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, October, 2023'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik 5: Ticaret Artışıyla Büyüme Arasındaki İlişki

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, October, 2023.

Her ne kadar kapitalizmin temel önermelerinden birisi olan 'ticaretin refahı arttıracağı' ilkesinin doğruluğunu dünya ekonomik büyümesiyle dünya ticaret hacmi artışı arasındaki korelasyonla test etmek mümkün olsa da gelişmiş ülkeler bu konudan giderek daha rahatsız oluyor ve korumacılık kalkanlarını açmaya yöneliyor.

Bu ikili arasındaki korelasyon katsayısı 0,954 olarak bulunuyor ki bu yüksek katsayı dünya ticaretindeki artışla büyümedeki artış arasında çok yüksek bir ilişki bulunduğunu ve dolayısıyla kapitalizmin temel önermesinin doğru olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte uluslararası ticaretin artık gelişmiş ülkelerden daha çok gelişmekte olan ülkelere yaradığı da görülebiliyor.

Covid-19 salgınıyla birlikte küresel sistemde pek çok şey hızla değişti. Üretim zinciri zorlanmaya başladı. Gıda, içecek, sağlık malzemesi gibi mallar ve bunların sunulmasını sağlayan hizmetler dışında otomotivden tekstile, beyaz eşyadan mobilyaya, konuttan ulaştırmaya kadar bütün alanlarda talep düşüşü söz konusu. Dünya ticareti de bu talep düşüşüne paralel bir düşüş içinde. Bu durum, bugün henüz etkisi tam olarak hissedilmese de, önümüzdeki dönemde üretimde düşüş, üretilenin taşınıp getirilmesinde sorun ve fiyat artışları biçiminde çok daha ağır sonuçları ortaya çıkaracak.

Çevre ve iklim duyarlılığının artması ve küresel ticaretteki düşüş ya da içine kapanma eğilimi yirmi birinci yüzyıla damga vuracak eğilimler olarak önümüzde uzanıyor. Çevre konusundaki duyarlılık artarak devam ederse ki edecek gibi görünüyor, bu gelişme büyüme hızının frenlenmesine yol açа-

caktır. Öte yandan hegemonik devlet konumunu ele geçirme yolundaki savaş şiddetlenir ve büyürse o zaman dünya ticaretinde gerileme ortaya çıkar, kur savaşları ve ticaret savaşları iyice artabilir. Yukarıda değindiğimiz korelasyon söz konusu olduğuna göre bu gelişme de dünya büyümesini gerilere itebilir.

Özetle, küresel sistemin, 2000 yılda gelebildiği GSYH büyüklüğünü yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde ikiye katlaması gibi bir gelişme, yüzyılın geri kalan bölümünde pek mümkün görünmüyor. İnsanlığın ya daha fazla büyüme ya da daha iyi çevre seçimiyle karşı karşıya bulunduğu bir döneme girmiş bulunuyoruz.

Demokrasinin Yozlaşması ve Lider Sorunu

Yirmi birinci yüzyılın en önemli gelişmelerinden birisi bütün dünyada demokrasinin zayıflaması ve demokrasiyi savunacak, koruyacak güçlü liderler ve yöneticiler çıkaramaması ya da bu tür insanların siyaset dışı kalmasıdır. Dünyanın her yanında demokrasinin kötüye kullanıldığı görülüyor. Gelişmekte olan ülkelerde kural olarak demokrasi var görünmekle birlikte uygulama büyük ölçüde diktatörlüğe kaymış bir yönetim görüntüsü biçimindedir. Seçimler görünürde kurallara ve ilkelere uygun biçimde yapılıyor, güçler ayrımı ilkesi var gibi görünüyor, yasalar herkese eşitmiş gibi uygulanıyor ve sanki çoğunluk, azınlığa saygı duyuyor; ama bunların hiçbiri gerçek anlamda geçerli bulunmuyor. Bu ülkelerin çoğunda yasama, yürütmenin dediklerini yapar, yargı da bu yolla yürütmenin emrine girmiş olur. Seçimler gerçekten yapılır ama seçimlerde hileler olur. Bu hileler yargıya götürülür gibi görünse de yargının bağımsızlığını yitirmiş olması nedeniyle aykırı bir karar vermesi mümkün olmaz. Karşı görüşe saygı gösteriliyor gibi görünse de gerçekte böyle bir durum yoktur. Özetle yukarıda yer alan ve demokrasi rejiminin temelini oluşturan ilkeler uygulanır gösterilir ama uygulanmaz.

Yirmi birinci yüzyıl bütün dünyada demokrasinin gerilemesi eğilimiyle başladı. Bu eğilim azalacak yerde giderek artıyor.

Bu eğilimler bu çapta olmasa bile gelişmiş ülkelerde de görülür oldu. Gerçi gelişmiş ülkelerde hâlâ denetim etkisi sürüyor ve yolsuzluklar cezalandırılıyor ama artık oralarda bile bu görünümde bir kayma var. Gelişme yolundaki ekonomilerde geçerli olan ve liyakat yerine sadakatin arandığı, eş dost ve yakınların kayrıldığı, yolsuzlukların ört bas edildiği ahbap çavuş demokrasisi yirmi birinci yüzyılda giderek gelişmiş ülkelere de yayılır oldu.

Bu olumsuz gelişmede belki de en etkili olay Sovyet sisteminin çökmesiydi. Sovyet sistemi ayaktayken dünya iki kutupluydu ve iki kutup arasındaki soğuk savaşın etkisi altındaydı. Bu durum, tuhaf bir denge yaratıyordu. Batı'nın gelişmiş ülkeleri sıkı sıkıya demokrasiye sarılıyor, onu zedelememeye çalışıyorlardı. Çünkü Sovyet sistemine karşı Batılı ülkeleri üstün gösterecek en önemli şey demokrasiydi. Sovyet sisteminde demokrasinin olmaması, Batılı ülke siyasetçilerinin halklarına sosyalizmi kötülerken gösterdikleri en önemli kanıttı. Sovyet sistemi çöküp de kapitalizm küresel sistemin ekonomik sistemi haline gelince, Batılı ülkeler demokrasiye eskisi kadar bağlı kalma ihtiyacını duymamaya başladı. Yirmi birinci yüzyılda görülen gerilemenin temel nedenlerinden birisi olan bu durumun sonucunda demokrasi, tıpkı gelişme yolundaki çoğu ülkede görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde de ahbap çavuş demokrasisine yöneldi.

Demokrasinin ahbap çavuş demokrasisine dönüşmesini önleyecek olan unsur, kaliteli ve liyakatli lider ve yanındaki yönetim kadrosudur. Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik politikalarını yürütecek bilgili, saygın ve dürüst kadrolara gereksinimi vardır. Yirmi birinci yüzyıl bu niteliklere sahip liderleri ve yönetim kadrolarını, birkaç istisna dışında, şimdiye kadar hiçbir yerde çıkaramadı.

Birçok toplum, son yıllarda paramparça oldu. Fanatik futbol takımı taraftarlığı gibi taraf tutmak her alana yayıldı. İnandıkları ve peşinden gittikleri kişi beyaza siyah diyorsa taraftarları da düşünmeden siyah diyor. Bununla kalmıyorlar ve beyaz diyenlere karşı saldırıya geçiyorlar.

Dünyanın çözmesi gereken meselelerden birisi fanatikliği ortadan kaldırabilmektir. Bunun da yolu bilime dayalı eğitimden geçiyor. En ciddi sorunlarımızdan birisi üniversiteye gelen öğrencilerin büyük çoğunluğunun felsefeyle, bilim felsefesiyle, mantıkla, analizle yaşamları boyunca hiç karşılaşmamış, sadece önlerine konulan kitapları, denklemleri, formülleri ezberlemiş olmaları. Bilim dendiğinde matematik denklemleri çözmeyi anlayan ama o

denklemleri ne amaçla çözdüğünü bilmeyen, kitap okumamış, edebiyatla ilgilenmemiş, sosyal bilimleri küçümseyen bir kuşak geliyor. Oysa bu temel kültür edinilmeden yaşamı analiz etmek mümkün değil. Aralarında kendi başlarına veya ailelerinin yönlendirmesiyle bu konular üzerine eğilmiş ya da çok kitap okumuş olanlar hemen farklı bir konuma geçiyor.

Bu bölünmüşlüklerin toplumlarda bir afet gibi yayılmasının bir nedeni de toplumların eskisi gibi güçlü, saygın, dürüst yöneticileri iş başına getirememesidir.

Bütün dünyada bir önceki yüzyılda yaşayan liderler kalitesinde lider çıkmaz oldu. Son ciddi lider Alman Şansölyesi Angela Merkel'di. Oysa Merkel Şansölye olduğunda bütün dünya onun için "köylü kızı" diyor, onu hafife alıyordu. Şimdi Merkel ciddi devlet adamı örneği olarak gösteriliyor. Dünyanın hiçbir yerinde birinci sınıf kalitede insanlar siyasete girmez oldu. Yirmi birinci yüzyılın yirminci yüzyıla göre belki de en önemli farkı ve zayıflığı buradan kaynaklanıyor. Daha düşük kültür ve yetişme düzeyindeki kişilerin siyasete girip yükselmesi, kendilerine benzer bürokrat ve teknisyenlerle çalışmaları sonucunu getirdi. Çoğu siyasetçi kendisinden daha parlak bürokrat ve teknisyenle çalışmak istemiyor. Bu genel eğilimin sonucu olarak en parlak öğrenciler, mezun olduklarında özel kesimi tercih etmeye ve kamu görevine yönelmemeye başladılar. Bu gelişme her tarafta kamu yönetiminin yeteneksiz kişilerin eline kalmasına ve bunların da popülizme yönelmesine yol açtı. Popülizm her yerde yükselen değer haline geldi. Kamu yönetimini üstlenen siyasetçiler kadar bürokratlar da fedakârlık kelimesini duymak istemiyor. Eskiden bütçe açıkları söz konusuyken kamu kesimi tasarrufa başlar ve özel kesime de örnek olurdu. Şimdilerde kuzey ülkeleri ve Uzak Doğu ülkeleri dışında hiçbir yerde tasarruftan söz edilmiyor. Kimse tasarruf etmek, geleceği düşünmek istemiyor, herkes bugünü yaşamak ve yalnızca daha fazla tüketmek istiyor. Daha önce değindiğimiz gibi son yirmi yılda dünya, krediler, kaldıraç kullanımları, türev ürünler gibi yöntemler kullanarak refahını üçe katladı. Bu, kaydi paraya değinirken açıkladığımız gibi bir çeşit illüzyondu aslında. Ama net bir biçimde tüketim artışının yolunu açtı. Öyle bir noktaya geldik ki, artık kim daha çok tüketim olanağı sunarsa insanlar onu iktidarda görmek istiyor. Öyle olunca da bütün dünyada popülist siyasetçiler prim yapıyor ve iktidara geliyor.

* * *

Görünürdeki Demokrasinin Altındaki Yönetim Biçimleri

Aristokrasi; soyluların, meritokrasi; en liyakatli olanların, plütokrasi; varlıklıların, demokrasi; halkın, etnokrasi; bir etnik grubun, stratokrasi; askerlerin, teokrasi; din önderlerinin, teknokrasi; uzmanların, timokrasi; zengin ve güçlü olanların, kleptokrasi; hırsızların, oklokrasi; popülist siyasetçilerin devlet yönetimini ele geçirmesiyle ortaya çıkan yönetim biçimlerinin adıdır. Bu yönetim biçimleri duruma göre cumhuriyet, monarşi (mutlak monarşi-meşruti monarşi), oligarşi, diktatörlük gibi çerçevelerden herhangi birisi içinde görülebilir. Bu siyasal çerçeveler de mutlak monarşi-sınırlandırılmış monarşi gibi kendi içlerinde farklı alt bölümlere ayrılabilir.

Sayılan yönetim biçimleri içinde ideal yönetim biçimi olarak genel kabul göreni demokrasidir. Demokrasi, Yunanca demos (halk) ve kratos (güç) sözcüklerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan ve halk yönetimi anlamına gelen bir sözcüktür. Günümüzde en yaygın yönetim biçimi olmakla birlikte ülkeden ülkeye çok farklı görünümler sergiler. Bazılarında ahbap çavuş demokrasisi diye adlandırabileceğimiz son derecede bozulmuş bir biçimi uygulamadadır.

Yönetim biçimleri arasında günümüzde çokça rastlanmaya başlayanı oklokrasidir. Oklokrasi; yukarıda da değindiğimiz gibi, bilgisi ve yetkinliği olmayan geniş halk kitlelerinin desteğini alan popülist siyasetçilerin devlet yönetiminde mutlak güç elde etmesiyle oluşan bir yönetim biçimidir. Genellikle hızlı nüfus artışı, göçler, eğitim kalitesinin düşmesi gibi gelişmeler sonucunda nitelik kaybı yaşamış olan halkın popülist söylemlere ve etik dışı hareketlere sahip yöneticileri devlet yönetimine getirmesi sonucu ortaya çıkar.

Yalnızca ekonomi bakımından değil bütün alanlar açısından en tehlikeli rejim klepteokrasidir.

Bunlar arasında özellikle gelişmekte olan ülkelerde sıkça görülenlerden birisi de kleptokrasidir. Kleptokrasi Yunanca klept (hırsız) ve kratos (güç) sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur ve hırsızlar yönetimi anlamına gelir. Kleptokrasi bir ülkenin siyasal yönetim biçimini tanımlıyor olsa da demokrasiden farklı olan ekonomik bir tanımlamayı da bün-

yesinde taşır. Bu anlamda ahbap çavuş demokrasisinden daha geniş bir kavramı ifade eder.

Kleptokrasi, hırsızların iktidarı ele geçirmesiyle ortaya çıktığı gibi hırsız olmayanların ya da hırsız olduğu bilinmeyenlerin iktidara gelip iktidar güçlerini kullanarak hırsızlığa başlaması ve kendilerine yakın olanları hırsızlığa ortak etmesiyle de gelişebiliyor. İktidarı ele geçiren hırsızlar, hırsızlığı ne kadar yaygınlaştırabilirse destekçi sayıları da o kadar fazlalaşıyor ve iktidar süreleri uzuyor. Böylece toplumun bir bölümü kleptokrasinin parçası oluyor ve iktidarla bütünleşiyor. Kleptokrasiyle iş birliği yapan ve ondan beslenen insanların çoğu gelecekte yaşanabilecek bir iktidar değişikliğinde ortak oldukları hırsızlıkların hesabının sorulabileceği korkusunu hissettikleri için iktidarı desteklemeye, ona sahip çıkmaya başlıyor. Gün gelip iktidar tökezlediğinde bu insanlar hemen karşı tarafla iş birliğine geçiyor. Çünkü o aşamada artık para kazanmak değil kazanılmış servetleri korumak önem kazanıyor.

Bu yönetim biçimleri arasında en tehlikelisi teokrasiyle kleptokrasinin bir arada bulunması yani dini kullanarak hırsızlık yapanların yönetimde bulunması halidir. Ona da biz bir isim verelim: Klepteokrasi. Eğer bir toplumdaki yönetim biçimi klepteokrasiye evrilmişse o toplumun bu tuzakta yıllarca hapsolup kalması söz konusu olabilir.

Demokrasiyle yönetilen bir toplumun geleceği, meritokrasi (en liyakatli olanların yönetimi) ve diğer yönetim biçimlerinden hangisine doğru evrileceğiyle yakından ilgilidir.

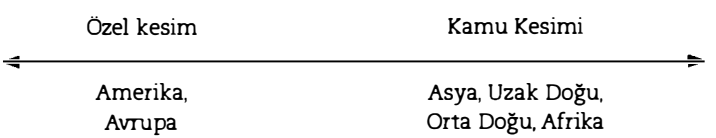
Yirminci yüzyılın sonlarıyla yirmi birinci yüzyılın başlarında gelişmiş ekonomilerin gelişmeye devam edeceği, gelişmekte olan ekonomilerin içindeki yükselen piyasa ekonomileri diye adlandırılan 20 dolayındaki ülke arasından bazılarının gelişmiş ekonomiler arasına katılacağı yönünde beklentiler vardı. Bu 20 dolayındaki ülkeden üst lige ilk terfi edecek ülkeler arasında Türkiye de gösteriliyordu. Yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğine girerken görünüm tersine dönmüş bulunuyor. Yükselen piyasa ekonomilerinden yukarı gruba terfi edecekler bir yana gelişmiş ülkeler arasından bazıları aşağı lige düşmeye doğru ilerliyor. Mesele ekonomiyle sınırlı değil. Hukukun üstünlüğü, insan hakları, demokrasi kalitesi gibi alanlarda hızlı bir gerileme var. Bu ülkelerden bazıları oklokrasinin, bazıları stratokrasinin, bazıları kleptokrasinin etkisi altında kalarak raydan çıkmış durumdalar.

Yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya, yalnızca ekonomi konusunda değil pek çok konuda oldukça karışık bir görünüm içinde olacak. Dünya, kent devletleriyle başladı, sonra ulus devletler ortaya çıktı derken Avrupa Birliği gibi bölgesel birleşmeler gelişti. Şangay İşbirliği Örgütü benzeri bölgesel iş birlikleri de bu gelişmede yerlerini aldı. Bazıları NATO gibi savunma iş birliği örgütleri oldu bazıları da NAFTA gibi ticaret birliği düzeyinde kaldı. Devlet yönetimi giderek daha karmaşık hale geliyor. Bu gelişmede demokrasilerin zayıflaması, eğitim düzeyinin gerilemesi, tüketim toplumu özelliklerinin hızla dünyaya yayılması önemli etki yaratıyor.

Bu kadar büyük değişimlerin yaşanacağı, sosyal, siyasal ve ekonomik politikaların alt üst olacağı bir yüzyılda bütün dünyada lider ve yönetim kademesi kalitesindeki düşüş geleceğe umutla bakmayı engelleyen en önemli unsur olarak karşımızda duruyor.

Evrensel Ekonomi, Yerel Ekonomi Politikası

Önceki bölümlerde kısa kısa değinmiştik: Ekonomi bilimi, bütün eksiklerine, aksaklıklarına karşılık kapitalist sistem içinde olan ülkeler açısından evrensel uygulanma alanı olan bir bilimdir. Bugünün dünyasında, Küba gibi birkaç küçük ülke dışındaki bütün ülkeler farklı görünümler içinde de olsa bir şekilde piyasa sisteminin ve dolayısıyla kapitalist sistemin parçası olmuş bulunuyorlar.

Yukarıdaki şema, piyasa sistemi içindeki kıtaların özel kesim veya kamu kesimi açısından hangi tarafa ağırlık verdiğini gösteriyor. Kuşkusuz bu bir genel gösterimdir. Avrupa'da her ülke aynı şekilde özel kesime ağırlık vermediği gibi mesela uzak doğuda da her ülke kamu kesimine aynı ağırlığı vermiyor.

Eğer bu farklı dağılıma karşılık bunların hepsini piyasa ekonomisi içinde kabul edersek ana akım ekonomi teorisinin, bütün eksikliklerine karşın bütün bu ülkelerde farklı derecelerde de olsa geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Ekonomi bilimi bütün eksikliklerine karşın evrensel geçerlilikte kabul edilebilir. Buna karşılık ekonomi politikası her ülkeye göre farklı uygulanmak zorundadır.

Yirmi birinci yüzyıl, paradigma değişiminin yarattığı yeni ortama uyum sağlaması için ekonomi teorisine birçok katkının yapılacağı bir yüzyıl olacak, bunda kuşku yok. Ama asıl büyük değişim ekonomi politikasında görülecek. ABD, Avrupa, Japonya, İngiltere gibi gelişmiş ekonomiler birbirine nispeten daha benzer politikalarla devam edebilirler. Bunun örneğini 2008 sonrası ortaya çıkan Küresel Kriz'de gördük. Bu ekonomilerin çoğu krizi aşabilmek için para arzını artırmaya yöneldiler ve bu artışlar hepsinde olumlu sonuçlar verdi. Benzer yaklaşımları deneyen ve paraları rezerv para olmayan gelişme yolundaki ülkelerdeyse enflasyon hızla yükseldi. Bu farklılık bize, ekonominin büyüme ivmesinin kaybedilmesi durumunda, parası rezerv para konumunda olan ülkelerde uygulanabilen genişleyici para politikasının parası rezerv para konumunda olmayan ülkelerde uygulanamayacağını gösteriyor. O nedenle gelişmekte olan ülkeler, ekonomide ortaya çıkan daralma hallerinde, geçmişte olduğu gibi vergilerde indirim, kamu harcamalarında geçici artışlar şeklindeki klasik maliye politikası uygulamalarına başvurmak zorundadırlar.

Küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki farklılıklar azalacak yerde arttı. Eskiden bütün ülkeler için çok daha benzer ekonomi politikası önerileri verilebilirdi. Son 30 yıldaki gelişmeler ülkelerin ekonomik yapıları ve toplumların algıları, anlayışları, yaklaşımları arasındaki farklılıkların arttığını gösteriyor. Bu farklılık artışı ülkelerin hepsinin aynı hatta benzer ekonomi politikaları uygulamalarını anlamsız kılıyor. Eskiden ödemeler dengesi sıkıntısına giren ekonomilere IMF hemen hemen aynı önerileri getirirdi: Bütçe açığını düşürün, yatırım tasarruf dengesizliğini düzeltin, kuru piyasaya bırakın, piyasaya müdahale etmeyin, para arzını artırmayın vb. Bugün artık böyle her ekonomiye uygun bir giysi tarifi yapmak ve onu dikmeye çalışmak geçerli değil. Her ekonomiye, o ekonominin özelliklerine, içinde bulunduğu sosyal ve siyasal koşullara uygun özel giysiler hazırlamak

gerekiyor. Bu çerçeveden bakarsak IMF'nin destek amacıyla program yaptığı ülkelere de aynı modeli önermesi yanlıştır. Her ülke, kendi koşullarına, ekonomisinin durumuna ve toplumun yapısına uygun ekonomi politikası oluşturmak ve uygulamak zorundadır.

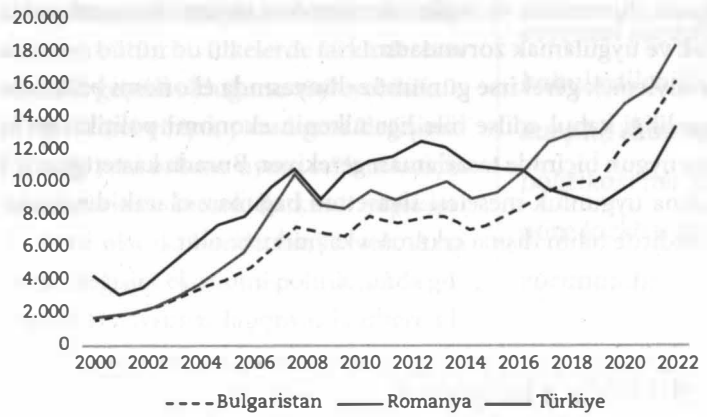
Özetle söylemek gerekirse günümüz dünyasında ekonomi biliminin evrensel geçerliliği kabul edilse bile her ülkenin ekonomi politikasını kendi koşullarına uygun biçimde tasarlaması gerekiyor. Burada kastettiğimiz kendi koşullarına uygunluk meselesi siyasetten bağımsız olarak düşünülmelidir. Aksi takdirde bilim dışına çıkılması kaçınılmaz olur.

Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye

Türkiye, özellikle 1945 sonrasında yaptığı bazı hatalara ve çözmesi gereken sorunlarını çoğaltmasına karşın, çok kötü başladığı yirminci yüzyılı zaman ilerledikçe lehine çevirmeyi başardı. Üstelik Osmanlı'dan devralınan dış borçları da temizleyerek. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı kuruluştan ikinci yarıya kadar geçen süre kadar başarılı olamadı. Birçok fabrika ve altyapı yatırımı tamamlandı, GSYH artırıldı ama buna karşın ülke, siyasetin kısır tartışmaları içine girdi ve çıkamadı. Bu dönemde askeri darbeler yaşandı, ekonomik krizlerle karşı karşıya kalındı, Türkiye, beklenen çıkışı hiçbir zaman gerçekleştiremedi. Oysa aynı dönemde mesela Güney Kore benzer bir başlangıcı müthiş bir çıkışa dönüştürerek gelişmiş ülkeler arasına girecek atılımı yapmayı başardı. Yine aynı dönemde Çin, gelişmiş ülke konumuna sosyal düzenlemeleri tam olarak yapamadığı ve yüksek nüfusu nedeniyle kişi başına geliri artıramadığı için gelemese bile Türkiye ile karşılaştırılamayacak kadar büyük bir ekonomik gelişimi gerçekleştirdi. Son olarak 5-6 yıl öncesine kadar Türkiye'nin gerisinde bulunan Balkan ülkeleri Avrupa Birliği üyesi oldu ve Türkiye'yi geçtiler.

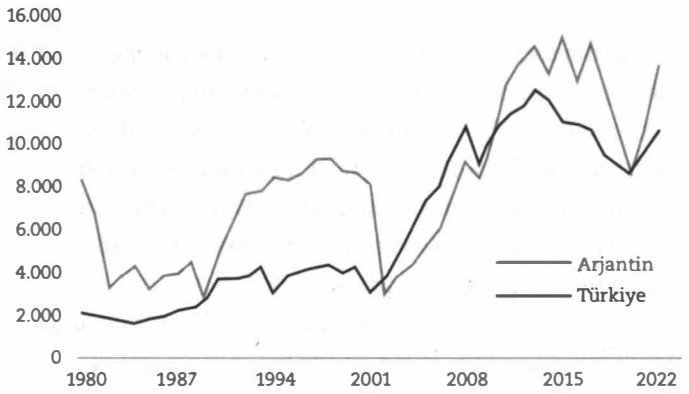
Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde büyük bir atılım gerçekleştiren Türkiye, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğindeyse kazanımlarını kaybetmiş bir görüntü sergiliyor.

Grafik 6: Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'de Kişi Başına Gelirin Gelişimi

Kaynak: IMF, WEO Database, October, 2023.

Grafik 7: Arjantin ve Türkiye'de Kişi Başına Gelirin Gelişimi

Kaynak: IMF, WEO Database, October, 2023.

Grafik 6, Romanya ve Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra yarattığı atılımı, Türkiye'nin ise başkanlık sistemine geçiş sonrası karşılaştığı düşüşü gösteriyor.

Arjantin için son yüzyılın kayıp ülkesi ifadesini kullanmak yanlış olmaz. Arjantin, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın en gelişmiş beş

ülkesi arasındaydı. Zaman içinde popülizme teslim olan ülke, siyasetin teknik alanlara karışmasının da etkisiyle giderek geriye düştü. Buna karşılık Arjantin'i Türkiye ile karşılaştırdığımızda karşımıza ilginç bir görünüm çıkıyor (Grafik 7).

Yirmi birinci yüzyılın kayıp ülkesi Arjantin, kişi başına gelirde Türkiye'nin önünde görünüyor. Türkiye, 2001 krizi sonrası uyguladığı IMF programıyla Arjantin'i geçmiş ama sonra ivme kaybetmeye başlamış. Arjantin, bütün kötü yönetimine, siyasal hatalarına karşın Türkiye'nin önünde bulunuyor.

Yirmi birinci yüzyıla girdikten bir süre sonra Cumhuriyetin yüzüncü yılı olan 2023 yılı için hedefler ortaya kondu. Ama ne yazık ki özellikle bu yüzyılın ilk on yılından sonra sayısız hata yapıldı. Hatalar yalnızca ekonomi alanında yapılmadı, sosyal ve siyasal alanlarda da hatalar peş peşe geldi. 2018'den itibaren geçilen başkanlık sistemi hataların, yanlışların katlanarak artmasına yol açtı. Türkiye, içine girdiği bu sistemle sefaletin içine düştü.

Başkanlık sistemine geçmeden önce Türkiye'nin sefalet endeksi yüzde 23,5-26,8 arasındayken başkanlık sistemine geçtikten sonra endeks hızla arttı ve 100'e yaklaştı (Tablo 11).

Grafik 8 bize uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye'nin sefalet endeksindeki yerini gösteriyor. Bu noktaya gelmiş olmak büyük bir başarısızlık örneği olarak karşımızda duruyor.

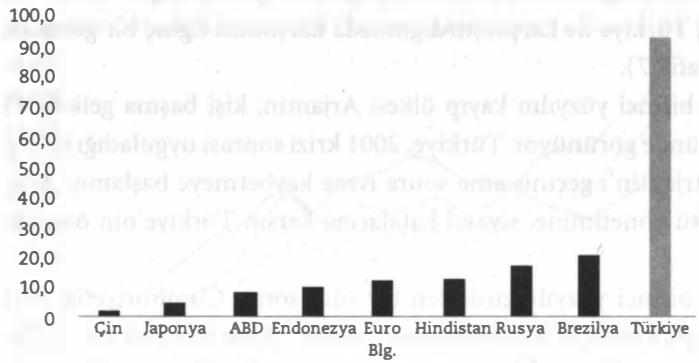
Türkiye Cumhuriyeti yüzüncü yılını tamamlayıp ikinci yüzyıla geçerken elde; çürümüşlük, yolsuzluk, yoksulluk, görgüsüzlük, ahlaksızlık, liyakate değil sadakate göre yürütülen berbat bir atama sistemi, adam kayırma, sefalette büyük artış, kara para aklama, dolandırıcılık, mafya ve terörün zirve

Tablo 11: Türkiye ve Sefalet Endeksi

Endeks Göstergeleri	2015	2017	2018	2020	2022	2023
(A) Enflasyon (%)	8,8	11,9	20,3	14,6	64,27	64,77
(B) İşsizlik Oranı (%)	10,3	10,9	13,5	12,7	10,3	8,5
(C) 10 Yıllık Tahvil Faizi (%)	10,5	11,4	16,5	12,3	9,1	25,0
(D) Büyüme Oranı (%)	6,1	7,4	3,0	1,8	5,5	4,4
Sefalet Endeksi = (A+B+C) –D	**23,5**	**26,8**	**47,3**	**37,8**	**78,2**	**93,9**

TUIK ve Bloomberg HT verileri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik 8: Sefalet Endeksi Uluslararası Karşılaştırma (2022)

Kaynak: www.tradingeconomics.com, IMF, WEO Database, October 2023.

yaptığı bir yapı var. Bu yapı toplumun eğitimden spora, adaletten maliyeye, istatistik toplamadan basına, televizyonlardan sendikalara kadar her yanını sarmış durumda. Her alanda mantar gibi türeyen tarikatlar ve benzeri oluşumlar bilime dayalı yaklaşımların yerine inanca dayalı yaklaşımları dayatıyor. Toplumun önemli bir bölümü, yapılan binalara, yollara, köprülere, otomobillere, insansız hava araçlarına bakarak geliştiğimizi düşünüyor. Oysa gelişme yalnız yatırımlarla değil, daha iyi demokrasiyle, insan haklarına ve hukuka daha fazla saygıyla, inanca göre değil bilime göre verilen eğitimle orta sınıfı güçlendirerek olur.

Türk toplumunun tümüyle bu düzene teslim olmamasının tek nedeni Atatürk devrimlerinin hâlâ ayakta duran insanlara yol göstermeye devam etmesidir.

Siyaset, her türlü kamu görevine yapılacak atamaları liyakate değil sadakate göre yapıyor. Eskiden böyle değildi. Eskiden de siyaset bu atamaları yapardı ama kurallarına uygun olarak yapardı. Teknik konulara siyaset karışmadığında başarının nasıl peş peşe geldiğini bize voleybolcu kızlarımız gösterdi. Eskiden basketbol kadın takımımız da başarı yolunda ilerliyordu. Ne yazık ki oraya da siyaset girdi ve düşüş başladı.

Siyasetin teknik konulara seçim kaygısıyla karışmasının tipik bir örneğini enflasyon konusunda görüyoruz. Türkiye'de enflasyon ve benzeri istatistikleri derleyen kurum olan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye çapında her yıl yapılan anketlerle hane halkı bütçelerindeki yerleri-

ne göre ağırlıklandırılan 400'den fazla mal ve hizmeti kapsayan bir Tüketici Fiyatları Endeksini (TÜFE) her ay derlediği fiyatlara göre yenileyerek açıklıyor. Bir de enflasyon konusunda araştırma yapan bir grup akademisyenin oluşturduğu bir grup var: Enflasyon Araştırma Grubu (ENAG). ENAG, TÜİK'in esas aldığı mal ve hizmetleri ve ağırlıklarını TÜİK'den alıyor, mal ve hizmetleri elektronik iletişim kanallarıyla günlük olarak derliyor ve kendi Tüketici Fiyat Endeksini ve enflasyonunu hesaplıyor. ENAG ile TÜİK'in enflasyonu arasında yaklaşık bir kat fark var. Bir başka deyişle ENAG'ın açıkladığı enflasyon oranı TÜİK'in açıkladığı enflasyon oranının aşağı yukarı bir kat fazlası. Bu, TÜİK'in açıkladığı enflasyon oranları konusundaki kuşkuyu netleştiren bir bulgu.

Türkiye'de enflasyonda 2021 yılının son aylarından başlayarak hızlı bir artış yaşandı. Buna karşılık talep canlı kalmaya devam etti. Ekonominin belki de en geçerli yasalarından birisi olan talep yasasına göre, düşük mal olarak nitelenen mallar hariç tutulursa, fiyatı artan mala yönelik talebin düşmesi gerekir. Oysa Türkiye'de tam tersi oluyor: Fiyatlar hızla arttığı halde fiyatı yükselen mallara yönelik talep de artıyor. Çelişkili gibi görünen bu durumu açıklamak için iki değişkene yakından bakmamız gerekiyor: Enflasyon ve faiz. Bir açıklanan enflasyon var bir de bunun iki katı dolayındaki gerçek enflasyon. Her ikisine göre de banka mevduatının faizi reel olarak negatif çıkıyor. Bu durumda bankada mevduat yapmak satın alma gücü kaybı yaratacağı için, büyük tasarruf sahipleri gayrimenkul alımına, borsaya, otomobillerini yenisiyle değiştirmeye; bunları alma imkânı olmayan küçük tasarruf sahipleri ise ileride daha da artacağını düşündüğü malları satın alıp stoklamaya ve kısmen borsaya yöneldi. Özetle Türkiye'de ortaya çıkan bu faiz-enflasyon tutarsızlığı bir çeşit paradan kaçış süreci yaşanmasına yol açarak enflasyonu iyice körükledi. Olayı analiz edemeyenlerse, piyasa ekonomisinde hiçbir değeri olmayan 'fahiş fiyat' söylemine inanarak hep birlikte marketleri suçladı.

Tasarruf sahiplerinin bir bölümü anaparayı korumak için döviz alımına da yönelmişti. Ancak bankaların döviz mevduatı tutması cezalandırılmaya başlayınca bankaların müşterilerini farklı alanlara yönlendirmesi sonucu dövize talep eskisine göre düştü.

Faiz yükseldikçe tahvile yönelik talep artarken borsaya yönelik talep düşer. Bizde faiz, enflasyonun çok gerisinde olduğu için tahvil ve bonoya yönelik kişi ve şirket talebi yok denecek kadar düşük kalıyor. Buna karşı-

lık bankalar, açtıkları kredilerle tahvil alımları arasında mevzuatla kurulan zorunlu bir ilişki nedeniyle düşük faizli olmasına karşılık bu tahvilleri almak zorunda kaldılar. Bir başka deyişle satıldı görünen düşük faizli tahviller, tümüyle 'baskı altında oluşmuş talepten' kaynaklandı. Bu, aynı zamanda Hazine'yi (bütçe açıklarını) düşük faizli borçla finanse etmenin bir yolu olarak kullanıldı.

Faizlerin, enflasyonun çok altında kalması sonucu gerçek kişiler ve şirketler fazla fonlarını borsaya yatırmayı tercih ettiler. Borsada ortaya çıkan normal dışı yükselişler tümüyle bu 'yönlendirilmiş talepten' kaynaklandı. Bir derenin yatağını değiştirmek için önüne bir duvar yaparsanız dere başka tarafa doğru akmaya başlar. Aşağı yukarı borsada olan budur. Borsayı hiç düşünmemiş olanlar bile faizden getiri elde edemeyeceğini, anaparasını koruyamayacağını görünce tasarrufunu hisse senetlerine yatırmaya yöneldi ve o nedenle hisse senetlerinin değerleri, dolayısıyla BIST 100 endeksi fırlayıp gitti.

Bu zorlama ekonomi politikası başlangıçta tüketim ağırlıklı büyümeye ve istihdama destek oluyor gibi görünse de başta gayrimenkul ve borsa olmak üzere çeşitli alanlarda balonlar oluşmasına yol açıyor.

Böyle bir ortamda, "Borsa rekorlara doymuyor, demek ki ekonomi iyi gidiyor," demek gerçekçi değil. Mevduat faizleri enflasyon düzeyine çıkarılmak zorunda kalınınca o rekorlara doymayan borsadaki hisse değerleri ve gayrimenkul fiyatları bu kez çöküşlere doymaz hale gelir.

Normal enflasyonda böyle bir paradan kaçış olgusu yaşanmadığı için burada karşımıza çıkan durumu diğer ülkelere de genelleştirmek doğru değildir. Yüzde 3-4 dolayında enflasyon yaşayan ülkelerde böyle bir paradan kaçış görülmez o nedenle de bu durum ancak yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde görülebilir.

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde, Cumhuriyetin yüzüncü yılını tamamladığı aşamada Türkiye, suç kaynaklı kara para aklanması, terörün finansmanı ve kitle imha silahlarının yayılması açısından gri listede yer alıyor. Bunun sonucu olarak Türkiye, uygar ülkelerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda aralarına aldığı, onun dışında dışarıda tutmaya çalıştığı, yurt dışına giden insanlarının son derecede kötü muamele gördüğü bir ülke konumuna düşmüş görünüyor.

Türkiye, 100 yıl önce gelişme yolunda bir ekonomi olarak çıkılan yolda 1980'ler sonrasında yükselen piyasa ekonomileri (emerging markets) arası-

na girmişti. O yıllarda birinci lige çıkacak bir görünüm vadediyordu. Bugün gelinen aşamada ne yazık ki yeniden gelişmekte olan ekonomiler sınıfına geri dönmüş durumda bulunuyor.

Özetle Türkiye, yaklaşık 100 yıl önce başladığı ve kısa sürede tamamladığı her biri devrim niteliğindeki yapısal reformları tersine çevirerek ikinci yüzyılına giriyor. Tersine çevrilen bu reformlar arasında demokrasinin rafa kaldırılması, hilafetin yeniden yürürlüğe konulup konulmaması konusunun tartışılması, laikliğin tartışılır hale gelmesi, okullarda bilim derslerinin azaltılıp din derslerinin artırılması, tekke ve zaviyelerin yeniden kurulması gibi konular var. Bunların yanı sıra kadın cinayetlerinin önlenmesi bir yana sayısının artması, ülkenin bir uyuşturucu ve kara para merkezi haline gelmesi ve dünyada bütün sosyal ve hukuksal göstergelerde geriye gittiği görülüyor.

Buradan çıkıp bu yüzyılın kalan bölümünde çıkışa geçebilmenin yolları belli: Son on yılda ne yapılmışsa tersini yapmak. Atatürk devrimlerine dönüş, laikliği en güçlü biçimde yerleştirmek, demokrasiyi, güçler ayrımı yapısıyla birlikte yeniden kurmak, eğitimde inanca değil bilime ağırlık vermek, atamaları sadakate değil liyakate dayalı yapmak, hukukun üstünlüğünü tartışmasız biçimde yaşama geçirmek, yargıyı, merkez bankasını ve TÜİK'i gerçek anlamda bağımsız kılmak ve benzeri yapısal reformları yaşama geçirmek gerekiyor. Tarihten çıkarılacak en önemli derslerden birisi Osmanlı'nın Avrupa'nın gerisine düşmesinin, bilime dayalı medrese eğitiminden inanca dayalı medrese eğitimine geçmiş olması gerçeğidir. Bu dönüş, Osmanlı'nın bilimden uzaklaşarak her alanda geri kalmasına yol açtı. Tekrar edilen bu çıkmazdan kurtulabilmek için Atatürk devrimlerinin en önemli parçalarından birisi olan, inanç yerine bilime dayalı eğitimin yaşama geçirilmesi gerekiyor.

Bunları yapabilmenin en kestirme yolu Avrupa Birliğiyle tam üyelik müzakerelerini canlandırmaktan geçiyor.

Türkiye, bu adımları atabilirse bu yüzyılın ikinci yarısına gelişmiş ülke olarak girebilir, atamazsa yaklaşık yüz yıldır bocalayıp duran Arjantin gibi ikinci sınıf bir ülke olarak ve sürekli yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde başardığı olağanüstü atılıma hayıflanarak devam eder.

"Günümüzde, rezerv paraya sahip olan ülkelerle rezerv paraya sahip olmayan ülkelerin uygulaması gereken ekonomi politikalarında farklılaşmalar ortaya çıktı."

Bitirirken

Küreselleşmeyle birlikte dünyada demokrasinin güçleneceği düşünülürken tam tersi oldu ve gelişmekte olan ülkelerde egemen olan ve giderek artan otoriterleşme eğilimi gelişmiş ülkelere de yayılmaya başladı. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sadece sözde seçimlerle temsil edilen demokrasi, gelişmiş ülkelerde de eski gücünü kaybetti. İktidarı ele geçiren siyasal partiler ve liderleri, daha uzun süre iktidarda kalmanın yollarını aramaya yöneldiler.

Demokrasinin güç kaybetmesi pek çok sorunu beraberinde getiriyor. Siyasal şeffaflık, hesap verilebilirlik, yargı bağımsızlığı, kamuoyu denetimi artık eskisi kadar önem verilen değerler olmaktan çıkmaya başladı. Toplumlar popülist siyasal yaklaşımlara eskisi kadar tepki vermiyor, hatta zaman zaman da destekliyorlar.

Böyle bir ortamda gelişmekte olan ülkelerin tam tersini yaparak demokrasiyi güçlendirmesi gerekiyor. Bu ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan yeni sömürgecilik baskısından kurtulabilmelerinin yolu, otoriter rejim yerine daha geniş bir toplumsal uzlaşmayı sağlayarak, karar alma mekanizmasını olabildiğince geniş tutan demokrasiye yönelmelerinden geçiyor.

Yirminci yüzyılın, başta merkez bankaları olmak üzere çeşitli kurumların bağımsızlığını koruyarak ekonomideki teknik konuları siyasetten soyutlama yönündeki eğilimi, siyasetin giderek otoriterleşmeye kayması ve po-

pülist siyasal yaklaşımların artması sonucunda, yirmi birinci yüzyılda kenara itilmeye başlandı. Gelişme yolundaki ülkelerde başlayan bu eğilim, her geçen gün gelişmiş ülkeleri de etkisi altına alır oldu.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve konvertibilitenin dünya çapında yaygınlık kazanmasıyla birlikte, rezerv paraya sahip ülkelerde basılan paralar, basıldığı ülkede değil paranın gittiği yerlerde enflasyona yol açar oldu. Bu gelişme enflasyon ihracı olgusunu ortaya çıkardı. Böylece geçmişten gelen, enflasyon korkusuyla para basmama yaklaşımı değişti. Rezerv para sahibi ülkeler diledikleri kadar para basarak bankalarına kaynak yarattılar, bankalar da bu paraları verdikleri fonlar aracılığıyla yurt dışında yüksek getirili alanlara yatırım yaptılar. Bankaların kârlılığı artarken, basılan para içeride kullanılmadığı için fazla paranın içeride enflasyon yaratması önlendi. Rezerv para sahibi ülkeler ekonomik krizlerini gelişmekte olan ülkelere ihraç ederek kendi finans kuruluşlarının batışını önlediler. Aynı imkân, parası rezerv para konumunda olmayan gelişmekte olan ülkelerde olmadığı için onlar bu ilişkiden enflasyon ithal ederek zarar gördüler. Sonuçta, tarihte ilk kez böylesine yaygın bir kriz ihracı olgusu yaşandı.

Günümüzde, rezerv paraya sahip olan ülkelerle rezerv paraya sahip olmayan ülkelerin uygulaması gereken ekonomi politikalarında farklılaşmalar ortaya çıktı. Gelişme yolundaki ekonomiler, parası rezerv para konumunda olan bir gelişmiş ülkenin uyguladığı düşük faiz, gevşek para arzı politikalarını uygulama yeteneğine sahip bulunmuyor. Tam tersine gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği enflasyondan korunabilmek için Tobin Vergisi benzeri, sıcak parayı engelleyici politikalar uygulamak zorunda görünüyorlar. Ne var ki bu farklı politikaları yine bilim çerçevesinde ve bilimin gösterdiği yol doğrultusunda düzenlemek zorundalar. Kendi koşullarımıza özgü ekonomi politikası uyguluyoruz diye yola çıkıp faiz sebep enflasyon sonuç gibi bilim dışı yaklaşımlara girerlerse kriz yaratmaları söz konusu olabilir.

Seçilmiş Kaynaklar

Acemoğlu, Daron-Robinson, James A., *Ulusların Düşüşü* (Çev.: Faruk Rasim Velioğlu), Doğan Kitap, 8. Baskı, 2015.

Aktan, Coşkun Can, *Yeni İktisat Okulları ve İktisadi Düşünce*, Seçkin Yayınları, 3. Baskı, 2018.

Allison, Graham, *Destined for War: Can America and China Escape Thuchydides's Trap?* Houghton-Mifflin-Harcourt Yayını, 2017.

Arzova, Burak, *İllüzyon Ekonomisi*, Destek Yayınları, 2023.

Beaud, Michel, *Kapitalizmin Tarihi* (Çev.: Fikret Başkaya), Dost Yayınları, 2003.

Bernanke, Ben S., *21. Yüzyıl Para Politikaları* (Çev.: Deniz Kılınç), Scala Yayıncılık, 2002.

Blaug, Mark, *İktisatta Yöntem* (Çev.: Levent Konyar), Efil Yayınevi, 2009.

Dinar, Gülenay Baş-Durusoy, Serap (Derleyenler), *Devlet Kapitalizmi*, Siyasal Kitabevi, 2022.

Dumludağ, Devrim-Gökdemir, Özge-Neyse, Levent, Ester Ruben (Der.), *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2018.

Eğilmez, Mahfi, *Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 13. Baskı, 2022.

Eğilmez, Mahfi-Kumcu Ercan, *Ekonomi Politikası*, Remzi Kitabevi. 28. Baskı, 2023.

Eğilmez, Mahfi, *Kendime Yazılar* Bloğu yazıları, www.mahfiegilmez.com

Felderer, Bernhard-Homburg, Stefan, *Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat* (Çev.: Osman Aydoğmuş, Efil Yayınları, Gözden geçirilmiş 2. Baskı, 2017.

Gilpin, Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği* (Çev.: Murat Duran vd.) Kripto Yayınları 2017.

Golman, Russell, Hagmann, David ve Loewenstein, George, "Information Avoidance", *Journal of Economic Literature Dergisi*, 2016.

Hancock, Dora, *Uluslararası Finans* (Çev.: Ali İhsan Karacan), Scala Yayıncılık, 2020.

Heywood, Andrew, *Political Theory*, Second Edition, MacMillan Press, 1999.

IMF, World Economic Outlook Database, October, 2023.

Kaku, Michio, *Geleceğin Fiziği*, ODTÜ Yayıncılık, 2013.

Kalyoncuoğlu, Yusuf, *Batı Nasıl Kazandı, Doğu Nasıl Kaybetti?* Scala Yayıncılık, 2021.

Kelmanson, Ben vd., *Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options*, IMF Working Papers, December 13, 2019.

Keyes, Ralph, *Hakikat Sonrası Çağ* (Çev.: Deniz Özçetin), Delidolu Yayınları, 2017.

Kurtoğlu A. Çelik, *Değer Zincirinin Evrimi*, Efil Yayınları, 2022.

Maddison, Angus, *Contours of World Economy 1 – 2030 AD*, Oxford University Press, 2007.

Marx, Karl-Engels Friedrich, *Devlet ve Hukuk Üzerine* (Çev.: Rona Serozan), Enki Yayınları, 2015.

Marx, Karl, *Kapital*-Cilt I (Çev.: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, 1978.

Mishkin, Frederic S., *Para Politikası Stratejisi* (Çevirenler: Ömer Faruk Çolak ve Alparslan Zengin), Efil Yayınevi, 2014.
Mishkin, Frederic S., *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, Harper Collins Publishers, 1992.
Mortan, Kenan, *Yeni Dünya Düzeni* (Yayınlanmamış bir yazı), 2023.
Oktay, Fatih, *Çin ve Dünyanın Geleceği*, T. İş Bankası Yayınları, 2022.
Ricardo David, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* (Çev.: Barış Zeren), T. İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 2015.
Rickards, James, *Kur Savaşları* (Çev: Neşenur Domaniç-Nusret Avhan), Scala Yayıncılık, 2013.
Rodrik, Dani, *Daha Adil, Daha Makul Bir Küresel Ekonomi Mümkün mü?* Domingo Yayınları, 2019.
Sahlins, Marshall, *Stone Age Economics*, Routledge, 2003.
Saruhan, Şadi Can-Ata Özdemirci, *Bilim, Feksefe ve Metodoloji*, Beta Yayınları, 4. Baskı, 2016.
Selik, Mehmet, *İktisadi Doktrinler Tarihi* (Yayına hazırlayan: Altuğ Yalçıntaş), Efil Yayınları, 2015.
Skidelsky, Robet, *Para ve Devlet* (Çev.: Barış Gönülşen), Tellekt Yayınları, 2021.
Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği* (Çev.: Mustafa Acar), 2022.
Snowden, Brian ve Howard R. Vane, Modern Makroekonomi (Çev.: Barış Kablamacı), Efil Yayınları, 2012.
Standing, Guy, *Prekarya-Tehlikeli Sınıf* (Çev.: Engin Bulut), İletişim Yayınları, 2020.
UNDP Chine Office, Universal Basic Income: A Working Paper, July 2017.
Ustaoğlu, Murat, Ahmet İncekara (Derleyenler), *Faiz Meselesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2020.
Ustaoğlu, Murat-İncekara, Ahmet, *A History of Interest and Debt*, Routledge, 2020.
Yılmaz, Cihan, *Davranışsal Finans ve Piyasa Anomalileri*, Seçkin Yayınları, 2022.

Küreselleşme ve ardından gelen Küresel Kriz, mevcut ekonomik bakışın dünyada olan biteni açıklamakta yetersiz kaldığını âdeta gözümüzün içine soktu. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında giderek belirginleşen farklılıkları kavrayamayan ve bu nedenle de duruma özel yaklaşımlar sunamayan ekonomi politikaları, özellikle gelişme yolundaki ülkelerin yaşadığı sorunlara çözüm getiremez oldu. Bu kitap, her ülkenin, popülist dürtülere kapılmadan, bilimin ışığında kendi koşullarına uygun ekonomi politikaları geliştirmesi gereğini ortaya koyuyor.

www.remzi.com.tr
ISBN 978-975-14-2178-4
9 789751 421784
₺150,00
KDV'den muaftır